

Brita-Kaisa Välimaa

**”MIEHET LÄHTI RINTAMALLE JA ME
LÄHETTIIN KARJAN KANSA RUOTSIIN”**

Lapin sodan naisevakkujen kokemukset evakkoajasta ja Ruotsista

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Pro Gradu -tutkielma
Toukokuu 2022

TIIVISTELMÄ

Brita-Kaisa Välimaa: ”Miehet lähti rintamalle ja me lähettiin karjan kansa Ruotsiin” – Lapin sodan naisevakkojen kokemukset evakkoajasta ja Ruotsista

Pro Gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta / Historian tutkinto-ohjelma

Toukokuu 2022

Tämä pro gradu -tutkielma käsittelee Lapin sodan naisevakkojen kokemuksia evakkoajasta keskittyen kokemuksiin rajasta ja Ruotsista. Tarkoituksena on selvittää, millaisia kokemuksia niistä syntyi ja miten ne erosivat eri paikoista lähteneiden evakkojen keskuudessa sekä mitkä vaikuttivat kokemusten erilaisuuteen. Päälähdaineistiryhmän muodostaa 12 haastattelua, minkä lisäksi lähteenä on Ruotsin evakkoleireillä levitetty Kotimaan Viesti -lehti sekä pieni evakosta lähetetty kirjeaineisto. Tehdyt haastattelut keskittyvät Rovaniemen maalaiskunnan ja länsilapin kuntien alueelle muodostaen mahdollisuuden verrata eri puolilta lähteneiden kokemuksia. Tutkimus on muistitietohistoriaa, joka muodostaakin työn teoreettisen pohjan.

Muistelijoiden kokemuksissa korostuu positiivinen suhtautuminen Ruotsiin ja kiitollisuus saadusta avusta. Negatiivisia kokemuksia ei juurikaan tuoda esille eikä asioista koeta voitavan valittaa. Kirjeissä sen sijaan tuodaan esille enemmän negatiivisia kokemuksia. Lehdellä on ollut tavoitteena evakkoihin vaikuttaminen viranomaisten haluamalla tavalla, joka näkyy siinä esitetyssä kuvassa.

Itse raja ja sen ylitys jäivät muisteluissa toissijaisiksi useasta syystä. Kauempaa lähteneet evakot eivät olleet kiinnittäneet huomiota asiaan joko väsymyksestä tai sen merkityksettömyydestä johtuen. Rajalta lähteneille taas rajan ylitys on ollut arkipäiväistä eikä se itsessään ole ollut evakkoon lähtiessäänkään merkittävää, vaikka syy onkin ollut poikkeuksellinen.

Suurin erottava ja yhdistävä tekijä kokemuksissa on ollut evakossa majoittuminen. Lehmien kanssa matkaamisella on ollut merkitystä muun muassa heidän sijoittamiseen sekä perheen kanssa yhdessä pysymiseen. Rajalta kotoisin olleet rajalle evakkopaikkaan jääneet ovat eläneet melko normaalia elämää eivätkä he ole joutuneet kohtamaan esimerkiksi kielivaikkeitä tai kulttuurieroja, joita kauemmas evakkoon joutuneet ovat kohdanneet. Heille joen takana ollut Ruotsi on ollut se tuttu, jolla on kuitenkin ollut yhteneväisiä piirteitä Suomen puolen rajaseudun kanssa. Sen sijaan kauemmas Ruotsiin joutuneet ovat menneet eri kielialueelle ja kohdanneet esimerkiksi erilaisen ruokakulttuurin vahvempana. Tämän lisäksi leirillä olleiden kohdalla elämä oli muualta käsin ohjattua ja hyvin rajoitettua verrattuna niihin, jotka saivat asua yksityistaloissa. Omissa asuinnoissaan asuneilla arki muodostui enemmän kotinsa kaltaiseksi. Suurin osa muistelijoista teki evakkoaikana myös töitä, joko palkkatyötä tai hoitivat lemmiään.

Ruotsista palatessa ero maiden välillä on voinut olla huima, kun monet ovat palanneet tuhottuihin kotikyliinsä. Tuhottujen kylien näkymä on ollut mieleenpainuva. Tämä on voinut kirkastaa kiitollisuutta saadusta avusta. Kaikkien ei kuitenkaan tarvinnut palata tuhottuihin kyliin, mikä nopeutti ja helpotti paluuta.

Muistelijat eivät kuitenkaan kokeneet evakkoajan muuttaneen heidän elämänsä kulkuaan, vaikka se on ollut yksi erikoinen jakso heidän elämässään. He kuitenkin kokivat tarpeelliseksi muistella sitä kertoessaan kokemuksistaan haastatteluissa. Heidän kokemuksiansa tutkiminen on tärkeää ymmärtääkseen alueen kehitystä sekä rajanseudun vaikutusta ihmisiin.

Avainsanat: Lapin sota, Lapin lääni, evakuointi, evakko, siirtoväki, muistitietotutkimus, haastattelututkimus, muistitietohistoria, muistitieto, haastattelut, 1940-luku, Ruotsi, Suomi, kulttuuriero, raja, Tornionjoki, Tornionlaakso, Rovaniemen maalaiskunta, lähistoria, sotahistoria, toinen maailmansota

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
1.1 Historiallinen tausta	1
1.2 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen perusteet	2
1.3 Lähteet ja tutkimuksen rajaukset.....	5
1.4 Muistitiedon käytöstä tutkimuksessa, käsitteet ja metodit.....	10
1.5 Aikaisempi tutkimus ja käytetty kirjallisuus.....	15
2. Kohti Ruotsia	17
2.1 Suunnitelmia ja organisointia.....	17
2.2 Nyt lähdettiin.....	20
2.3 Matkalla	29
2.4 Joen yli toisten huomaan.....	34
2.5 Katseiden alla.....	44
3. Vieraana vieraassa vai tutussa maassa	51
3.1 Olot vakiintuivat vähitellen.....	52
3.2 Karanteeneissa	57
3.3 Monenlaisia majoituksia	63
3.4 Arjessa kiinni	70
3.5 Kieli ja kulttuuri – tuttujako?.....	81
3.6 Kirjavia kokemuksia	91
4. Paluu koto-Suomeen	98
4.1 Niin tuli lupa palata.....	99
4.2 Tuttua, tuhottua	107
4.3 Mitä jäi käteen?.....	114
5. Päättäntö.....	117
Lähteet ja kirjallisuus	123
Liitteet	132

1. Johdanto

Kesän 1944 kääntyessä kohti syksyä Suomi oli kuin vääjäämättä menossa kohti sodanaikaa ennen kuin edellinen oli edes kunnolla päättynytkään. Kun muualla Suomessa alettiin keskittyä jälleenrakennukseen ja Karjalasta evakuoitujen asuttamiseen, olivat Lapissa sotatoimet aluillaan ja väestöllä edessään lähtö väliaikaisesti omilta kotiseuduiltaan sotivien joukkojen keskeltä turvallisemmille alueille Ruotsiin ja Pohjanmaalle. Näillä tapahtumilla oli lopulta suuri vaikutus alueen kehitykseen ja aika on ollut tärkeä sen kokeneille. Kaikki tämä näkyy vieläkin alueen infrastruktuurissa, ihmisten puheissa ja kertomuksissa sekä edelleen löytyvinä ammuksina ja miinoina. Tässä tutkimuksessa aiheenani on Ruotsiin evakuoitujen Lapin sodan naisevakkujen kokemukset evakkoajasta ja Ruotsista. Työ valottaa tämän unohdetun evakkoryhmän kokemuksia aikakaudesta, joka on vaikuttanut heidän elämäänsä sekä heidän jälkipolviinsa.

1.1 Historiallinen tausta

Pohjois-Suomessa oli elämä ollut erilaista jo jatkosodan aikana, jolloin sinne oli sijoitettuna Suomen ja Saksan aseveljeyden myötä noin 154 000–204 000 Saksan armeijan sotilasta ja huoltojoukkoihin kuuluvaa henkilöä. Tämä oli enemmän kuin koko maakunnassa oli tuolloin asukkaita. Suomen ja Neuvostoliiton välisen aselevon myötä Suomen tuli katkaista suhteensa Saksaan syyskuun 2. päivänä 1944 ja karkottamaan saksalaisjoukot maasta syyskuun puoliväliin mennessä. Tämän jälkeen maahan jääneet saksalaiset Neuvostoliitto vaati vangitsemaan ja luovuttamaan heille. Niin suomalaiset kuin neuvostoliittolaisetkin tiesivät, ettei saksalaisten poistuminen maasta aikarajaan mennessä ollut mahdollista eivätkä saksalaiset vapaaehtoisesti tulisi antautumaan.¹

Suomen ja Saksan välillä käytiin aluksi valesotaa, jossa suomalaiset etenivät saksalaisten ilmoitettua omien joukkojen etenemisestä. Sodankäynti muuttui kuitenkin todelliseksi suomalaisten tehdessä Neuvostoliiton painostuksesta yllätyksenä saksalaisille maihinnousun heidän selustaansa Torniossa syys-lokakuun vaihteessa 1944. Sotaa käytiin pitkin Lappia lähinnä kolmen pohjoiseen johtavan päätien varrella, joita olivat Jäämerentie, Rovaniemen-Kittilän-Muonion tie sekä Tornio-Muoniojokivartta Kilpisjärvelle menevä väylänvarren tie.² Viimeisten saksalaisten on katsottu poistuneen Lapista huhtikuun lopussa 1945. Lapin sodassa suomalaisia kaatui 774, minkä lisäksi kadonneita oli 262 ja haavoittuneita 2 904 miestä. Saksalaisia on arvioitu kaatuneen vajaa 1 000, haavoittuneen yli 2 000 ja jääneen vangiksi 1 305 miestä. Vetäytyessään saksalaiset hävittivät

¹ Ahto 1980, 57–59, 150; Junila 2000, 35, 67; Suistola 1985, 321.

² Liite 1.

järjestelmällisesti alueen infrastruktuuria tuhoten aluksi lähinnä siltoja ja julkisia rakennuksia, mutta tuho laajeni lopulta koskemaan lähes kaikkia asumuksiksi kelpaavia rakennuksia, jotka olivat Pohjois-Suomen ja Pohjois-Norjan Ylitornio-Sinettä-Sodankylä linjan pohjoispuolella.³

Sotatoimien leviämisen pelossa annettiin jo syyskuun alussa 1944 evakuointikäskyt koko Lapin lääniin ja Oulun läänin itäisiin kuntiin ennakkoon suunniteltujen kiireellisyysvyöhykkeiden⁴ mukaisesti. Osa Lapin pohjoisimpien ja itäisimpien kuntien asukkaista oli evakuoitu jo kesällä 1944 partisaanien uhan vuoksi.⁵ Kaiken kaikkiaan Lapin läänin noin 143 000 asukkaasta evakuoitiin karjoineen Ruotsiin eri arvioiden mukaan noin 48 000–56 000 henkeä. Muualle Suomeen evakuoitiin noin 47 000 lappilaista sekä heidän karjansa, minkä lisäksi Oulun läänin itäosista evakuoitiin läntiseen Suomeen noin 42 000 henkeä.⁶ Muualle Suomeen eli Pohjanmaalle evakuoituidut olivat suurelta osin Itä-, Pohjois- ja Keski-Lapin väestöä, joista osa evakuoitiin myös Ruotsiin. Ruotsissa evakot sijoitettiin pääosin Norrbottenin ja Västerbottenin, mutta myös Västernorrlandin ja Gävleborgin lääneihin.⁷ Evakkojen kotiinpaluuseen vaikutti sodan jälkeensä jättämät tuhot ja saksalaisten jättämät miinat. Taistelujen mentyä ohi väkeä palautettiin Tornionjokilaakson tuhoutumattomiin kuntiin. Palauttamista Ruotsista jatkettiin vuoden loppuun saakka sotatoimien, miinavaaran, kuljetustilanteen sekä huollon sallimissa rajoissa. Kevään 1945 kuluessa paluukelpoiset alueet pikkuhiljaa lisääntyivät ja laajempi palautus läheni loppuaan heinäkuussa 1945. Viimeiset evakot, joita olivat muun muassa sairaaloiden potilaat ja sotelesket lapsineen, palasivat vuoden 1946 loppuun mennessä.⁸

1.2 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen perusteet

Tämän tutkimuksen kysymykset ovat:

1. Millaisia kokemuksia syntyi Lapin sodan naisevakoilla Ruotsista ja rajasta heidän evakossaolon aikana?
2. Miten kokemukset erosivat eri puolilta Lappia ja eri tavalla lähteneiden naisevakkojen välillä?
3. Mitkä tekijät vaikuttivat kokemusten erilaisuuteen?
4. Mitkä kokemukset yhdistivät eri puolilta lähteneitä naisevakkoja?

³ Ahto 1980, 150, 215–222, 253, 296–297; Kulju 2013, 24; Suistola 1985, 324–326. Liite 1.

⁴ Liite 2.

⁵ Tuominen 2015, 44; Rautio 1995, 34–37.

⁶ Ursin 1980, 31–32; Rautio 1995, 61–64. Monissa teoksissa sekä Lapin lääninhallituksen kertomuksessa Ruotsin evakkoja kerrotaan olleen yli 56 000, mutta Rautio kritisoi tätä viitaten lukuun sisältyvän myös ns. mettäevakot, jotka siirtyivät taistelujen ajaksi vain syrjään, ja vielä armeijan palveluksesta kotiuttamaton kuntien miesväki.

⁷ Liite 3.

⁸ Rautio 1995, 64; Ursin 1980, 31, 127–128, 141, 150–151, 154–155.

Kysymyksistä ensimmäinen on päätutkimuskysymys ja muut kolme ovat alakysymyksiä. Keskiössä on siis kokeminen. Sen jaan kolmeen kohteeseen itse rajaan, rajan ylimenemiseen sekä Ruotsiin, johon evakko sijoitettiin.

Tutkimuksen tarkoituksena on lisätä tietoa Lapin sodan takia Ruotsiin evakuoitujen kokemuksista, minkä lisäksi tavoitteena on tiedon lisääminen rajan vaikutuksesta rajaseudun ihmisiin ja heidän kokemuksiinsa sekä millainen kehitys kotiseudulla voi olla jonkin tapahtuman tai esimerkiksi valtion kokemiseen. Haluan myös tuoda esille, kuinka erilaisia kokemuksia yhteen historian tapahtumaan tai aikakauteen voi sisältyä. Oma kiinnostukseni aiheeseen kumpuaa siitä, että molemmat isoäitini sekä toinen isoisäni olivat Tornionjokilaaksosta evakkoina Ruotsissa, mutta heidän kokemuksiaan en koskaan päässyt kysymään. Pidän aiheetta tärkeänä Lapin alueelle ja sen kehityksen ymmärtämiselle. Lapin sota ja sen evakot ovat lisäksi olleet pitkään melko unohdettu osa Suomen sota-ajan historiaa ja viime vuosina aihe on saanut enemmän huomiota. Ne ovat olleet viimeisiä aikoja haastatella evakon kokeneita saadakseen talteen heidän kokemuksiaan. Nytkään heitä ei ollut enää kovin helppoa löytää ja tämän työn tekovaiheen aikana moni on edesmennyt. Lapin sodan evakko-aika on kuitenkin aika, jota ei saa tyystin unohtaa.

Hypoteesini tutkimusta aloittaessa oli, että rajan ainakin välittömästä läheisyydestä Ruotsiin menneet eivät kokeneet Ruotsia ja ruotsalaisuutta niin vieraina kuin kauempaa tulleet evakot, mutta tähänkin vaikuttaa heidän sijoituspaikkansa. Raja-alueen kulttuurissa oli enemmän yhtymäkohtia toisiinsa eivätkä mahdolliset erilaiset kulttuuripiirteet ole tuntuneet niin vierailta. Lisäksi molemmin puolin jokea on puhuttu suomea kielirajan mennessä lännempänä Ruotsissa Kainuunjoella.⁹ Ihmisten onkin sanottu rajaseuduilla kohtaavan päivittäisessä elämässään erilaisia mahdollisuuksia ja kulttuureja.¹⁰ Tornionjokilaaksossa kyse on toki vuosisatojen takaisesta kielellisestä yhteydestä, koska Tornionlaakson on katsottu tulleen suomenkielisten asuttamaksi 1000- tai 1100-luvulta alkaen. Länsipohjassa voidaan nähdä olevan selvä raja suomen- ja ruotsinkielisten välillä ja sen syynä on nähty olevan luonnonmaantiede: Tornionjokilaakson ja Kainuunjokilaakson välillä oli ilmeisen pitkään laaja erämaa-alue. Vuoden 1809 Haminan rauhan seurauksena Ruotsin ja Venäjän välinen raja vedettiin Tornionjokeen, minkä seurauksena pitäjät ja kylät jakaantuivat kahtia. Länsipuolelle jääneet kuuluivat pieneen suomenkieliseen vähemmistöön ja itäpuolelle jääneet taas suureen kielelliseen enemmistöön Suomen suuriruhtinaskunnassa.¹¹

⁹ Ks. esim. Vaattovaara 2003.

¹⁰ Assmuth 2005, 105.

¹¹ Kuvaja 2010, 366, 370.

Tornionjokivarren asukkailla on ollut tiiviit suhteet joen toiselle puolelle esimerkiksi tuttavien, ystävien ja sukulaisten myötä. Siitä on voinut olla apua jo sota-aikana sekä myös evakkoon lähdettyä, kun majapaikka on voinut löytyä ystävien tai sukulaisten luota. Tällaisia yhtymäkohtia ei käsitykseni mukaan ole ollut aikanaan kovin monella kauempaa tulleella. Tämä läheisyys menettää kuitenkin merkitystään siinä tilanteessa, kun heidät siirrettiin evakkoon kauemmaksi rajasta. Sillä on kuitenkin voinut olla suurikin vaikutus erilaisten evakkokokemusten muodostumiseen. Lisäksi Ruotsin kokeminen vieraaksi tai tutuksi on todennäköisesti vaikuttanut juuri evakkojen kokemukseen koko evakkoajasta tai siihen, kuinka vaikeana se on voitu kokea. Evakossa olo on todennäköisesti ollut helpompaa niille, jotka ovat vain ylittäneet joen, minkä he ovat tottuneet tekemään normaaleinakin aikoina, ja menneet sukulaisten tai tuttavien luokse tai asettuneet heidän lähelleen. Siksi onkin tärkeää selvittää, millä tavoin evakkokokemukset eroavat eri alueilta tulleilla Ruotsiin evakuoituilla. Onko Ruotsin läheisyydellä kotipaikkakuntaan nähden ollut vaikutusta heidän kokemuksiinsa sekä ajatuksiinsa evakkoajasta? Ihmisten kokemuksilla on vaikutusta heidän elämänsä kulkuun ja esimerkiksi siihen, miten he kasvattavat lapsiaan. Sen kautta historian voi nähdä siirtyvän sukupolvelta toiselle. Lapin sodan tuhot vaikuttivat suuresti alueen kehitykseen, kulttuuriin ja ihmisiin, mutta myös heidän jälkipolviinsa. Lisäksi raja-alueella asumisella on aina merkitystä ihmisen tapaan katsoa maailmaa.

Evakkoon lähtö Lapista oli eri asia kuin muualla tapahtunut evakkoon lähtö johtuen siitä, että ihmiset lähtivät evakkoon saksalaisen armeijan vastuulla olevalta alueelta eikä esimerkiksi, kuten Karjalassa, Suomen armeijan rintaman takaa. Lapin aluetta ei ollut miehitetty, vaan sillä oli suomalainen paikallishallinto,¹² mutta sotilaallista suojaa toivat saksalaiset, jotka muuttuivat yhtäkkiä vihollisiksi evakuoinnin vielä ollessa käynnissä. Evakuointi oli pitkälti organisoitua toimintaa ja evakkojen vastaanotosta oli sovittu Ruotsin kanssa. On huomioon otettavaa myös se, että Lapin sodan evakot evakuoitiin organisoidusti Pohjanmaalle sekä Ruotsiin, jonne heidät siirrettiin vieraan vallan hoidettaviksi. Keskeistä on myös se, että Ruotsiin evakuoitaessa heidät evakuoitiin sotaa käymättömään maahan. Lapin alue oli myös harvaan asuttua, maa- ja metsätalousvaltaista aluetta. Nähdäkseni myös ilmasto- ja maasto-olosuhteet olivat erilaiset Lapissa kuin esimerkiksi Karjalassa.¹³ Merkittävä ero karjalaisiin tulee myös siitä, että Lapin evakot saivat palata tuhoutuneen kotinsa raunioille toisin kuin karjalaiset, jotka joutuivat aloittamaan elämänsä uudelleen sijoitettuna muualle Suomeen. Lapin alue oli myös laajasti miinoitettu, varsinkin tiestö, mutta myös talojen pihamaita oli miinoitettu.¹⁴

¹² Ks. esim. Junila 2000.

¹³ Reija Satokangas on todennut valon vähäisen määrän ja kylmän ilmanalan vaikuttaneen pohjoisessa kaikkeen inhimilliseen toimintaan ja arkeen, mutta myös historialliseen tapahtumiseen. Näin ne ovat vaikuttaneet pohjoisimman Suomen ihmisten menneen ja historian kulun muokkaantumiseen. Tämän lisäksi pitkät etäisyydet ovat muokanneet sosiaaliin sidonnaisuuksiin ja määrittäneet paikallisuutta omanlaiseksi. Satokangas 2010, 200.

¹⁴ Ursin 1980, 71–72.

1.3 Lähteet ja tutkimuksen rajaukset

Päälähteeni ovat haastattelut, jotka olen tehnyt vuosien 2017 ja 2019 kesinä. Ensimmäisen kesän haastattelut tein kandidaatintutkielmaani varten ja niitä on kolme kappaletta.¹⁵ Haasteltavani olivat lähteneet Juoksengin kylästä Turtolan kunnasta¹⁶ ja he olivat syntyneet vuosien 1920 ja 1928 välillä. Yhtä heistä haastattelin jo tuolloin toiseen kertaa haastateltavan omasta toiveesta. Tätä tutkimusta tehdessäni kysyin heiltä luvan käyttää jo tehtyjä haastatteluja tässä työssä, mihin he suostuivat. Kesällä 2019 haastattelin yhdeksää henkilöä¹⁷. Heistä useimmat olivat lähteneet Rovaniemeltä tai sen maalaiskunnasta, mutta osa myös länsirajalta. Kahdella haastateltavalla oli myös heidän evakkoajastaan kirjoittamiaan tekstejä¹⁸, joista he luovuttivat kopiot minulle. Näitä käytän heidän haastattelujensa lisäksi.

Tekemäni haastattelut ovat olleet niin kutsuttuja teemahaastatteluja, joissa käytiin läpi evakkoon liittyneitä teemoja haastattelurungon¹⁹ avulla. Haastattelutilanteessa pyrin keskustelunomaisuuteen, jossa teemoista pyritään puhumaan vapaasti ja vapaassa järjestyksessä, kuten teemahaastatteluu kuuluu. Haastatteluissa käyttämäni haastattelurunko on tarkka, mutta kysymysten esittäminen ei rajautunut näihin tai ollut näin tarkka. Valmiit kysymykset tukivat ja toimivat muistilistana, jotta kailta tulee kysyttyä samat asiat. Ne sopeutettiin kuitenkin heidän evakkomatkaansa. Esimerkiksi ei ole järkevää pyrkiä kysyä leiriolosuhteista tai leirielämästä sellaiselta evakolta, joka on ollut majoituneena vain yksityishenkilöiden luona. Runko on myös muutamaa lisäystä ja sanamuotoa lukuun ottamatta sama kuin kandidaatin tutkielman haastatteluissa, koska koin sen olleen toimiva. Se vahvistaa kahtena eri ajankohtana tehtyjen haastattelujen toimisen yhdessä.

Uusia haastateltavia etsin loppukevään 2019 aikana haastattelukutsulla²⁰, joka julkaistiin ”Lukijalta” -palstalla Uusi Rovaniemi -lehdessä (11.5.2019) ja Lapin Kansa -lehdessä (13.5.2019). Haastattelukutsu poiki useita yhteydenottoja, joista monet eivät sopineet jo ennealta tekemiini rajauksiin. Haastateltavia valikoitaessa halusin löytää vuonna 1928 tai sitä aiemmin syntyneitä naisia, sillä evakkoon lähtiessä vuonna 1928 (tuolloin noin 15–16-vuotiaat) ovat jo olleet työpanoksellaan mukana arjen toimissa ja evakuoinnin tehtävissä. Esimerkiksi juuri nuoret naiset, tytöt ja pojat olivat ajamassa karjaa evakkomatalla. Suomessa oli laissa säädetty sota-aikoina työvelvollisuus, jonka mukaan

¹⁵ Angeria, haastattelu, 29.6.2017; Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017; Hast, haastattelu, 2.9.2017.

¹⁶ Nykyinen Pellon kunta. Tässä työssä puhun tutkittavan ajan mukaisesti Turtolan kunnasta.

¹⁷ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019; Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019; Heliste, haastattelu, 3.7.2019; Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Koivisto, haastattelu, 2.7.2019; Moisio, haastattelu, 10.7.2019; Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019; Savela, haastattelu, 26.6.2019; Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

¹⁸ Hast, ”Isän työkalujen piilotus”; Hast, otsikoimaton kirjoitus; Moisio, ”Evakkoon lähtö -44”.

¹⁹ Liite 4.

²⁰ Liite 5.

kaikki 15–65-vuotiaat olivat velvoitettuja tuottavaan työhön.²¹ En halunnut tutkia lapsia, sillä lapset katsovat, tulkitsevat sekä muistavat usein asioita eri tavoin kuin aikuiset. Tutkimuskysymykseni näkökulmasta lapset eivät välttämättä kiinnittäneet huomiota samalla tavalla toisen valtion puolelle meidän sekä ihmisiin tai kohteluunsa, kuin vanhemmat. Tämän vuoksi haastattelukutsussakin mainitaan kyseinen ikärajaus.

Arvioin kuitenkin haastattelukutsuun vastanneiden pohjalta tilannetta uudelleen siinä määrin, että päätin ottaa mukaan tutkimukseen myös pari vuotta nuorempia haastateltavia, sillä hekin olivat olleet työpanoksellaan jo mukana evakointitoimissa ja joutuneet ottamaan vastuuta nuoruudestaan huolimatta. Lopulta ei valikoitunut kuin kaksi alkuperäiseen ikärajaukseen kuulumatonta.²²

Haastattelin kaikkia yhteyden ottaneita naisia,²³ jotka olivat syntyneet vuonna 1930 tai sitä aiemmin. Haastatellut ovat syntyneet vuosien 1920 ja 1930 välillä painottuen vuoteen 1927, jolloin syntyneitä oli haastatelluista viisi henkilöä. Haastateltujen evakkoonlähtöpaikat tai sen hetkiset asuinpaikat keskittyivät Turtolan kuntaan sekä Rovaniemen maalaiskuntaan. Mukana oli myös yksi Torniossa ja yksi Ylitorniolta evakkoon lähtenyt.

Taulukko 1. Haastatellut.

	Syntymäaika	Lähtöpaikka ²⁴
Angeria, Eeva	1920	Juoksenki, Turtola
Haanpää, Kaija	1927	Saarenpää, Kilpisjärvi & Yliranta, Turtola
Hast, Marja	1928	Juoksenki, Turtola
Heino-Suutari, Helmi	1927	Apukka, Rovaniemi maalaiskunta (mlk)
Heliste, Ritva	1930	Sinettä, Rovaniemi mlk
Huhtala, Suoma	1929	Patokoski, Rovaniemen mlk
Koivisto, Saara	1926	Kuivakangas, Ylitornio
Moisio, Eeva	1927	Saarenkylä, Rovaniemi mlk
Puolamaa, Olga	1923	Puolamajärvi, Turtola
Puranen, Nanni	1927	Juoksenki, Turtola
Savela, Maire	1927	Sinettä, Rovaniemen mlk
Tervahauta, Rauha	1925	Pirkkiö, Tornio

²¹ Hytönen 2014, 44.

²² Heliste, haastattelu, 3.7.2019; Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

²³ Muutamien haastattelijan kohdalla ensimmäisen yhteydenoton otti heidän sukulaisensa tai tuttavansa.

²⁴ Liite 6.

Rajasin haastattelut koskemaan pelkästään naisia, sillä Lapin sodan alettua suurin osa nuoremista miehistä oli vielä rintamapalvelussa eivätkä he olleet mukana evakuoitavien keskuudessa. Päävastuu evakkoon lähdöstä oli naisilla. Kun miehet sitten palasivat palveluksesta, he joutuivat usein odottaman Haaparannalla viikkojakin saadakseen tietoja perheestään ja päästäkseen heidän luokseen.²⁵ Viimeinen sodan aikana palvelukseen kutsuttu ikäluokka oli vuonna 1926 syntyneet ja Lapin sotaa joutuivat käymään nuorimmat ikäluokat (1924–1925 syntyneet), sillä vanhemmat ikäluokat kotiutettiin marraskuun alussa.²⁶ Näin ollen miehistäkin ikärajan sisälle olisi sijoittunut vain muutama ikäluokka. Sota-ajoilta naisten kokemukset ovat usein jääneet miesten kokemusten varjoon viime vuosikymmeniin asti, eikä heidän kokemuksiaan sota-ajoilta ole kuultu.

Haastateltavia rajatessa merkittävä tekijä oli myös se, mistä ja minne haastateltavat olivat evakkoaikana menneet. Suurin osa Itä- ja Pohjois-Lapin kuntien evakoista siirrettiin Pohjanmaalle ja rajasin ne tutkimuksen ulkopuolelle.²⁷ Ruotsiin päätyneitä löytyi keskisestä ja läntisestä Lapin läänistä.

Vuonna 2017 tehdyistä haastatteluista aineistoa kertyi hieman vajaa 9 tuntia nauhoitusta ja vuonna 2019 tehdyistä haastatteluista hieman yli 15 tuntia. Keskimäärin haastattelujen kesto oli noin puolitoista tuntia. Lyhimmillään haastattelu kesti noin puoli tuntia ja pisimmillään melkein viisi tuntia. Litteroitua aineistoa tuli noin 470 sivua.²⁸ Sivumääriä lisäävät täytesanat ja äännähdykset, jotka litteroin automaattisesti alussa mukaan, sekä jotkut kertomusten osat, jotka eivät liittyneet sota-aikoihin tai evakossa oloon. Evakkoon tai sota-aikoihin kuulumattomat kertomuksen osat pyrin lähtökohdaisesti jättämään litteroimatta. Koin sen eettisenä valintana, koska ne eivät kuuluneet ennalta sovitun aiheeseen eli evakko aikaan, josta olin ilmoittanut olevani kiinnostunut. Johanna Ruusuvuori on todennut litteroinnista jo sen olevan tulkintaa. Tutkija tekee valintoja litteroidessaan puheen ja muun haastattelun vuorovaikutusta peilatessaan haastatteluaineistoa tutkimuksen sisältöön.²⁹

Haastattelut käytiin haastateltavien omissa tiloissa (kotonaan tai mökillä) lukuun ottamatta kahta, joista toinen tapahtui henkilön huoneessa hoitokodissa ja toinen ikääntyneiden asumisyksikön vapaana olevassa ryhmätilassa. Haastatteluissa oli yleensä läsnä vain haastatteluja ja haastateltava, mutta neljässä haastattelussa paikalla oli myös heidän lapsensa, aviomiehensä, siskon tyttärensä tai naapurinsa. Haastattelut olivat rentoja eivätkä läsnäolleet henkilöt tuntuneet vaikuttavan haastateltavien vapauteen kertoa asioista. Osassa tapauksista he olivat tukemassa haastateltavaa haastattelutilanteessa joko esimerkiksi tarkentamalla asioita (esimerkiksi sukulaisuussuhteita tai henkilöiden

²⁵ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

²⁶ Kulju 2013, 323; Petramaa et al. 1993, 142.

²⁷ Esimerkiksi Kemijärven väestöstä evakuoitiin Ruotsiin vain 1,5 %, Sallan 4,5 % ja Sodankylän väestöstä 11,5 %.

²⁸ Fontilla Times New Roman ja fonttikoolla 12, rivivälillä 1,08.

²⁹ Ruusuvuori 2010, 427–428.

nimiä) haastateltavan niin halutessa, kysymässä tarkentavia kysymyksiä tai muuten vain henkisesti läsnä.

Haastattelutilanteissa on tärkeää luoda turvallinen, rento sekä helposti lähestyttävä ilmapiiri, jossa haastateltavat kokevat tulevansa kuulluksi. Haastateltavalle tulee tulla olo, että hän on vapaa kertomaan ilman, että tarvitsisi olettaa, mitä tutkija haluaa kuulla tai tietää³⁰. Näin ollen oli tärkeää kuunnella haastateltuja myös niissä asioissa, jotka eivät suoraan liittyneet tutkimusaiheeseen, ja sitten sopivassa kohdassa johdatella aihe takaisin teemaan. Tällaiset aiheiden vaihdokset toivat myös lisää tietoa heidän elämästään ja syvyyttä heidän kertomuksiinsa. Haastattelijan on tärkeää olla helposti lähestyttävä ja uskoakseni oma vahva murteeni on auttanut tekemään minusta helposti lähestyttävämman ja tilanteesta rennomman. Tästä on ollut apua varsinkin niiden haastateltavien kanssa, jotka ovat samalta murrealueelta.

Haastatteluihin ja niiden käyttöön liittyy aina eettisiä kysymyksiä. On tavallaan kiusallista tehdä tutkimusta elävistä ihmisistä ja heidän muistoistaan sekä elämäntarinoistaan, jotka he ovat antaneet minulle kertoessaan niitä. Samanlainen asetelma on myös jo edesmenneissä henkilöissä, jotka ovat luovuttaneet kokemuksiaan ja muistojaan erilaisiin keruihin ja arkistoihin. Asetelma korostuu kuitenkin, kun kyse on vielä elävistä ihmisistä. Muistoja ja kokemuksia tulee kohdella kunnioittavasti, kuten heitä ihmisinä, mutta samalla menettämättä tutkimuksellista otetta. Käytän tutkimuksessa haastateltavien oikeita nimiä ja syntymävuosia sekä esimerkiksi evakkoon lähtöpaikkoja. Kaikki haastateltavat antoivat minulle luvan käyttää nimiään ja julkaista ne. Monelle tutkimukseen osallistuminen vaikutti olevan kunnia-asia, ja he halusivat nimen näkyvän. Luovutan 11 haastattelun litteeraatit Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistoon työni valmistuttua.³¹

Kaikki haastattelut koostuvat periaatteessa kokonaisen kertomukset eri osista, jotka usein nousevat haastattelussa esille kronologisesti, mutta kronologiaa pilkkoivat hyppäykset ajallisesti eteenpäin tai paluusta aiemmin tapahtuneeseen. Pidemmässä haastattelussa aihe toisinaan vaihtui. Useista haastateltavista huomasi, että he olivat miettineet etukäteen, mitä haluavat kertoa, ja käyneet tapahtumia läpi ennen haastattelua valmistautuen siten haastattelutilanteeseen. Heistä myös huomasi, että he olivat muutenkin muistelleet, paikkoja, ihmisiä ja tapahtumia aiemmin. Muutamalla oli joitakin kuvia tai kirjoitettuja evakkokokemuksia näytettävänä ja tukemassa kertomusta. He pyrkivät kertomaan tapahtumat kronologisesti ja osa varmistikin, ettei haittaa, vaikka tapahtumat eivät tulisikaan kerrotuksi tapahtumisjärjestyksessä. Olin itse valmistautunut haastatteluihin tutustumalla aiheen

³⁰ Portelli 2006, 60.

³¹ Suostuneet haastateltavat allekirjoittivat Kansanperinteen arkiston Haastattelusopimuksen.

kirjallisuuteen. Tämä onkin olennaista, jotta pystyy kysymään oikeat kysymykset ja tulkitsemaan vastauksien merkityksiä haastattelutilanteessa.³²

Toisen lähdeaineistoryhmän muodostaa Kotimaan Viesti -lehti, jota jaettiin Ruotsissa evakkojen keskuudessa. Se tehtiin ja painettiin Tukholmassa, ja se ilmestyi kerran viikossa lokakuusta 1944 toukokuuhun 1945 kaiken kaikkiaan 33 numeron verran. Sen toimittajat olivat lehden mukaan Tukholmassa olevia suomalaisten lehtien kirjeenvaihtajia sekä muita siellä oleskelevia suomalaisia. Lehti toivoi avustajia evakkojen keskuudesta ja julkaisi sille lähetettyjä kirjeitä. Lehti määritteli tehtäväkseen uutisten jakamisen Suomesta ja Ruotsista, evakkojen kysymysten käsittelyn, evakkoja koskevien viranomaistiedotusten, ohjeiden ja selvitysten julkaisun sekä suomalaisen ajattelutavan ja hengen ylläpidon vieraalla maaperällä. He kokivat myös tarpeelliseksi välittää tietoa isäntämaan kansasta ja sen oloista.³³ Lehti oli Ruotsin Siviilipuolustushallituksen kustantama ja lehdestä pro gradu -tutkielman tehneen Henna Kvistin mukaan lehdessä julkaistujen tavoitteiden lisäksi sen kolmas tehtävä oli ”evakkojen mielipiteiden ja käyttäytymisen ohjaaminen lehden ja sitä julkaisseen Ruotsin hallituksen ja viranomaisten toivomaan suuntaan”.³⁴

Koska lehteä jaettiin vain Ruotsin Siviilipuolustusviraston antamien sijoituspaikkojen osoitteiden mukaan eikä se ottanut vastaan yksittäisiä tilauksia,³⁵ lehti ei tavoittanut aivan kaikkia evakkoja, sillä osa evakoista sijoitettiin myös yksityismajoitukseen. Kvistin mukaan lehden merkitystä uutisten välittäjänä ei voi kuitenkaan väheksyä, kun otetaan huomioon lehdessä julkaistujen evakkojen yhteydenottojen ja tiedustelujen määrä sekä lehden julkaisuajan pituus.³⁶ Lehdet ovat aikalaiskuvausta, kuvaavat ajankohdan tarpeita ja päämääriä. Erityisesti lehdessä julkaistut kirjeet tuovat esille aikalaispuhetta, mitä ei haastattelujen kautta ole mahdollista saada. Niiden kohdalla on kuitenkin tärkeää ottaa huomioon lehden julkaisemisen syyt ja niiden mahdollinen vaikutus siihen, millaisia kirjeitä on julkaistu. Lehdestä nousee esille sellaista tietoa, mikä on koettu tarpeelliseksi jakaa evakoille esimerkiksi Ruotsista tai viranomaisten toimista. Lehti pyrki antamaan positiivisen kuvan viranomaisten toimista ja Ruotsista. Evakkojen ei haluttu valittavan kohtelustaan, vaan olevan kiitollisia ja ymmärtäväisiä. Lehti korosti evakoiden olevan Ruotsissa vieraina ja saavan vieraiden kaltaista kohtelua, mutta heitä myös vaadittiin käyttäytymään vieraiden tavoin.³⁷ Lehdellä voi sanoa olleen myös propagandistinen tavoite, mutta kuitenkin siitä, mitkä asiat ja toimet koettiin tarpeellisiksi evakoille,

³² Holstein & Gubrium, 1995, 46–47.

³³ ”Kotimaan Viesti”, KV, n:o 1, 4.-11.10.1944, 1.

³⁴ Kvist 2006, 3, 117.

³⁵ Esim. ”Tiedusteluja”, KV, n:o 5, 1.-8.11.1944, 4; ”Anna Viestin Kulkea!”, KV, n:o 15, 11.-17.1.1945, 2.

³⁶ Kvist 2006, 65–66.

³⁷ Välimaa 2021.

voidaan päätellä jonkin verran niistä asioista, jotka evakot ovat voineet kokea vaikeiksi tai kiistanalaisiksi, kuten esimerkiksi heidän kokemansa karanteeni Ruotsissa.

Pienimmän lähdeaineistoryhmän muodostaa 11 evakosta lähetettyä kirjettä, joiden kirjoittaja on isäni isoäiti. Hän lähti evakkoon Juoksengin kylään kuuluneelta Ratasjärveltä ja kirjoitti kirjeet Tampereella asuvalle siskolleen, joka oli ne säästänyt. Näille kirjeille ei ole säilynyt vastauksia. Suurimmassa osassa kirjeistä on pelkästään kirjoituspäivä ilman kuukautta ja lähetyspaikka, mutta kirjeiden kuvaamista tapahtumista voi päätellä niiden kronologisen järjestyksen. Olen järjestänyt kirjeet ja numeroinut ne sekä arvioinut niille sisällön perusteella lähetyskuukauden. Kirjeitä käytettäessä tulee kuitenkin muistaa, että kyse on vain pienestä yhden henkilön luomasta aineistosta eikä voi olla täysin varma, ovatko kaikki evakosta lähetetyt kirjeet säilyneet. Vaikka kirjeet ovat aikalaiskuvausta, niidenkään ei voi katsoa kertovan kaikkea esimerkiksi kirjoittajan tunteista tai reaktioista, koska kirjoittaja kertoo niistä asioista kuten itse halusi niistä kertoa, ja ne on kirjoitettu aina tiettyä tarkoitusta varten³⁸. Vaikka käyttämäni kirjeet ovat pieni aineisto, pidän tärkeänä ottaa ne mukaan tutkimukseen, koska ne tuovat esille henkilökohtaisemman aikalaiskuvauksen kuin esimerkiksi lehteen kirjoitetut kirjeet, joista lehden toimitus on voinut valita tarkoituksilleen sopivimmat.

Tutkimukseni aikarajaukseen, kuten myös alueelliseen rajaukseen, vaikuttaa päälähderyhmäni eli haastattelut. Tutkimus käsittää ajanjakson syksystä 1944 kesään 1945. Se käsittää lähes kokonaan Lapin väestön evakuoinnin ajan lukuun ottamatta joitakin Ruotsiin vuoden 1946 asti jääneitä ryhmiä. Alueellisen rajauksen lähtökohtana olivat ne alueet, joista Lapin asukkaat siirrettiin Ruotsiin. Haastattelujen myötä tämä rajautui haastateltujen lähtöpaikkoihin eli Tornioon, Ylitornioon, Turtolaan ja Rovaniemen maalaiskuntaan.

1.4 Muistitiedon käytöstä tutkimuksessa, käsitteet ja metodit

Tutkimus sijoittuu useaan eri tutkimuskenttään. Se on muistitietohistoriaa, uutta sotahistoriaa³⁹ ja kokemushistoriaa, mutta toisaalta myös eräänlaista rajatutkimusta. Muistitietotutkimus antaa työlle tärkeän teoreettisen lähestymistavan muistiin sekä muistitietoon ja sen käyttöön. Muistitietotutkimuksessa käytetään suullista tai kirjoitettua muistitietoa tutkimuksen lähteenä tai kohteena, ja terminä se kattaakin monilla eri tieteenaloilla tehtävää muistitietoon pohjaavaa tutkimusta.⁴⁰ Jorma Kalela on esittänyt muistitietoa lähteenään käyttävästä historiantutkimuksesta käytettäväksi termiä

³⁸ Hytönen 2019, 343.

³⁹ Uudesta sotahistoriasta ks. Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), 2006.

⁴⁰ Rossi 2013, 50–51; Ukkonen 2000, 15; Fingerroos & Haanpää 2006, 39.

muistitietohistoria.⁴¹ Sen katsotaan olevan oma historian tutkimuksen laji ja menetelmä johtuen sen aineiston hankkimistavasta ja lähteiden erityisyydestä.⁴²

Alessandro Portelli pitää muistitietotutkimusta erityisenä useasta syystä. Ensimmäisenä hän tuo esille sen, että muistitieto ei niinkään kerro itse tapahtumista, vaan enemmänkin tapahtumien merkityksestä. Samalla se pyrkii totuuden esittämiseen. Haastattelut antavat usein uutta tietoa jo tunnetuista tapahtumista tai tuovat esille ennestään tuntemattomiksi jääneitä tapahtumia. Hän pitää puhujan subjektiivisuutta ainutlaatuisena ja arvokkaana elementtinä, jonka suulliset lähteet nimenomaan tarjoavat tutkijalle eikä muilla lähteillä ole sitä yhtä paljoa. Toisena hän tuo esille suullisten lähteiden luotettavuuden. Hän näkee niiden olevan luotettavia, mutta eri tavalla kuin kirjallisten dokumenttien. Muistitiedon merkityksen hän näkee enemmänkin mielikuvituksessa ja symboliikassa, kuin sen uskollisuudessa tosiasioille. Kritisoidessa muistitietoa usein unohdetaan, että kirjoitetut dokumentitkin on usein kirjoitettu jonkin aikaa tapahtumien jälkeen eivätkä niiden kirjoittajat aina ole olleet mukana tapahtumissa (ja jos olisivat olleet, silloinhan heidänkin näkemyksensä tapahtumista on subjektiivinen). Kirjallisiin dokumentteihin, kuten erilaiset pöytäkirjat, on tieto välittynyt suullisista lähteistä.⁴³

Mitkään lähteet eivät ole objektiivisia. Suullisissa lähteissä epäobjektiivisuus liittyy lähteiden ominaisuuksiin, kuten keinotekoisuuteen ja vaillinaisuuteen. Haastatteluaineistot syntyvät haastattelijan ja haastateltavan yhteistyön tuloksena, johon haastattelija vaikuttaa kysymyksillään, dialogillaan ja suhtautumisellaan. Suullinen kertomus ei myöskään koskaan ole samanlainen kahdesti. Haastateltavan muistia on mahdotonta tyhjentää kokonaan, minkä vuoksi suulliset lähteet ovat aina vaillinaisia. Portelli pitää suullisiin lähteisiin perustuvaa historian tutkimusta päättymättömänä prosessina, koska suullisia lähteitä on loputtomasti eikä kaikkia ole mahdollista käydä läpi. Sen lisäksi hän pitää tutkimusta, josta suulliset lähteet on jätetty pois, epätäydellisenä.⁴⁴

On tärkeää selvittää historiasta myös se, mitä ihmiset ovat kokeneet, ja mitä he pitävät tärkeinä menneisyydessä muistaa. Historiahan on kertomuksia ihmisten menneisyydestä ja ihmisten tekemää eikä kylmä aukottomien faktojen ketju, kuten auringon nousu ja lasku tietyin väliajoin. Suulliset lähteet antavat lisätietoa ja opettavat ihmisistä sekä heihin vaikuttaneista kokemuksista. Lisäksi ihmisten kokemukset ja heidän elämänsä arki ovat tärkeää, jotta ymmärretään menneisyyden elämää; eiväthän

⁴¹ Kalela 2006, 74.

⁴² Rossi 2013, 61.

⁴³ Portelli 2006, 55, 57,

⁴⁴ Portelli 2006, 59–62.

asiakirjat aina kerro, millaista elämä on ollut, millaista arkea ihmiset ovat eläneet, ja millaisia tunteuksia heillä on ollut. Näihinkin muistitieto voi auttaa vastaamaan.

Tutkimuksessani tapahtumien ja haastattelujen välillä on yli 70 vuotta elettyä elämää, jolloin kertojien elämä on vaikuttanut muistoihin sekä ajatuksiin, ja ne ovat voineet hämärtyäkin. Kokemuksia ja tapahtumia katsottaessa nykyhetkestä muistelija tietää jo, mikä on ollut esimerkiksi jonkin päätöksen aiheuttama lopputulos, tai miten jokin historiallinen tapahtuma on edennyt ja päättynyt. Hänellä on käytettävissään huomattavasti enemmän informaatiota tapahtuneesta ja siihen liittyvistä seikoista nykypäivänä kuin itse tapahtumahetkellä. Taina Ukkosen mukaan kokemusten ja elämänvaiheiden muistelussa on kyse niin menneisyyden mieleen palauttamisesta kuin tulkinnasta, minkä lisäksi siihen liittyy menneisyyden uudelleen jäsentämistä ja tietyllä tavalla muuttamistakin.⁴⁵ Tämän lisäksi ihmiset arvioivat ja uudelleen selittävät menneitä päätöksiä ja tekoja toistuvasti. Ihmiset myös muotoilevat ja tulkitsevat uudelleen menneitä tapahtumia nykyisistä tapahtumista saatujen oivallusten kautta. Muisti luokkin asioille syy-yhteyksiä ja merkityksiä.⁴⁶ Unohtaminen on myös olennainen osa muistamista, sillä ihmisen muistin kapasiteetti on rajallinen. Siihen vaikuttavat niin hermostolliset kuin kulttuuriset rajoitukset, minkä lisäksi psykologinen paine vaikuttaa siihen, että kivuliaat tai epäjohdonmukaiset muistot voivat olla piilotettuja, siirtyneitä tai mahdollisesti pyyhkiytyneitä.⁴⁷

Leena Rossi nostaa esille Halbwachsian ajatuksen siitä, että muistaminen ja muisti ovat yhteisöllisiä asioita eivätkä pelkästään yksilöllisiä, koska muistaminen on sosiaalista. Tällä tarkoitetaan sitä, että yksilöiden muistaminen tapahtuu yhteisöjen jäsenenä, ja yhteisöjen määräminä mitä ja miten muistetaan. Rossin mukaan jaetut muistot eivät ole mahdollisia, vaikka ihmisillä onkin muistoja samoista tapahtumista ja ilmiöistä.⁴⁸ Marja Tuominen erottelee kollektiivisena ajattelusta ”suomalaisesta sotakokemuksesta” lappilaisen, saamelaisen ja petsamolaisen sotakokemuksen. Suomalaiseen historiapuheeseen vakiintunut käsitepari ”talvi- ja jatkosota” sulkee Lapin sodan kansallisen muistin ulkopuolelle ja lisäksi evakoista puhuttaessa termi ymmärretään tarkoittavan Karjalan siirtolaista.⁴⁹ Yleishistorianteoksissa ja oppikirjoissa Lapin sota käsitellään yleensä aina sota-ajan ulkopuolella talvi- ja jatkosodan jälkeisessä ajassa, jolloin jälleenrakennettiin, vaikka tuhot olivat Lapissa tuolloin vasta tulossa tai käynnissä.

⁴⁵ Ukkonen 2000, 11.

⁴⁶ Ritchie 2003, 33; Portelli 2006, 58.

⁴⁷ Assman 2008, 97.

⁴⁸ Rossi 2013, 64, 68.

⁴⁹ Tuominen 2015, 40–43; Tuominen & Löfgren 2018, 27. Viime vuosina mediassa on alettu käsitepariin lisäämään myös Lapin sota.

Tutkimukseni liittyy myös rajoja koskevaan tutkimukseen. Rajoista tulee ottaa huomioon niiden olevan keinotekoisia ja ihmisten tekemiä. Ne ovat valtasuhteiden ilmauksia, jotka voivat näkyä maisemassa ja kartoilla. Ne rakentuvat ihmistoiminnassa ja ovat jatkuvasti uusinnettavissa olevia sosiaalisia rakennelmia. Ne toimivat sosiaalisen tilan järjestäjinä ja ovat osa identiteettien sekä paikkojen tuottamisen prosessia. Itsekin ne ovat instituutioita ja symboleja, jotka vaikuttavat muun muassa poliittisesti, taloudellisesti ja kulttuurisesti näkyvästi tai näkymättömästi. Rajoilla jokin asia muuttuu toiseksi. Niiden nähdään luovan järjestystä ja olevan apuna hahmottamassa ympäröivää maailmaa.⁵⁰

Valtion raja on myös toimintaympäristö, minkä vuoksi se voi merkitä eri ihmisille eri asioita. Rajaseudun asukkaiden omat kertomukset rajasta eroavat kansallisista kertomuksista, joissa valtion rajat usein esitetään luonnollisina ja ikuisina. Rajaseudun asukkaiden kokemukset rajasta kuitenkin perustuvat heidän omiin kokemuksiinsa sekä paikallisiin huhuihin. On tärkeää muistaa, että rajat ja rajan ylitykset eivät ole kaikille samoja, vaan niillä on erilaisia merkityksiä niiden keskuudessa, joille se on arjessa elettyä ja koettua. Eri ryhmillä ja yksilöillä on erilaisia muistoja ja kokemuksia valtion rajoista, mikä johtuu siitä, että jokaisen näkemykseen rajasta ja sille annettuun merkitykseen vaikuttavat esimerkiksi sosiaaliset suhteet ja tilanteet.⁵¹

Aluksi Tornionlaakson tullut raja oli vain hallinnollinen eikä estänyt elämää tai paikallisten ihmisten liikkumista. Myöhemmin ihmisten liikkumista ja toimintaa alettiin tarkkailla ja säädellä. Yhteyttä rajan yli ylläpiti yhteinen kieli, uskonto ja sukulaisuussuhteet. Rajan yli on menty naimisiin ja työskennelty. Rajalla harjoitettiin niin laillista kauppaa kuin salakuljetusta. ”Joppauksesta” on nykyään tullut osa alueen kulttuuriperintöä.⁵² Päivittäinen kanssakäyminen on kuulunut alueen asukkaiden arkeen, ja raja on ollut avoin paitsi ensimmäisen ja toisen maailmansodan aikana ja niiden jälkeen lyhyinä ajanjaksoina, jolloin rajan ylittämiseen on vaadittu rajapassi. Eeva-Kaisa Prokkola toteaa rajan määrittävän isoa osaa alueen taloudellisista ja sosiaalisista suhteista, jotka näkyvät rajan eri puolilla asuvien ihmisten arjen nationalismina, joka jäsentää jokapäiväisiä elämäntähtöjä ja merkityksiä.⁵³

Tutkimuksessani keskeisin käsite on evakko. Käytän sitä kahdessa merkityksessä: evakko-aika ja evakossa oleva ihminen. Sana on Lapissa vakiintunut tarkoittamaan ”omia” evakoita ja omaa evakko-aikaa. Tutkimuksen käsitellessä nimenomaan Lapin sodan alta evakuoituja henkilöitä vaikuttaa loogisimmalta käyttää sanaa evakko ilman etuliitteellistä erottelua Karjalan evakoista. Kotimaa Viesti

⁵⁰ Paasi 2002, 156, 158–160, 174; Prokkola 2005, 178–181; Rainio 2005, 103.

⁵¹ Prokkola 2005, 180; Prokkola 2008, 658.

⁵² Ruotsala 2009, 34–35, 38, 45.

⁵³ Prokkola 2005, 177.

-lehdessä käytetään pelkästään siirtoväki sanaa puhuttaessa Pohjois-Suomesta Ruotsiin evakuoituista. Se ei ole tässä luonteva käsite. Lisäksi tutkimuksissa, joissa käsitellään Lapin sodan tieltä evakuoituja, puhutaan aina evakoista, mikä myös oikeuttaa tässä tutkimuksessa termin valintaa. Siirtoväki-termi on tullut käyttöön toisen maailmansodan aikana pakolaiskysymyksistä vastanneiden viranomaisten keskuudessa ja vakiintuneen nopeasti käsittämään (kaikkia) kotiseutunsa jättäneitä, luovutetuilta alueilta siirtyneitä henkilöitä.⁵⁴ Myöskään sanat pakolainen tai siirtolainen eivät kuvaa Lapista evakuoitujen tilannetta.⁵⁵

Myös raja-alue on määriteltävä. Käyttäessäni kyseistä sanaa tarkoita niitä kyliä ja kuntia, jotka rajautuvat läntiseltä rajaltaan Ruotsin ja Suomen väliseen valtakunnan rajaan. Yleisesti ottaen näitä kuntia ovat Tornio, Ylitornio, Pello (ent. Turtola), Kolari, Muonio ja Enontekiö, minkä lisäksi tutkimuksen aikaan itsenäisinä kuntina olivat myös Karunki ja Alatornio. Ne ovat myöhemmin liitetty Tornioon. Nämä kunnat ovat laajoja ja olosuhteet voivat vaihdella kunnan länsi- ja itäpuolilla, mutta näiden kuntien keskuksat sijaitsevat yhtä lukuun ottamatta rajan välittömässä läheisyydessä. Kokeemus Ruotsista voikin vaihdella kunnan länsi- ja itärajoilla. Raja-alueen lisäksi käytän myös termiä rajaseutu, jonka katsotaan tarkoittavan sitä ”vyöhykettä, jossa kahden tai useamman maan väliset kontaktit tapahtuvat”⁵⁶. Yleisesti pelkästään rajasta tai valtakunnan rajasta puhuttaessa tarkoitan Ruotsin ja Suomen välistä valtakunnan rajaa. Muissa tapauksissa käytän yksilöivämpää ilmaisua. Työ keskittyy yksinomaan Ruotsiin evakuoituihin lappilaisiin eikä Pohjanmaalle evakuoituja käsitellä muutamia sivuhuomautuksia lukuun ottamatta. Heitä käsitellessä yksilöin heidät nimenomaan Pohjanmaalle evakuoituina. Puhuttaessa haastattelemistani henkilöistä viittaan heihin haastateltavina tai muistelijoina, joita sanoja käytän tässä tutkimuksessa synonyymeinä.

Aineistojani lähestyn aineistolähtöisesti laadullisin sisällönanalyysin keinoin. Aineistoa eritellen sekä yhtäläisyyksiä ja eroja etsien ja tiivistäen muodostan ilmiöstä tiivistetyn kuvauksen. Tämä kuvaus taas kytkee saadut tulokset laajempaan kontekstiin sekä myös ilmiöstä saatuihin muihin tutkimustuloksiin. Laadullisen sisällönanalyysin mukaisesti pilkoin aineistoni aluksi pienempiin osakokonaisuuksiin, jotka sopivat käyttämäni rakenteeseen.⁵⁷ Näitä ovat esimerkiksi evakkoon lähtö, lääkärintarkastus ja täisauna, evakossaoloaika, olosuhteet, raja ja evakosta paluu. Konkreettisesti

⁵⁴ Rautio 1995, 6–7.

⁵⁵ Pakolaisella tarkoitetaan kotimaastaan sodan tai vastaavan vuoksi paennutta henkilöä, joka on esimerkiksi pelännyt tulevaisuutta vainotuksi. Siirtolaisella taas tarkoitetaan pysyvässä tarkoituksessa toiseen maahan muuttanutta henkilöä. Evakot ovat nimenomaan toiselle paikkakunnalle evakuoituja henkilöitä. Kielitoimiston sanakirja, Evakko, luettu 8.4.2022; Kielitoimiston sanakirja, Siirtolainen, luettu 8.4.2022; Kielitoimiston sanakirja, Pakolainen, luettu 8.4.2022.

⁵⁶ Prokkola 2005, 179.

⁵⁷ KvaliMOTV, Aineisto- ja teorialähtöisyys, luettu 18.3.2021; KvaliMOTV, 7.3.2 Sisällönanalyysi, luettu 18.3.2021; Tietoarkisto, Laadullinen sisällönanalyysi, luettu 18.3.2021.

erittelyssä annoin aiheille värin, jolla erottelin haastatteluista kuhunkin aiheeseen liittyvät katkelmat. Tällä tavalla pilkottuna samasta aiheesta tai tapahtumasta evakkoaikana puhuvien kokemukset on helpompi yhdistää yhteisiksi kokonaisuuksiksi analyysia varten. Käytän samaa jakamista myös kirjeiden ja lehden kohdalla.

1.5 Aikaisempi tutkimus ja käytetty kirjallisuus

Lapin sotaan ja alueen evakkoihin liittyvää tutkimusta on tehty suhteellisen vähän. Erilaisia kirjoja, muistelmia, kokoomateoksia ja kirjoitelmia sotatoimien kulusta sekä evakoista on kirjoitettu melko paljon 1960–1980-luvuilla, ja lisää tietokirjoja on alkanut ilmestymään 2010-luvun aikana. Itse sotaa käsittelevä tunnetuin, viitatuin ja ilmeisesti ainoa laaja tutkimus sodan kulusta on Sampo Ahton teos *Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945* (1980). Jonkin verran evakkokokemuksia on kerätty kokoomateoksiin, mutta varsinaisia laajempia tutkimuksia evakoista ja evakuoinneista löytyi vain kaksi pro gradu -työtä. Erkki Rautio on pro gradussaan *Pohjoiset pakolaiset* (1995) käsitellyt laajimmin koko evakuointia ja evakkoaikaa leireillä. Hänen lisäksi Susanna Runtti on tehnyt pro gradu -työn *Lapin läänin evakuointi syksyllä 1944* (1989), joka käsittelee evakuointia prosessina eikä kokemusten näkökulmasta. Raution työ on julkaistu postuumisti tietokirjana ja Suomalais-ruotsalainen kulttuurirahasto julkaissut Runtin työn lyhennettynä. Raution ja Runtin pro gradut tai niistä julkaistut kirjat ovat usein viitattuja Lapin sodan evakkoja käsittelevissä teksteissä.

Martti Ursin on tehnyt Lapin sodan tuhoista ja jälleenrakennuksesta väitöskirjan *Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944–1945 jälkeen* (1980). Yksi uusimmista julkaisuja liittyen Lapin sotaan on Marja Tuomisen ja Mervi Löfgrenin toimittama *Lappi palaa sodasta – Mielen hiljainen jälleenrakennus* (2018), joka käsittelee taiteessa näkyvää lappilaisten henkistä jälleenrakennusta. Lappilaisten sotakokemuksia yleensä on myös tutkittu. Marja Lähteenmäki on tutkinut lappilaisia sotakokemuksia Riipin kylän kautta tutkimuksessaan *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja* (1999), ja Lapin yliopiston taiteiden tiedekunta on julkaissut teoksen *Saatiin tämä vapaus pitää* (2001), joka käsittelee rovaniemeläisten kokemuksia sodista. Myös lappilaisten lasten sotakokemuksia on tutkittu.⁵⁸ Rovaniemeläisten muistamista kokemuksista on Tuija Hautala-Hirvioja kirjoittanut artikkelin *Evakkoreissu Ruotsiin – muistamisen arvoiset kokemukset ja tapahtumat* (2016).

Lapin sotaan liittyvä tutkimus jakautuu vahvasti siis 1980–1990-lukuihin ja 2010-luvulle. Aiheeseen liittyvän tutkimuksen vähäisyys on perustelu tämän tutkimuksen tekemiselle. Monet jo

⁵⁸ Tarka, Olga 2017; Paksuniemi, Merja 2014.

tehdystä tutkimuksista eivät keskity evakossa olon kokemuksiin tai kokemuksiin vieraaseen maahan menosta ja heidän hyväntahtoisuutensa varassa olemisesta. Marja Tuominen on kirjoittanut artikkelin *Lapin ajanlasku – Menneisyys, tulevaisuus ja jälleenrakennus historian reunalla*, jossa hän käsittelee Lapin sodan vaikutuksia alueeseen ja ihmisiin, sekä miten Lapin sota ja jälleenrakennus muodostivat erilaisen sotakokemuksen verrattuna muuhun Suomeen. Hänen mukaansa historian yksinkertaistaminen ja unohtaminen on jättänyt Lapin sodan suomalaisessa historiankirjoituksessa marginaaliin. Lapin jälleenrakennus on unohdettu, kun jälleenrakennus on liitetty koskemaan suurimmaksi osaksi pääkaupungin ja muiden kaupunkilaismaisten maisemien korjaamista, asutustilojen perustamista ja karjalaisen siirtoväen asuttamista.⁵⁹ Maria Lähteenmäen mukaan muun maan ja Karjalan säästämiseksi Lappi jätettiin saksalaisten toiminta-alueeksi. Hän tekee kärkkään vertauksen luonnehtimalla Lapin asemaa adoptioksi, jossa vanhemmat luopuvat Lapista, nuoremasta lapsestaan, pitääkseen vanhemman lapsensa, Karjalan. Vastoin vanhempien toiveita se kuitenkin vietiin, minkä myötä nuorempi otettiin sitten takaisin perheen jäseneksi henkisesti ja fyysisesti nujerrettuna.⁶⁰ Tuomisen mukaan lapsi säilytti kyllä perheyhteytensä, mutta oli jo menettänyt yhdenvertaisuuden ja yhteenkuuluvuuden tunteensa. Hänen mukaansa sodan tuhot olivat kohdistuneet maan laajimman maakunnan taajamien ja maaseudun infrastruktuuriin ja rakennuskantaan, mutta karjalaisen kansallismaiseman rinnalla alue koettiin perifeeriseksi.⁶¹

Tornionlaaksoon rajaseutuna liittyvä tutkimus keskittyy pitkälti vuoden 1809 rajanvedon seurausten tutkimiseen ja 2000-luvun aikana tulleen rajayhteistyön tutkimiseen. Tähän liittyy myös Tornionlaakson nykyajan arjen tutkiminen. Rajaseudun elämästä sota-aikoina ei ole löytynyt tutkimuksia eikä myöskään rajalla liikkumiseen yms. sääntelyyn liittyvää tutkimusta. Eeva-Kaisa Prokkola on tehnyt artikkelin *Tornionlaakso arjen paikkana – kertomuksia Suomen ja Ruotsin rajalta* (2005). Hän on myös tutkinut esimerkiksi rajayhteistyötä identiteettinä ja kulttuurisen sekä taiteellisen työn keinoja valtion rajojen kollektiivisen muistamisen välittämisessä.⁶² Toinen rajaseutua tutkinut, Helena Ruotsala, on tutkinut esimerkiksi joppauksen muuttumista rikoksesta hyväksytyksi kulttuuriperinnöksi sekä suomen ja meänkielen merkitystä sekä käyttöä Haaparannalla.⁶³ Suomen ja Ruotsin välisen rajaa on siis tutkittu ilmeisen vähän lukuun ottamatta 1800-luvun alkuun ja 2000-luvulle sijoittuvia tutkimuksia.

⁵⁹ Tuominen 2015, 40–41.

⁶⁰ Lähteenmäki 1999, 224–225.

⁶¹ Tuominen 2015, 50, 69.

⁶² Prokkola 2010; Prokkola 2008.

⁶³ Ruotsala 2009; Ruotsala 2014.

2. Kohti Ruotsia

Lapin lääni käsitti vuonna 1943 lähes kolmanneksen koko maan pinta-alasta. Tuolloin läänin asukkaista noin 85 prosenttia asui maaseudulla ja alue oli hyvin harvaan asuttua.⁶⁴ Suomi oli tuolloin kaiken kaikkiaan vahvasti agraariyhteiskunta, koska 1930-luvun lopulla $\frac{3}{4}$ väestöstä asuin maaseudulla.⁶⁵

2.1 Suunnitelmia ja organisointia

Suomessa ensimmäinen koko maata koskeva evakuointisuunnitelma sijoituspaikkoineen ja -määri-
neen laadittiin vasta vuonna 1939. Tuolloin evakuoinnit kuuluivat sisäasiainministeriön johdolla toi-
mivien lääninhallitusten ja näiden alaisten poliisiviranomaisten tehtäviin. Tähän tuli muutos kesä-
kuussa 1941 väestönsuojelun muuttuessa sotilasjohtoiseksi ja ylimmän johdon toimiessa päämajassa.
Väestönsuojelu siirtyi takaisin sisäasiainministeriön valvontaan joulukuun alussa 1944. Lääninhalli-
tukset saivat sisäasiainministeriön siirtoväen huollon keskukselta käskyn huhtikuun alussa 1941 laa-
tia evakuointisuunnitelmat yhteistyössä sotilasviranomaisten kanssa. Suunnitelmien piti sisältää sekä
paikallinen että alueellinen evakuointisuunnitelma, vastaanottosuunnitelma ja sijoitussuunnitelma.
Lapin evakuoinnin aikana syksyllä 1944 lääninhallituksen tehtäväksi jäi lopulta vain oman viraston
tyhjentäminen, kun evakuoinnista huolehtiminen siirtyi sotilasviranomaisille evakuoinnin laajetessa
aina Oulujoki-Oulujärvi-Sotkamo reitille saakka.⁶⁶

Lapin lääni joutui evakuoinnin suhteen uuden tilanteen eteen, koska aina syyskuun 1944 alkuun
asti sijoitussuunnitelmissa väestönsiirtojen perussuuntana oli ollut siirto idästä länteen. Lapin läänin-
hallitus oli uskonut voivansa sijoittaa väestönsä tarpeen vaatiessa oman läänin alueelle, jonka vuoksi
läänille ei ollut määritetty vuoteen 1943 mennessä valtakunnallisia sijoituskuntia. Pohjoisessa evaku-
oinnin nähtiin vielä elokuun lopulla 1944 koskevan vain Lapin ja Oulun läänin itäisiä kuntia, joiden
asukkaat sijoitettaisiin tarvittaessa oman läänin läntisten kuntien alueelle. Esimerkiksi vielä heinä-
kuussa 1944 Pelkosenniemen väestö aiottiin sijoittaa Muonioon ja Inarin väestö Kittilään. Tilanteen
muututtua jouduttiin pikaisesti laatimaan uudet evakuointisuunnitelmat, mutta nekin oli laadittu vain

⁶⁴ Tilastollinen vuosikirja 1943, 1, 12; Tilastollinen vuosikirja 1944–1945, 11. Kaupunkien asukasluvusta luonnollisesti puuttuu Rovaniemen kauppalan asukkaat. Läänin pinta-alan on vuoden 1943 vuosikirjasta, kun taas väestötiheys vuo-
delle 1943 oli saatavilla vasta vuosien 1944–1945 vuosikirjassa, joka on kyseisten vuosien yhteispainos. Koin järke-
vämmäksi käyttää vuoden 1943 tietoja, sillä vuosien 1944 tietoihin esimerkiksi läänin pinta-alan ja väestötiheyksien
suhteen on jo vaikuttanut rauhanehtojen alueluovutukset.

⁶⁵ Haapala 2007, 50–51.

⁶⁶ Runtti 1989, 10–13.

itärajan kuntia varten.⁶⁷ Raution mukaan aselepoehtojen julkitulonkin jälkeen sotilaallisissa ja poliittisissa asemissa olleet eivät osanneet nähdä saksalaisia vihollisina. Neuvostoliittoa vastaan varautuminen näkyi myös suomalais-ruotsalaisissa keskusteluissa evakuoinnista, kun Ruotsiin evakuoimisen käynnistymisen ehdoksi määriteltiin venäläisten liikehdintä itärajalta.⁶⁸

Lapin läänin asukkaita oli evakuoitu jo kesällä 1944, kun noin 12 000 läänin pohjoisimpien ja itäisimpien kuntien asukkaista siirrettiin turvallisemmille alueille venäläisten partisaanien aiheuttaman vaaran vuoksi.⁶⁹ Suomen katkaistessa suhteensa Saksaan syyskuun 2. päivänä 1944 aloitettiin työkyvyttömän väestön ja karjan evakuointi vuoden 1940 Moskovan rauhan rajan takaisilta Sallan ja Kuusamon alueilta Karunkiin. Suomen ja Saksan suhteiden muutoksen aiheuttaessa sodanvaaran evakuointi laajennettiin kaksi päivää myöhemmin koskemaan kaikkia 68. leveyspiirin pohjoispuolella olevia kuntia. Tästä seuraavana päivänä evakuoinnin eteläraja siirtyi jo Kainuuseen evakuoinnin koskiessa koko Lapin läänin ja Oulun läänin itäosien kuntia. Evakuoinnin rajan siirtyessä Lapin läänin ulkopuolelle läänin evakuointitoimet siirtyivät sotilasviranomaisille ja evakuointia johtamaan perustettiin 7. syyskuuta Pohjois-Suomen Evakuointiesikunta (PSuo.Ev.E.). PSuo.Ev.E:n lisäksi syyskuun puolivälissä perustettiin Ruotsiin evakuoitavien kaikkia rajan ylitystä koskevia kysymyksiä sekä Ruotsin viranomaisten kanssa yhteydenpitoa varten Evakuoinnin rajavaltuuskunta.⁷⁰

PSuo.Ev.E:n tärkeillä paikoilla toimi siviilihenkilöitä, vaikka johto oli määrätty sotilasjohdotoiseksi. Kuntatasolla evakuointia johti evakuointipäällikkö, joka oli usein nimismies. Evakuointiesikunnan perustamisen myötä myös koko läänin poliisit alistettiin heidän alaisuuteensa. Sisäasiainministeriö vaati lisäksi nimismiehiä jäämään valtiovallan edustajaksi silloinkin, jos Neuvostoliitto jatkaisi sotatoimia Suomen puolelle tullen. Heidän kanssaan jokaiseen poliisipiiriin tuli jäädä myös vähintään yksi konstaapeli. Punainen Risti ja Lotta Svärd -järjestö olivat tärkeässä roolissa evakuoinnin onnistumisen kannalta ja heidän panoksensa näkyi erityisesti evakoiden huoltamisessa. Evakuointiin liittyvissä organisaatioissa merkille pantavaa on se, että PSuo.Ev.E. joutui lopettamaan toimintansa jo marraskuussa, koska se muodostui suurimmaksi osaksi reserviupseereista ja myös siihen päti välirauhansopimuksen vaatimus Suomen armeijan demobilisoinnista. Tämän vuoksi marraskuun puolivälin jälkeen PSuo.Ev.E. luovuttikin Lapin läänin osalta tehtävänsä läänin

⁶⁷ Runtti 1989, 14–15; Rautio 1995, 22.

⁶⁸ Rautio 1995, 23.

⁶⁹ Ursin 1980, 29. Partisaaneilla tarkoitetaan tässä yhteydessä Neuvostoliiton puolella taistelevia sissejä. Neuvostoliittolaiset partisaanit tekivät iskuja pohjois- ja itäosien rajaseuduilla, ja heistä havaittiin merkkejä jo syksyllä 1941. Heidän toimintansa oli kesäisin 1942–1944 vilkasta. Lähteenmäen mukaan partisaanit hyökkäsivät siviiliväestön kohtaan osoittaakseen vallankäyttöä ja keinojen kaihtamattomuutta. Sillä haluttiin murtaa rintamamiesten moraalia sekä kotirintaman rohkeutta. Lähteenmäki 1999, 132, 141–142. Iskuissa kuoli noin 180 suomalaista siviiliä. KA, Arkistojen portti: Partisaanien siviiliuhrit 1941–1944. Luettu 12.4.2022.

⁷⁰ Ursin 1980, 29–30; Suistola 1985, 321; Rautio 1995, 24.

siirtoväenasiainosastolle, joka toimi Lapin lääninhallituksessa sisäasiainministeriön osaston alaisena. Myös rajavaltuuskunta lakkautettiin ja sitä korvaamaan perustettiin Evakuoinnin rajatoimisto. Sen toiminta loppui vasta, kun evakuoinnin katsottiin olleen päättynyt syyskuussa 1945.⁷¹ Evakuointia ohjanneet organisaatiot ehtivät näin ollen syksyn 1944 aikana muuttumaan useasti.

Evakuointia varten Pohjois-Suomi jaettiin kiireellisyysvyöhykkeisiin⁷² 7. syyskuuta 1944. Siihen kuuluivat sekä koko Lapin lääni että Oulun läänin pohjoisimmat ja itäisimmät osat. Vyöhykejako ohjasi väestönsiirron tapahtumisjärjestystä ja tarkoituksena oli evakuoida ensin kaukaisimpana olevat alueet. Vyöhykkeitä oli neljä. Ensimmäiseen kuuluivat Oulun ja Lapin läänien itäisimmät kunnat sekä Rovaniemen kauppala ja maalaiskunta. Toiseen kuuluivat vain Ranua ja Kittilä, ja kolmanteen kunnat tai niiden osat, jotka sijaitsivat Oulujoen ja Oulujärven pohjoispuolella. Neljänteen vyöhykkeeseen kuuluivat kaikki länsirajan kunnat Simosta Enontekiölle sekä Tervola. Samalla kun määrättiin vyöhykejako, määrättiin evakuointi aloitettavaksi ensimmäisellä vyöhykkeellä. Tehtyä jakoa ei voitu aina noudattaa. Joitakin alueita jouduttiin tyhjentämään eri järjestyksestä johtuen evakuoinnin alkamisen äkillisyydestä. Esimerkiksi kolmanteen vyöhykkeeseen kuulunutta Pudasjärvestä jouduttiin evakuoimaan ennen toiseen vyöhykkeeseen kuulunutta Kittilää. Kuntien evakuointisuunnitelmien tekeminen tuli Länsi-Pohjan, Oulun ja Kainuun suojeluskuntapiirien tehtäväksi vyöhykejaon mukana. Suunnitelmien laatiminen ei saanut herättää hälyä eikä niitä saanut panna toimeen.⁷³

Evakuoitavat ryhmiteltiin. Alueen sotavoimat olivat ensin evakuoitavana, vasta sen jälkeen oli siviiliväestön vuoro. Häätapauksen sattuessa yleisen evakuointijärjestyksen mukaan ensin evakuoitavana olivat vanhukset, lapset ja näiden hoitajat, raskaana olevat naiset ja sairaat. Sen jälkeen evakuoitavaksi tulivat karjanhoitajat ja karja. Kolmantena evakuoitiin materiaali ja evakuointiin osallistunut siviiliväestö, ja viimeisenä ilmasuojelujoukot. Matkustusta läänin alueelle pyrittiin estämään kieltämällä Suomen kansalaisilta ilman poliisiviranomaisen lupaa oleskelu Lapin läänin alueella 8.9.1944 lähtien. Länsirajan kuntiin matkustaminen oli Sisäasiainministeriö rajoittanut jo heinäkuusta lähtien. Se oli mahdollista vain viranomaisen myöntämällä erikoisluvalla. Kesällä 1944 olikin jo oma-toimisesti evakuoituttu Ruotsiin ja elokuun loppuun mennessä Ruotsin pakolaiskeskuksissa oli noin 2 000 pakolaista, joiden mukana rajan yli oli mennyt myös muita kansallisuuksia.⁷⁴

Neuvotteluja Ruotsin kanssa käytiin syyskesällä ja syksyn alussa pohjoissuomalaisten evakkojen mahdollisesta vastaanottamisesta. Ruotsi oli myöntäväinen auttamaan Suomea, mutta toivoi

⁷¹ Runtti 1980, 17–19; Rautio 1995, 26–27.

⁷² Liite 2.

⁷³ Runtti 1989, 20–21; Rautio 1995, 27.

⁷⁴ Runtti 1989, 21; Rautio 1995, 37–38.

enintään kohtuullista evakuointimäärää ja samaa toivoivat myös suomalaiset. Evakuoinnin tarpeen ajateltiin johtuvan Neuvostoliiton miehityksestä.⁷⁵ Kun se lopulta tuli ajankohtaiseksi, aiheuttajana olikin Saksan vetäytyminen.

Lapin läänin väestöstä evakuoitiin noin 74 prosenttia, ja heistä yli puolet evakuoitiin Ruotsiin loppujen mennessä muualle Suomeen. Muualle Suomeen evakuoitiin kokonaan Inari, Pelkosenniemi, Petsamo, Posio, Savukoski ja Utsjoki. Tämän lisäksi suurelta osin Suomeen evakuoitiin myös Kemi-järvi, Salla ja Sodankylä. Ruotsissa evakoista pääosa sijoitettiin Norrbottenin ja Västerbottenin lääneihin, pienempi osa Västernorrlandin ja Gävleborgin lääneihin.⁷⁶ Lapin läänin noin 47 000 eläimen karjasta muualle Suomeen evakuoitiin noin 8 000 eläintä ja Ruotsiin pidemmäksi aikaa noin 21 600 eläintä. Ruotsiin evakuoitu karja sijoitettiin pääosin Norrbottenin ja Västerbottenin karjaleireille. Lokakuun loppuun mennessä väliaikaisesti evakuiduista eläimistä oli palannut noin 10 000. Ruotsin siirtotavaravaroissa oli lisäksi tammikuun 1. päivänä siirtotavaroita 39 600 kollia ja Suomen varastoissa noin 31 400, vaikka evakot olivat voineet yleensä ottaa mukaan vain vaatteita, elintarvikkeita ja arvoesineitä.⁷⁷

2.2 Nyt lähdettiin

Evakkoon lähtö on ollut voimakas kokemus, koska useille siitä on jäänyt hyvinkin tarkkoja muistikuvia. Muutama on voinut valmistautua lähtöön jonkin verran, suurelle osalle se on tullut yllättäen.⁷⁸ Muistelija yhdistää tapahtuman selkeästi esimerkiksi lähtöpäivän sään tai sen tilanteen, jolloin lähtökäsäy on tullut. Se kertoo tapahtuman merkittävydestä ja voimakkuudesta.⁷⁹

Evakkoon lähdön paikka vaikutti muun muassa siihen, kuinka kiireellinen lähtö oli, minne lopulta päädyttiin ja kuinka pitkäksi aikaa. Evakuointi pyrittiin hoitamaan kiireellisyysvyöhykkeiden mukaisesti, vaikkei sitä voitukaan aina noudattaa.⁸⁰ Haastattelemani henkilöt jakautuivat kiireellisyysvyöhykkeissä ainoastaan ensimmäiseen ja neljänteen vyöhykkeeseen. Maantieteellisesti kauim-paa evakkoon lähteneet ovat Rovaniemen maalaiskunnan viisi haastateltua, jotka myös lähtivät ensimmäisinä evakkoon. Yksi haastatelluista, Ritva, oli oikeastaan aloittanut evakkomatkinsa jo ennen Lapin sotaa asuessaan Petsamossa, jossa hänen isänsä toimi sukeltajana Jäniskosken voimalaitoksen

⁷⁵ Rautio 1995, 20–32; Runtti 1989, 21–26.

⁷⁶ Liite 3.

⁷⁷ Ursin 1980, 31–32; Rautio 1995, 61–64.

⁷⁸ Esim. Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017; Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

⁷⁹ Vrt. Portelli 2006, 55–57.

⁸⁰ Runtti 1989, 20.

työmaalla. Hän oli talvisodan sytyttyä lähtenyt äitinsä ja sisarustensa kanssa äidin vanhempien luo Rovaniemen maalaiskuntaan Sinetän lähelle.⁸¹

Kauempaa rajalta evakkoon lähteneet kulkivat luonnollisesti myös pidemmän matkan rajalle. Rajaseudun kunnista pisin matka evakkoon oli Puolamajärveltä lähteneellä Olgalla, sillä hänen kotikylänsä sijaitsi kyllä rajakuntaan kuuluvan Turtolan alueella, mutta noin 25 kilometriä Pellon kylästä linnuntietä kaakkoon (Rovaniemelle) päin.⁸² Muut rajakunnista evakkoon lähteneet muistelijat lähtivät korkeintaan viiden kilometrin säteeltä rajasta, useat käytännössä rajajoen rannasta. Poikkeuksen tähän tekee kuitenkin Pellon kylästä kotoisin ollut Kaija, joka lähti evakkoon aluksi Saarenpäästä, joka sijaitsee Kaaresuvannosta Kilpisjärvelle päin noin 23 kilometrin päässä.⁸³

Rovaniemen maalaiskuntaan lähtökäsky

Ensimmäinen kiireellisyysvyöhykkeen saadessa evakuointikäskynsä syyskuun 7. päivänä alueen väestö ja karja evakuoitiin suurimmaksi osaksi vielä Oulun, Vaasan ja Kuopion lääneihin voimassa olleen sijoitussuunnitelman mukaisesti. Evakuointialue osoittautui kuitenkin liian suureksi ja evakuointi ruuhkautui, kun kuljetusvälineitä oli varattuna saksalaiskuljetuksiin. Rovaniemen kauppalan ja maalaiskunnan osalta evakuointikäsky peruttiin jo seuraavana päivänä. Erkki Raution mukaan käskyn peruminen johti siihen, että useimmat rovaniemeläiset evakuoitiin Ruotsiin. Kauppalan ja maalaiskunnan asukkaista evakuoitiin Suomeen vain 18 prosenttia.⁸⁴ Rovaniemen evakuointia Ruotsiin voidaan pitää Ruotsiin evakuoimisen ensimmäisenä vaiheena, sillä muista kunnista alettiin evakuoimaan väestöä Ruotsiin vasta tämän jälkeen. Rovaniemi ja sen maalaiskunta olivat Lapin läänin tiheimmin asutettua aluetta, ja Rovaniemen väkiluku oli evakuoinnin alkaessa noin 8 200 ja maalaiskunnan noin 16 200.⁸⁵

Rovaniemen maalaiskunnasta lähteneistä haastatelluista kolme muisteli evakkokäskyn tulemistä ja siihen liittyviä tapahtumia. Heillä oli tarkkoja muistikuvia lähtökäskyn päivästä. Sinetästä evakkoon lähtenyt Maire muisteli edeltävänä iltana olleensa tekemässä sideharsopaketteja pikkulotissa. Lähtökäsky tuli 12. syyskuuta ja perhe lähti seuraavana päivänä. Käskyn tulopäivä oli komea syyspäivä ja hän oli ollut uittamassa hevosta joen toiselle puolelle viedäkseen sahalle puita:

⁸¹ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁸² Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019. Matka mitattu Maanmittauslaitoksen Karttapaikka-palvelusta.

⁸³ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019. Matka mitattu Maanmittauslaitoksen Karttapaikka-palvelusta.

⁸⁴ Rautio 1995, 34–36.

⁸⁵ Runtti 1989, 49.

sieltä huusi kaks miestä sieltä toiselta puolelta jokia molin pikkusen matkaa rannasta jo lähetty niinko kahlomhaan [...] niin tuota miehet huusi että äläkää lähtekö että on evakkoon lähtö määräys [...] ja isä sano että sanokaa mikä asia se oikein on ja ne sano uuesthan palatkaa takasin [...] nyt pittää lehmät hommata ja veneet toisele puolele jokia [...] isä kävi kyllä niiden tykönä puhumasa [...] siinä iso joki välisä niin vähän epävarman tuntonen [...] ottaa semmonen tieto ja sitten isä määräthiin levittämhään sanaa koko jokivartheen sinne [...] itäpuolele.⁸⁶

Hänelle käskyn tulemisen tilanne on jäänyt selkeänä mieleen, mitä on varmasti edesauttanut tilanteen toiminnallinen puoli sekä epävarmuuden kokemus aluksi siitä, mitä asiaa miehillä oli.

Patokoskelta lähtenyt Suoma myös muisteli lähtökäskypäivän ilmaa ja tapahtumia kotona: *se oli syyskuun 17 päivä oikein kaunis päivä [...] me oltiin perunoita kuokkimassa koko perhe oltiin ja iltapäivälä siinä kolmen maissa suurin piirtein niin tuli tieto että nyt pittää lähteä karjan kansa evakhoon [...] niin venheelä vaan lehmät toisele puolele (Ounas)jokia [...] osa uitettiin ja osa vietiin venneelä.⁸⁷* Lähtökäsky on ollut ilmeisen vaikuttava, sillä päivä on jäänyt mieleen laajemminkin. Se, että mieleen on jäänyt mitä päivällä ennen käskyä on tehty, kuvaa sitä, kuinka käskyn tulo on keskeyttänyt päivän, joka oli alkanut tavallisissa askareissa. Samalla tavalla päivän toiminnan kautta lähtökäsky on jäänyt mieleen Saarenkylästä evakkoon lähteneelle Eevalle: *me oltiin topparoikassa⁸⁸ sielä melekein Misissä [...] hakkujen kans heiluttiin ja sieltä sotilas juoksee rataa myöten ja huutaa että niin äkkiä kotia ja että nyt lähetään evakkoon [...] tavaroita pakkaamaan ja ko me tultiin Vaaralankankaalle niin soli kamala näky ku kaikkien mökkien ovet oli auki ja tavarat pihalla.⁸⁹* Hänenkin muistelussaan käskyn tulo yhdistyy toimintaan. Hän on ainoa haastatelluista, jonka muistelu tuo esille kokemuksen siitä, millaiselta yhtäkkiä tullut lähtö on näyttänyt kylässä. Muistelussa lähtö näyttäytyy sekavana ja kiireellisenä tilanteena.

Kaksi Rovaniemen maalaiskunnasta evakkoon lähtenyttä ei muistellut tarkemmin lähtökäskyn saapumista. Helmi muisteli lähtöä sitä kautta, että hän oli vielä käymässä vanhempiansa luona kesälomalla ennen koulun alkamista, joka ei kuitenkaan ehtinyt alkaa evakkoon lähdön vuoksi. Hänen perheensä oli muuttanut Apukkaan koeviljelyviljelyasemalle vuonna 1942. Hän muisteli osan aseman työntekijöistä lähteneen etelään jo aiemmin, mutta väkeä ja paljon karjaa oli silti ollut lähtemässä evakkoon. Lähtökäskyn tulo ei ilmeisesti ollut ollut yhtä merkittävää kokemuksen kannalta kuin se, että sodan ja evakuoinnin tulo oli estänyt koulun alkamisen. Koulun alkamisen siirtymistä hän muistelikin useaan otteeseen, koska hän oli käynyt keskikoulun Tampereella ja sanonut ystävilleen siellä

⁸⁶ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

⁸⁷ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

⁸⁸ Topparoikka on rautatienrakentajien työryhmästä käytetty nimitys. Kielitoimiston sanakirja, topparoikka, luettu 16.3.2022.

⁸⁹ Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

pääsevänsä vuotta aiemmin ylioppilaaksi kuin he siirtyessään opiskelemaan Rovaniemelle, mutta todellisuudessa evakossa olo ja tuhot viivästyttivät valmistumista.⁹⁰

Muistelijoista nuorin, Ritva, oli noin 14-vuotias lähtiessään Sinetästä Ruotsiin evakkoon. Hän muisteli tilanteen olleen sekava siltä osin, että mihin he lähtevät ja koska. Hän muisteli lähtöä lehmiin liittyvän tapahtuman kautta. Lehmät oli laitettu kylän muiden lehmien matkaan ajettavaksi Ruotsiin, mutta ne olivat karanneet ryhmästä parin kilometrin päässä ja palanneet takaisin kotiin illalla. Ritvan isä oli aikonut tappaa lehmät, mutta hän oli vastustanut: *ne tuli kotia niin no sitte isä että ne tapethaan no mie märisehään ja itkemhään että ei lehemä tapeta [...] mie että mie lähen, et varmasti lähe sie mihinkhään lehmäin kansa* (matkii isäänsä). Lopulta hän oli saanut kuitenkin luvan lähteä ajamaan lehmiä evakkoon kahden muun tytön kanssa, joilla oli myös lehmiä.⁹¹ Hänen kohdallaan lehmiin liittyvä muistelu oli tärkeämpi kuin itse evakkokäskyn saapuminen. Lehmät vaikuttivat hänen evakomatkaansa ja siihen, mihin hän lopulta päätyi evakkoon. Lehmiin liittyi myös kiintymyssuhde, koska hän muisteli lehmiä ja niiden nimiä lämpimästi, ja niiden merkityksestä kertoo myös se, että hän olisi ollut valmis lähtemään yksin ajamaan ne Ruotsiin, ettei niitä vain tapettaisi.

Tornionlaakson evakuoiminen

Alun perin kaikkia Lapin läntisten kuntien asukkaita ei ollut ajateltu jouduttavan evakuoimaan, vaan taistelujen arvioitiin kehittyvän syyskuun puolivälin jälkeen siten, että taistelut rajoittuisivat läntisten kuntien alueella vain pääteiden varsille. Väestöä kehoitettiin piiloutumaan metsiin mahdollisten taistelujen syttyessä. Näin ollen evakuointia ei pantu toimeen läntisissä kunnissa Alatornion kunnasta Kolarin kuntaan asti eikä Kemissä, Kemin maalaiskunnassa, Tervolassa eikä Simossa. Väestöä kuitenkin kehoitettiin pakkaamaan kiireellisen evakuoinnin varalta välttämättömät tavarat valmiiksi. Evakuointi laajeni lopulta läntisiin kuntiin, kun evakuointikäsky annettiin koko Tornionlaaksoon suomalaisten tehtyä Tornioon maihinnousun 1. lokakuuta. Maihinnousu yllätti niin evakuointiviranomaiset kuin Päämajan. Raution mukaan Tornion kaupunki ja sen väestö pelastuivat vain, koska operaatio oli yllätys saksalaisille ja suomalaiset etenivät nopeasti Röyttästä kaupunkiin. Ruotsiin kaupungin asukkaat siirtyivät paljolti maantie- ja rautatiesiltojen kautta.⁹²

Ruotsin evakuointiesikunta oli luullut voivansa lopettaa toimintansa syyskuun loppupuolella, mutta Tornionlaakson evakuointi muutti tilanteen ja Ruotsin hallitukselta tuli lupa 3. lokakuuta

⁹⁰ Heino-Suutari, haastattelu 25.6.2019.

⁹¹ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁹² Rautio 1995, 36–37, 44.

evakuoita Tornion kaupungin sekä evakuoimattomat Tornion- ja Muonionjokien kunnat. Evakuointikäsky koski vain valtateiden varsia, missä työkuuntoisenkin miesväestön tuli jäädä paikoilleen, ja esimerkiksi Turtolan kunnassa Raanujärven asukkaat siirtyivät järven toiselle puolelle eikä heitä näin ollen evakuoitu Ruotsiin. Viranomaiset eivät voineet hallita väestön siirtymistä Ruotsiin, ja esimerkiksi Kolari siirtyi sinne lähes kokonaan.⁹³

Kaikilta osin kotikyliin jääminen ei onnistunut kovin hyvin. Myös Turtolan kunnassa sijainneeseen Ratasjärvelle jäi osa asukkaista. Kylään jääneet asukkaat jäivät saksalaisten vangiksi ja heidät kuljetettiin noin kolmen kilometrin päähän Juoksenkiin ja teljettiin yöksi kesänavettaan. Heidän pelastukseen muodostuivat tilannetta rajajoen toiselta puolelta tarkkailleet ruotsalaiset, jotka neuvottelivat vangit vapaiksi ja veivät heidät mukanaan Ruotsiin.⁹⁴ Tapaus on ollut merkittävä näille kylille, sillä tapausta muistelivat myös haastatellut, jotka eivät olleet vangittujen joukossa, vaan Juoksengista kotoisin. Juoksengin muistelijat olivat evakkoajana myös kohdanneet näitä vankina olleita: Marja ja Eeva olivat olleet rannassa katsomassa, kun ratasjärviläiset oli tuotu Ruotsiin, ja Nanni, kun heidät oli tuotu samalle evakkoleirille Ruotsissa.⁹⁵ Kohtaamiset ovat todennäköisesti edistäneet asian mieleen jäämistä sen lisäksi, että vähintään osa vangiksi jääneistä on ollut tuttuja ihmisiä ennen tapahtunutta tai sodan jälkeen.

Rajaseudun kunnista lähteneistä haastatelluista ei kovinkaan monella ollut jäänyt lähtökäskyn saapuminen sen enempää mieleen. Puolamajärveltä evakkoon lähtenyt Olga muisteli evakkoon lähtöä perheessä olleen lavantaudin kautta. Hän oli lähtenyt evakkoon isänsä ja perheen lehmien kanssa. Hänen äitinsä ja pikkusiskonsa olivat jääneet ilmeisesti kotiin, koska pikkusiskot eivät olleet pystyneet istumaankaan lavantaudin vuoksi.⁹⁶ Kuivakankaalta lähtenyt Saara ei muistellut käskyn tulemistä, vaan sitä, kuinka heitä oli ensin käsketty viedä lehmät Aavasaksalle. Vastaan tullut mies oli käännänyt heidät takaisin sanoen Aavasaksalla saksalaisten tappavan lehmiä.⁹⁷ Juoksengin kylästä evakkoon lähteneistä Eeva ei muistanut tilannetta, missä lähtökäsky oli tullut, mutta uskoi sen tulleen aika yhtäkkiä. Hän muisti kuitenkin lähdön tapahtuneen 12. lokakuuta ja joidenkin kyläläisten menneen jo joitakin päiviä aiemmin. Hän muisteli saksalaisten autoja kulkeneen pohjoiseen ennen evakkoon lähtöä ja hän oli melkein jäänyt niiden alle ollessaan pyöräilemässä naapurikylästä kotiin.⁹⁸

⁹³ Runtti 1989, 70; Rautio 1995, 57.

⁹⁴ Kaila 1950, 143; Kulju 2013, 303.

⁹⁵ Angeria, haastattelu, 29.6.2017; Hast, haastattelu, 2.9.2017; Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017. Haastatteluista tehdessä kuulin useammankin näkemyksen tapahtuneesta, sillä eräs vankina olleen sukulainen kertoi yhden näkemyksen tapahtuneesta, minkä lisäksi myös yksi Sinetästä lähtenyt haastateltava muisteli minulle tapahtunutta, sillä hän oli tutustunut sodan jälkeen naiseen, joka oli ollut vangittujen joukossa.

⁹⁶ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

⁹⁷ Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

⁹⁸ Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

Eevan naapurista evakkoon lähtenyt Marja muisteli evakkoon lähdön valmisteluja, mikä johtuu siitä, että hän ja hänen vuotta nuorempi veljensä olivat enimmäkseen vastuussa valmisteluista. Hän muisteli tarkasti, kuinka he veljen kanssa piilottivat isänsä työkalut vaaranlaitaan, ja kuinka he olivat kuljettaneet sian kahdestaan karsinasta rantaan tapettavaksi. Hän oli myös kirjoittanut molemmista tapahtumista kertomuksen ylös eli muistellut niitä aktiivisesti aiemminkin.⁹⁹ Kolmas Juoksen-
gin kylästä, kylän etelälaidalta evakkoon lähtenyt muistelija, Nanni, ei myöskään muistellut lähtökäskyn tuloa, vaan sitä, kuinka heille oli sanottu aikaraja, mihin mennessä talon piti olla tyhjä, ja että suomalaiset sotilaat kävisivät tarkistamassa sen.¹⁰⁰

Rajan läheisyydestä evakkoon lähteneistä vain Kaija muisteli käskyn saapumista tarkasti ollessaan töissä Tornionlaakso-kaupan myyntipisteellä Saarenpäässä. Hän lähti sieltä ensin kohti kotiaan Pellossa ja muisteli lähtöaamua karmeana: *oli se niin karkea aamu ko me nous- nousima sillon kuuen aikhaan keitähmään sitä korviketta niin saksalaiset kiersit meän parakkia [...] pyssyt selässä [...] siinä oli yks vanha mies niinkö TVH:n varastohoitajanna samassa koputimma sille niin se sano hältä on viety radio ja puhelin ja lehet [...] että ne on nyt meän vihollisia nuo saksalaiset.* Hän oli päässyt työkavereiden ja TVH:n työntekijän sekä tämän perheen kanssa lähtemään sieltä kuorma-autolla. Kaaresuvannossa saksalaiset olivat tarkastaneet heidät ja kylää evakuoitiin samaan aikaan Ruotsiin veneellä. Pellossa he olivat viiden aikaan aamulla, ja hän oli kotonaan jonkin aikaa ennen Ruotsiin lähtöä.¹⁰¹ Hänen muistelustaan nousee esiin tilanteen aiheuttama järkytys, joka aiheutti myös pelkoa. Tällaiset tunteet ovat varmasti edesauttaneet tilanteen muistiin jäämistä, kuten myöskin se, kuinka yhtäkkiä saksalaisista oli tullut vihollisia, yhdessä yössä.

Kaikille haastatelluista ei ollut evakkoonlähtökäskyä tullut. Muistelijoista eteläisimpää eli Ala-tornion Pirkkiöstä evakkoon lähtenyt Rauha muistaa, kuinka hän oli mennyt siskonsa kanssa katso-
man, mitä kylällä tapahtuu, kun he olivat kuulleet muutaman kilometrin päässä pauketta. Kylällä he olivat nähneet ihmisten työntävän lehmiä navetasta. Jostain syystä käsky ei ollut tullut heille asti. Hän tiesi ilmeisesti Tornion kaupungissa olleista taisteluista, koska hän oli aiemmin hakenut taistelujen vuoksi kaupungista yhden naisen ja tämän lapset heidän luokseen: *Sillonko mie hain sen kaupunkilaisen meile niin [...] sielä makas raatoja sielä [...] joo sehän oli kauhea pauke sillon eihän sitä muuten mutta pelättiin tietenki että mitä tässä tullee [...] ootettiin [...] täälä kylälä tietenki oli käyhneet sanomassa [evakkoon lähdöstä].* Kaupunkiin ja sieltä pois he olivat kulkeneet metsien kautta.¹⁰²

⁹⁹ Hast, haastattelu, 2.9.2017; Hast, ”Isän työkalujen piilotus”; Hast, otsikoimaton kirjoitus.

¹⁰⁰ Puranen, haastattelu, 27.7.2017

¹⁰¹ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

¹⁰² Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

Pelko on tunteena vahva, eikä olekaan yllättävää, että epävarma ja pelottavaksi koettu tilanne, jossa on kuulunut taistelujen ääniä, on jäänyt selkeänä mieleen.

Epävarmuutta ja huhuja

Evakkoon lähtö on ollut epävarma ja jossain määrin epäselvä tilanne. Ennen evakkoon lähtöä kaikille ei ollut ollut selvää, mihin he kulkisivat. Maire: *meile ei sanottu että mihin me menemä sanothiin vain että toistaseksi menettä evakhoon mutta voi olla että pallaatta takasinki*. He kuitenkin lähtivät ajamaan lehmiä Ylitorniolle päin.¹⁰³ Se, ettei heille kerrottu tarkemmin, johtunee siitä, että ei ollut vielä täysin varmaa, minne he päätyisivät. Rovaniemen kauppalan ja maalaiskunnan evakuointi oli jouduttu keskeyttämään seuraavana iltapäivänä evakkoonlähtökäskyn antamisesta, vaikka sitä ei pystytty enää kokonaan tuolloin pysäyttää. Väestöä oli jo tullut tavaroineen rautatieasemalle, ja evakuoinnin keskeydyttyä osa rovaniemeläisistä palasi kotiin ajatellen, ettei koko evakuointia tapahtuisi.¹⁰⁴ Kuitenkin Sinetästä lähtenyt Ritva muisteli tienneensä jo lähtiessään, että he menevät Ruotsiin. Hän myös koki, että Ruotsi oli turvallinen ja hyvä paikka mennä: *tuntu sillä lailla hyvältä kuitenkin [...] että me pelastumma ko me pääsemä sinne, niin että [...] se on se sillä lailla niin ei sitä mitenkään kauhula ajatellu*.¹⁰⁵

Evakuoinnin jatkamiskäsky annettiin 11. päivä, jolloin Rovaniemen kauppalan ja maalaiskunnan sijoitussuunnitelmia oli jo muutettu siten, että osa väestöstä määrättiin evakuoitavaksi Ruotsiin. Päätös tehtiin neuvottelujen johdosta, vaikkei virallista päätöstä kauppalan ja maalaiskunnan evakuoinnista Ruotsiin tullut kuin vasta 15. päivä syyskuuta.¹⁰⁶ Haastattelut kertoivatkin heidän ja kylästä aiemmin lähteneen ryhmän matkanteon tauonneen pariin päivää, koska neuvottelujen oli sanottu olevan kesken eikä ollut tietoa, pitäisikö heidän palata vai jatkaa matkaa.¹⁰⁷ Samasta syystä Patokoskelta lähtenyt Suoma kertoi heidän pysähdyksensä kestäneen pari kolme päivää.¹⁰⁸ Ritva kertoi olevansa varma, että he olivat jo Ruotsin puolella silloin, kun neuvoteltiin siitä, mihin heidät vietäisiin.¹⁰⁹ Tämän lisäksi junalla Ruotsin puolelle matkanneen mukaan heillekään ei sen kummemmin sanottu, että ovat menossa Ruotsiin, vaan heille selvisi vasta Haaparannalla, missä he olivat.¹¹⁰

¹⁰³ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

¹⁰⁴ Runtti 1994, 49–51.

¹⁰⁵ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

¹⁰⁶ Runtti 1994, 51.

¹⁰⁷ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

¹⁰⁸ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

¹⁰⁹ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

¹¹⁰ Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

Rajaseudulla asuville on ollut hyvin todennäköisesti selvää jo aikaisessa evakuoinnin vaiheessa, että jos he jonnekin lähtevät, he menevät Ruotsiin. Tämä on ollut selvää siitäkin syystä, että rautatieyhteys muualle Suomeen katkesi 24. syyskuuta saksalaisten räjäytettyä Haukiputaan sillan.¹¹¹ Tämän lisäksi rajalla asuvilla, kuten haastatelluista Nannilla ja Kaijalla, on ollut yhteyksiä joen toiselle puolelle sukulaisten kautta. Eevan ja Marjan perheet olivat hankkineet etukäteen Ruotsista paikan, johon he voivat evakuoitua.¹¹² Tämä osoittaa valmistautumista evakkoon, mikä ei ole yllätys ottaen huomioon viestinnän ristiriidan viranomaisten rauhoittavien puheiden ja virastojen evakuoimisen välillä.

Tornionlaakson evakkojen kohdalla onkin tuotu esille ennen evakuointikäskyä vallinnut levottomuus ja omatoiminen evakuoituminen Ruotsiin. Postitoimistojen evakuoimisesta oli annettu määräys, Lapin radio oli lakannut toimimasta, ja tie- ja vesirakennushallitus evakuoivat kalustoaan näkyvästi. Länsipohjan suojeluskuntapiirin komentaja Arajuuri ja tiedotustoimiston kapteeni Hannula joutuivatkin tekemään alueelle rauhoitusmatkan vähentääkseen omatoimista evakuoitumista. P.Suo.Ev.E. oli tiedottanut Päämajaan 23. syyskuuta jo puolen Tornionlaakson väestöstä ylittäneen rajan, mutta tätä Raution haastattelemat tornionlaaksolaiset pitivät liioittelevana.¹¹³ Myös rajalta lähteneet haastateltavani antoivat ymmärtää heidän lähteneen vasta käskyn tultua tai aivan viime tipassa. Esimerkiksi Nanni kertoi olleensa kotonaan *niin viimishveen saakka että saksalaiset asuit sielä Mäntyvaarassa* (noin 2 km hänen kotoaan).¹¹⁴ Heidän evakuoitumisensa ei vaikuta ainakaan muistelujen perusteella olleen niin kaaosmaista tai spontaania, kuin mitä usein annetaan ymmärtää, vaan enemmänkin etukäteen suunniteltua ja valmisteltua.

Runtin mukaan evakuoinnista liikkui levottomuutta synnyttäneitä huhuja ja etenkin alkuvaiheessa evakuointiin liittyvää ohjeistusta puuttui tai se oli epäselvää, mikä osaltaan haittasi evakuointia. Huhujen leviämistä edisti väestöä vaivannut epätietoisuus, joka myös aiheutti hätäännystä.¹¹⁵ Myös Rautio toteaa tiedotuksen aiheuttaneen levottomuutta väestössä. Päämaja halusi ohjata evakuointia koskevien tietojen tuloa julkisuuteen rajaamalla tiedottamisen vain siitä vastaaville viranomaisille. Lehtien haluttiin levittävän optimistista ja jopa muunneltua totuutta, ja Lapin valtalehdet pyrkivätkin rauhoittamaan väestöä kertomalla luottavaisia käsityksiä tilanteesta. Väestö huomasi käytännön tapahtumien ja tiedotuksen välisen ristiriidan, ja kun paikkansa pitävää tietoa ei ollut saatavilla, huhut alkoivat levitä.¹¹⁶ Runtti toteaa kuitenkin, etteivät sanomalehdet pysyneet aina ruodussa.

¹¹¹ Ursin 1980, 30.

¹¹² Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017; Haanpää, haastattelu, 18.7.2019; Angeria, haastattelu, 29.6.2017; Hast, haastattelu, 2.9.2017.

¹¹³ Rautio 1995, 40, 42; Kaila 1950, 37.

¹¹⁴ Puranen, haastattelu, 27.7.2017. Matka mitattu Maanmittauslaitoksen Karttapaiikka-palvelusta.

¹¹⁵ Runtti 1989, 89.

¹¹⁶ Rautio 1995, 39–41.

Tämän lisäksi huhuja ja ihmetystä aiheutti radiopuhe, joka pidettiin Rovaniemen radioaseman viimeisessä lähetyksessä ennen sen sulkeutumista syyskuun 8. päivä. Radiopuheessa puhuttiin rakkaan Lapin jättämisestä ja radioaseman viimeisten, tai tähän asti viimeisten aaltojen lähettämisestä sekä asukkaiden valmistautumisesta muuttamaan pois. Puhe aiheutti paniikkia monissa paikoissa ja johti esimerkiksi tarpeettoman karjan teurastukseen. Radioaseman sulkeminen olikin ilmeisesti vastoin ohjeistusta. Se oli tärkeä tiedotuskanava, kun lehtien painaminen ja kanto olivat vaikeuksissa.¹¹⁷

Huhuja levittivät myös saksalaiset ja monet lappilaiset uskoivat lähtevänsä pakoon Neuvostoliiton hyökkäystä.¹¹⁸ Ainoa muistelijosta, joka muisteli huhuja, oli Ritva. Hän muisteli saksalaisten kertoneen heille venäläisten tulosta: *saksalainen kävi sanomassa että tuota ryssä tulee ja särkee ja se näyttää että tooli [...] se elekielelä piti [...] ymmärtää ko se sen verran ymmärsi että ryssän mainitti ja että se tulee ja särkee, ei särkeny ryssä*. Hän puhui heillä olleen kauan epätietoisuutta siitä, mitä tapahtuu.¹¹⁹ Tilanne on voinut hyvinkin aiheuttaa epävarmuutta, kun kyseessä on ollut vieraan vallan sotilaan tuoma viesti.

Leea Virtasen mukaan huhuille tunnusomaista on niiden päiväkohtaisuus. Ne leviävät suuren ajankohtaisuuden takia suusta suuhun nopeasti, mutta myös kuolevat heti niiden ajankohtaisuuden loppuessa.¹²⁰ Tämä huomioon otettuna on ymmärrettävää, että muistelijoiilla ei ole jäänyt mieleen lähtöön liittyneitä huhuja. Toisaalta kyse on myös poikkeustapahtumasta, jossa huhut ovat voineet lisätä epävarmuutta ja pelkoa tilanteesta selviytymisestä. Tällaisen kokemuksen voisi ajatella edesauttavan mieleen painumista etenkin siinä tapauksessa, jos tilanne on lopulta mennyt paremmin ja eri tavalla kuin on huhuttu. Virtanen toteaa huhut kehittyvät etenkin nopeasti vaihtuvissa tilanteissa, joista ei ole virallista tietoa riittävästi kysyntään nähden. Huhun voi nähdä yhteisön keinona sopeutua muutokseen, kun epävarmassa tilanteessa ihmiset yhdessä etsivät mielekästä selitystä jäsentääkseen maailmaa.¹²¹ Epäilemättä evakkoon lähtö on ollut tällainen epävarma tilanne, josta saatavilla oleva tieto ei ole ollut riittävä. Epävarmuus yhdistettynä vähään tiedon määrään ja senkin tiedon ristiriitaisuuteen toiminnan kanssa synnyttää luonnollisesti paljon huhuja, jotka eivät paranna tilannetta.

Kaikilla haastatelluista evakkoon lähtö on jäänyt hyvin elävästi mieleen. He eivät kuitenkaan juurikaan nostaneet esille huolen tai pelon tunteita, joita heidän voisi olettaa kokeneen, kun yhtäkkiä tulee käsky lähteä kotoa pois ja jättää kaikki taakseen. Varsinkin kun ottaa huomioon, kuinka epäselvästä ja epävarmasti tilanteesta on ollut kyse. Monet muistelijosta kertoivat lähtöön liittyvistä

¹¹⁷ Runtti 1989, 89–91.

¹¹⁸ Runtti 1989, 89; Hautala-Hirvioja 2016, 150–151; Ahvenainen 1970, 528.

¹¹⁹ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

¹²⁰ Virtanen 1982, 188.

¹²¹ Virtanen 1982, 190.

tapahtumista. Kaikkien heidän voidaan sanoa lähteneen maaseudulta evakkoon, vaikkakin Saarenkylä on sijainnut Rovaniemen kauppalan vieressä, kuten myös Pirkkiö lähellä Torniota. Lehmiä oli valtaosalla heidän perheistään, mikä ohjasi heidän evakkoon menoaan. Haastatelluissa korostuu heidän nuori ikänsä lähdön hetkellä, sillä melkein kaikkien haastateltujen perheissä, joissa oli lehmiä, haastatellut olivat ajamassa niitä ylimenopaikalle. Lähtökäsky tuli alueille huomattavan eri aikaan. Rovaniemen maalaiskunnasta lähteneillä evakkomatka alkoi jo syyskuun alkupuolella ja Ruotsiin rajautuvien kuntien kohdalla se tuli vasta Tornion maihinnousun jälkeen lokakuun alussa. He olivat kuitenkin voineet omatoimisesti alkaa varautumaan evakkoon lähtöön, vaikka viranomaiset pyrkivätkin tätä estämään.

2.3 Matkalla

Evakuoidut taittoivat matkan rajalle eri tavoin. Kittilästä, Ranualta ja Rovaniemeltä väestö koottiin ylimenopaikoille moottoriajoneuvoilla, kuten osista läntisimpiä kuntia. Ruotsiin evakuoiduista Rovaniemen kauppalan ja maalaiskunnan sekä Tervolan väestöstä suuri osa kuljetettiin Ruotsiin junalla toisin kuin länsirajan kuntien asukkaat, jotka kulkivat ylimenopaikoille enimmäkseen omin avuin. Omin avuin ylimenopaikalle liikkumisesta tuli rasittavaa karjaa jalkaisin kuljettaville karjanhoitajille sekä myöhemmin evakuoiduille Tornionjokivarren kuntien asukkaille.¹²² Haastatelluista kukaan ei kulkenut ylimenopaikoille moottoriajoneuvoilla. Junalla heistä kulki vain Saarenkylästä lähtenyt Eeva, joka muisteli matkaa: *semmosessa sanottiinko niitä härkävaunuiksi ko niissä ei ollu [...] sotilaitaki kuljetetiin oli vain semmonen riuku siinä ettei net vain tipaha junasta [...] pois.*¹²³ Muut haastatelluista kulkivat ylimenopaikalla jalkaisin tai pyörällä, minkä lisäksi muutama meni suoraan joen yli lautalla tai veneellä kulkematta erikseen ylimenopaikalle. Siihen miten evakkomatkan päätyi kulkemaan, vaikutti suuresti se, oliko perheessä lehmiä, joita perheenjäsenen piti lähteä itse ajamaan ylimenopaikalle, mutta myös se, että toiset lähtivät kaukaa.

Evakuointiohjeet määräisivät karjan ja omaisuuden siirtämisen sotilasviranomaisten tehtäväksi. Käytännössä kuljetusvastuussa olivat pääosin nuoret, perheettömät naiset sekä keskenkasvuiset tytöt ja pojat. Kuljetusvälineiden pula johti siihen, että suurin osa karjasta vietiin jalan. Päivämatkan pituudeksi, jota yleensä noudatettiin, oli ennalta määriteltä 15–20 kilometriä lehmien sorkkien tulehtumisen ja kulumisen ehkäisemiseksi. Karjaa oli suunniteltu kuljettavaksi 60–100 naudan ryhmissä, mutta joskus ryhmät sattuivat yhteen. Karjalle pyrittiin suunnittelemaan laitumet, joihin ne voitaisiin

¹²² Rautio 1995, 54.

¹²³ Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

sijoittaa yöpymisen ajaksi, ja ajajille pyrittiin suunnittelemaan muona ja majoitus.¹²⁴ Pohjois-Suomen karjakannan katsotaan tuohon aikaan olleen sitkeää ja tottuneen liikkumaan pitkiäkin matkoja. Karja oli pääasiassa ns. lapinlehmää, joka on pienempi rotu ja sopeutunut pohjoisiin olosuhteisiin.¹²⁵

Rovaniemen maalaiskunnasta lähteneillä muistelijoilla oli kuljettavanaan yli sadan kilometrin matka rajalle. Evakot saivat ottaa mukaan vain isommat karjaeläimet ja kaikki pienemmät, kuten siat ja lampaat, tuli tappaa tai teurastaa.¹²⁶ Muistelijoista esimerkiksi Marja ja Suoma puhuivat sikojen teurastamisesta ennen lähtöä. Saara kertoi heidän jättäneen kanat kotiinsa lähtiessään ja Rauha puhui heidän vieneen lampaille ison saavin vettä heinälatoon, jossa niillä oli myös ruokaa saatavilla.¹²⁷ Myös kissat ja koirat tuli tappaa tai jättää kotiin ennen lähtöä.¹²⁸ Sinetästä lähtenyt Maire lukuun ottamatta muistelijat eivät puhuneet heillä olleiden kissoja tai koiria. Mairelle koiran jättäminen oli ollut vaikea kokemus: *mulla oli koira se piti jättää sinne voi ko oli ikävä mutta me kuitenkin käytiin katto-massa sielä itkin.*¹²⁹ Apukan koeasemalta lähtenyt Helmi puhui kaikkien pienten eläinten tappamisesta, vaikkei heillä ollut ollut eläimiä, vaan ne olivat olleet koeaseman. Koeaseman lehmätkin kuljivat evakkoon aseman karjakkojen ajamina.¹³⁰

Matkalla vastaan tuli ongelmiakin. Ritva muisteli heidän saavuttaneen ensimmäisessä yöpajassaan Palojärvellä yhden kyläläisen lehmän kanssa, joka oli poikinut.¹³¹ Maire taas muisteli, kun hänen sarvellinen lehmänsä oli puskenut toisen perheen lehmää sarvillan, joka oli tullut syömään hänen viemiään heiniä. Sarvesta saanut lehmä oli pitänyt tappaa.¹³²

Lehmien kanssa kävelleet muistelivat yöpymisiään matkan aikana. He yöpyivät esimerkiksi taloissa, ladoissa tai kouluissa, jolloin karja myös ruokittiin ja lypsettiin.¹³³ Paikat olivat täynnä myös muita evakkomatkalaisia. Ritva muisteli yhtä taloa, jossa heille oli sanottu sen olleen jo täynnä, mutta he jäivät nukkumaan sinne kuitenkin. Heille oli ilmeisesti sanottu, että he saavat nukkua taloissa matkalla. Hän muisteli heidän kävelleen pitkiä päiviä saavuttaakseen aiemmin Sinetästä lähteneet.¹³⁴ Myös Maire muisteli erään pikku mökin olleen täynnä nukkujia ja talon omistajat, vanha pariskunta,

¹²⁴ Runtti 1989, 76, 79; Rautio 1995, 140; Kaila 1950, 93.

¹²⁵ Runtti 1989, 79–80; Arktinen keskus, Lapinlehmä, luettu 3.5.2022. Lapin sota vaikutti myös rotuun. Evakosta palatessa monissa tapauksissa takaisin tuotiin vain lehmät, kun sonnit taas teurastettiin tai jätettiin Ruotsiin. NordGen, Pohjoissuomenkarja, luettu 3.5.2022.

¹²⁶ Runtti 1994, 77.

¹²⁷ Hast, haastattelu, 2.9.2017; Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Koivisto, haastattelu, 2.7.2019; Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

¹²⁸ Runtti 1994, 77.

¹²⁹ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

¹³⁰ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

¹³¹ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

¹³² Savela, haastattelu, 26.6.2019.

¹³³ Savela, haastattelu, 26.6.2019; Heliste, haastattelu, 3.7.2019; Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

¹³⁴ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

oli mennyt nukkumaan ulkosaunaan.¹³⁵ Matkan aikana oli jäänyt tarkasti mieleen, jos he saivat jostain lämmintä ruokaa: *Lämmin ruoka se oli meistä ihanaa ko me oltiin vain sieltä repusta syöty vain voi-leipää ja [...] jotaki semmosta.*¹³⁶ Myös pyörällä äitinsä kanssa evakkoon nelostietä pitkin matkannut Helmi muisteli viettäneensä ainakin yhden yön matkalla, ja talon väen olleen ystävällistä.¹³⁷

Kukaan muistelija ei valittanut matkasta tai sen rasituksesta. Tämä johtuneesi siitä, että he tiesivät, ettei heillä ollut vaihtoehtoa. Käsky lähteä oli tullut ja oli vain seurattava saatuja ohjeita, vaikkei kaikilla ollut tietoa siitä mihin he kulkisivat. Lehmien kuljettamisen saattoi kokea velvollisuutena, kuten Ritva koki.¹³⁸ Hänen kokemukseensa vaikutti se, että hän oli vapaaehtoisesti tarjoutunut viemään perheen lehmät evakkoon pelastaakseen ne teurastukselta niiden karattua aikaisemmalta lehmiä ajaneelta ryhmältä ja palaten kotiin. Rovaniemen maalaiskunnasta kävellen tai pyörällä lähteneet muistivat melko tarkasti kylät, joihin he olivat matkalla pysähtyneet.

Muistelijoista vähiten lehmien ajamista muisteli Pirkkiöstä lähtenyt Rauha. Hän muisteli vain: *mehän otettiin lehmät ulos ja kaikki ja lähettiin kahtelemaan ja mieki vein ja sisko samoin ja meilä oli viis, yksi oli sitten kärryn perässä.*¹³⁹ Matkan lyhyys on voinut vaikuttaa siihen, ettei matkassa ollut paljoa muisteltavaa, mutta toisaalta samoihin aikoihin Torniossa ilmeisesti taisteltiin. Puolamajärveltä lähteneellä Olgalla oli rajaseudun kunnista lähteneistä haastatelluista pisin matka rajalle. Hänen matkansa kotoa rajalle kesti päivän. Illalla he olivat Pellossa, jossa viettivät yön ennen Ruotsiin menoa. Heidän perheessään vellonut lavantauti hidastutti lähtöä päivällä, ja matkantekoa hidastuttivat ohikulkevat saksalaiset autot, sillä aina kun auto tuli, eläimet piti ajaa metsään.¹⁴⁰ Samankaltaisia vaikeuksia saksalaisten autojen kanssa muisteli myös Juoksengista lähtenyt Marja.¹⁴¹

Joissain tapauksissa saksalaiset kuitenkin myös autoivat suomalaisia esimerkiksi autokuljetuksissa. Suomalaisten ja saksalaisten solmima sopimus rataosuuksien käytöstä mahdollisti saksalaisen kaluston evakuoinnin rauhassa kotimaahansa, mutta se rajoitti suomalaisen evakuointia. Saksalaiset olivat vastavuoroisesti luvanneet olla puuttumatta väestön evakuointiin. Osapuolien välillä tuli kuitenkin kitkaa Tornion taistelujen jälkeen, mutta siitä selvittiin vähäisin siviilivahingoin.¹⁴² Haastatelluista apua saksalaisilta oli saanut vain Saarenkylästä lähtenyt Eeva. Evakkojunan, jolla heidän oli tarkoitus lähteä Saarenkylästä, ei pysähtynytkään siellä, koska saksalaiset valloittivat junan. Jostain

¹³⁵ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

¹³⁶ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

¹³⁷ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

¹³⁸ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

¹³⁹ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

¹⁴⁰ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

¹⁴¹ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

¹⁴² Runtti 1989, 106.

oli kuitenkin tullut saksalainen pienellä linja-autolla, johon he olivat nousseet, ja se oli vienyt heidät Rovaniemen rautatieasemalle. Hän koki, että he olisivat jääneet sodan jalkoihin, jos eivät olisi päässeet siinä kyydissä.¹⁴³ Hänen kokemuksessaan yhtyvät saksalaisten aiheuttamat ongelmat sekä apu, jota saksalaiset antoivat.

Ohjeistuksia

Evakuointia koskevat ohjeet tulivat pääasiassa radion, sanomalehtien ja seiniin kiinnitettyjen ilmoitusten kautta, mutta taloille pyrittiin myös jakamaan evakuointi- ja pakkausmääräykset. Itse evakuointikäskyssä kerrottiin ihmisten ja tavaroiden kokoontumispaikat sekä jatkotoimenpiteet. Esimerkiksi Rovaniemellä kauppalan asukkaat olivat saaneet pakkauskehotuksia jo ennen evakuointikäskyä, ja Rovaniemi-lehdessä oli ollut tavaroiden kuljetukseen ja pakkaukseen tarkat ohjeet. Sellaisen henkilökohtaisen omaisuuden sai ottaa mukaan, jonka pystyi kantamaan, tai jos oli hevonen, kuljettamaan sillä. Tavarat kuitenkin ohjeistettiin ottamaan tärkeysjärjestyksessä ja tärkein omaisuus oli pakattava mukaan kannettavaksi. Tärkeimmäksi määriteltiin ensin välttämättömät vaatevarusteet ja sen jälkeen ruoka. Sitten tulivat arvoesineet ja lopuksi muu omaisuus. Tavarain kuljettamisessa rajan ja teiden varsiin piti odottaa uutta määräystä. Ruuan kuljettamisesta pois evakuoitavalta alueelta annettiin paljon ohjeita ja siihen kiinnitettiin huomiota, koska se oli elintarvikepulan vuoksi erittäin tärkeää. Evakkojen tuli myös ottaa mukaan henkilökohtaiset ruokailuvälineet ja henkilötodistus. Ruotsiin lähteviä ohjeistettiin ottamaan mukaan ruokaa ainakin kolmeksi päiväksi sen varalta, että he joutuvatkin odottamaan Ruotsiin pääsyä.¹⁴⁴

Haastateltavat muistelivat heillä olleen vähän tavaraa mukana. Tähän vaikutti sekä sota-ajan niukkuus että kuljetusvälineidenkin puute.¹⁴⁵ Pidemmän matkan päästä lehmien kanssa evakkoon lähteneet kuvaavat mukanaan olleen vain reppu, jossa oli ruokaa ja ne vaatteet, joita pystyi päällään tai repussa kuljettamaan.¹⁴⁶ Suoma koki, ettei vaatteita sen kummemmin valittu: *eikä siinä paljon kuulekko lähettiin niin paljon vaatteitakaan kuule valittu että millä kengillä lähetään [...] pantiin mikä sattuu olemaan kuule ko [...] perunapellosta lähettiin, oli se homma, oli se hommaa.*¹⁴⁷ Suomen kuvauksessa nousee esille kiire ja myös halu korostaa vaatteiden puutetta sekä tietynlaista tilanteen järjestömyyttä. Muistelu kuvastaa sekä lähdön nopeutta että sota-ajan pulaa. Myös Pellosta lähtenyt

¹⁴³ Moisio, haastattelu, 10.7.2019; Moisio, ”Evakkoon lähtö -44”.

¹⁴⁴ Runtti 1989, 22, 50, 82.

¹⁴⁵ Ahvenainen 1970, 528.

¹⁴⁶ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

¹⁴⁷ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

Kaija muisteli sota-ajan pulaa kenkien kautta, joita oli vaikea saada. Kemijärven kenkäkauppa oli evakuoitu erääseen kesänavettaan, ja he olivat esittäneet kaupan johtajalle hakevansa sieltä kengät huonojen tilalle. He eivät saaneet niitä, koska heillä ei ollut ostokorttia. Lopulta saksalaiset polttivat kyseisen kesänavetan kenkineen. Häntä harmitti vieläkin, etteivät he olleet käyneet vain hakemassa sieltä kenkiä, kun ne vielä menivät lopulta hukkaan tulen tuhotessa navetan.

Osa muistelijoista kertoi tavaroiden kuljettamista helpottaneen, jos lehmiä ajaneessa ryhmässä oli mukana hevonen kärryineen, sillä sen kyytiin voitiin laittaa osa tavaroista, kuten ruokaa, lypsylvälineet tai repun.¹⁴⁸ Junalla matkanneen Eevan mukaan he pystyivät kuljettamaan rautatieasemalle sen verran tavaraa, mitä pystyivät kantamaan, mutta osa siitäkin jäi asemalle.¹⁴⁹ Tavaroiden kuljettamista oli pyritty järjestämään, mutta siitä huolimatta niitä jäi huomattavia määriä välille esimerkiksi maanteiden varsille, väliasemille tai kokoamispaikkoihin, ja jopa junanvaunuja, joissa tavara oli, jäi purkamattomina asemille viikoiksi. Syy tähän lienee ollut, ettei viranomaisille ollut tullut tietoa evakuoitavasta materiaalista tai ajan puutteen estäneen niiden hakemisen evakuointivaiheessa. Paljon omaisuutta myös katosi, joko varastamisen tai väärän paikkaan erehtymisen vuoksi eikä kaikkia tavaroita pystytty aina jäljittämään puutteellisten merkintöjen vuoksi. Vaikka myöhemmin perustettiin Ouluun kadonneen omaisuuden löytämistä varten siirtotavarain selvittelytoimisto, monet eivät saaneet omaisuuttaan koskaan takaisin.¹⁵⁰

Rajan läheisyydestä lähteneillä oli joissain tapauksissa helpompi saada tavaroitaan turvaan Ruotsiin, sillä he pystyivät kuljettamaan niitä omalla veneellä Ruotsin puolelle. Esimerkiksi Juoksen pohjoispäästä lähtenyt Eeva muisteli saaneensa mukaan kaikkea tavaraa, mitä nuorella parilla siihen aikaan oli, kuten astioita ja kaapin.¹⁵¹ Hänen naapuristaan lähtenyt Marja muisteli soutaneensa veljensä kanssa tavaroita joen yli saapumisen jälkeisenä aamuna evakkopaikkaansa.¹⁵² Kaija muisteli käytetyn omaa venettä vietäessä tavaroita toiselle puolelle.¹⁵³ Rajajoen asukkaat olivat tottuneet valtakunnan rajan molemmin puolin kulkemaan omilla veneillään. Omaisuutta voitiin kuljettaa omilla veneillä useita ylityksiä tehden turvaan.¹⁵⁴

Edes lentolehtinen, jossa kenraali Rendulicin nimissä kiellettiin Suomen ja Ruotsin rajan ylittäminen muualta kuin saksalaisten valvomista ylityspaikoista, ei estänyt kulkemista, vaikka kieltoa

¹⁴⁸ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019; Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019; Savela, haastattelu, 26.6.2019.

¹⁴⁹ Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

¹⁵⁰ Runtti 1989, 86–87.

¹⁵¹ Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

¹⁵² Hast, haastattelu, 2.9.2017.

¹⁵³ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

¹⁵⁴ Rautio 1995, 56.

rikkoneita uhattiin ampumisella.¹⁵⁵ Muistelijoista vain Marja puhui rajan sulkeutumisesta. Hän ei kuitenkaan puhunut lentolehtisestä, vaan radiossa ilmoitetusta rajan sulkemisesta. Jo Ruotsissa ollessaan hän oli veljensä kanssa mennyt käymään kotonaan Suomessa hakemassa perunoita ja porkkanoita. He eivät olleet tietäneet rajan sulkeutumisesta eivätkä olleet kertoneet kenellekään lähdöstään:

ko me tulema takasi niin väkeä on rannassa [...] jeesus ko ne haukku meitä [...] sano, että vielä teän takia tässä tappelemaan saksalaisten kansa [...] äiti itkee että kaikkia päähän pistoja teillä on, että sehän oli puhe että nyt ollaan täällä [...] kyllä me kuulema tänneki koska ei saa mennä, ei met vain menimä ja mie vielä hullu sanoin veikole [...] että mie käyn kastele-massa nuo kukat sielä, herran jumala sota oli likelä tulossa [...] no se veikko sano mulle että jos sie sinne menet niin saksalaiset sinut kyllä näkevä [...] ja ampuvat sinut.

Saksalaisten kolonnien mennessä ohi he olivat piiloutuneet ojaan. He pelkäsivät saksalaisten pysähtyvän ja ottavan heidät vangiksi. Näin jälkeenpäin häntä kauhistutti, mitä he olivat tehneet, ja ihmettelikin sitä osaksi.¹⁵⁶

2.4 Joen yli toisten huomaan

Evakuointia varten Haaparannalla käytiin syyskuun 13. päivä molempien maiden evakuointiviranomaisten neuvottelu, jossa määriteltiin yhteistoiminnalle ehdot sekä tavoitteet. Lisäksi sovittiin evakuointitoimille lopullinen suunta. He jakoivat raja-alueen viiteen eri kokoamisalueeseen. Samalla määriteltiin kunkin evakuoitavan kunnan ylimenopaikka sekä vastaanottoaikka. Lisäksi oli joitakin väliaikaisia vastaanottoaikoja ja lauttayhteyksiä. Jokaisella vastaanottoalueella oli kaksi tai useampia vastaanottoaikoja, joista evakot jatkoivat matkaa perustettuihin kokoamisleireihin. Rovaniemen maalaiskunnan ja Rovaniemen osien ylimenopaikoiksi oli määrätty useita ylimenopaikoja, mihin on mahdollisesti vaikuttanut lähtöalueen laajuus. Raution mukaan kauppalan asukkaat ylittivät rajan Torniossa ja maalaiskuntalaisilla Tornion lisäksi muun muassa Pellon kylän ylityspaikka ja Aavasaksan kylän ylityspaikka.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

¹⁵⁷ Rautio 1994, 51–53. Liite 7. Raution lista ylityspaikoista evakuoitavine kuntineen ja vastaanottoaikoineen on jossain määrin epäselkeä, sillä useammassa kohtaa lukee evakuoitavan kunnan kohdalla ”Rovaniemi osia” ja yhdessä kohtaa kahdesti, ilman että niiden kohdalla eriteltäisiin, onko kyseessä kauppalan vai maalaiskunnan väestöä. Kuitenkin hän erittelee esimerkiksi Tornion kohdalla evakuoitaviksi kunniksi ”Rovaniemi kaup.” ja ”Rovaniemi mlk”. Runtin näkemys asiasta on jossain määrin yhtenevä Raution epäselvien kohtien kanssa, mutta Runtti taas mainitsee ylimenopaikoiksi Pellon, Turtolan, Ylitornion sekä Tornion. Näistä kaksi ensimmäistä ovat samaa kuntaa ja Ylitornio on kunta, jossa on ollut useampia ylimenopaikoja. Näin ollen Rovaniemen maalaiskunnan ylityspaikoista ei ole saatavilla tarkkoja tietoja, mutta haastattelujen perusteella heitä meni yli ainakin Ylitornion kunnan kahdesta ylityspaikasta. Rautio 1995, 51–53; Runtti 1989, 51.

Ruotsin puolella vastaanotto- ja jatkotoimenpiteet oli suunniteltu sen pohjalle, että evakot siirtyvät rajan yli kyläkunnittain ryhminä. Suunnitelman epäonnistumisessa oli vikaa niin suomalaisissa kuin ruotsalaisissakin. Suomalaiset viranomaiset eivät pystyneet pitämään lupauksiaan kyläkunnittain siirrettävistä ryhmistä, vaan samassa ryhmässä saattoi olla evakoita niin eri kylistä kuin kunnistakin eivätkä perheetkään kulkeneet aina yhdessä. Kyläyhteisöjä hajautti entisestään ruotsalaisten halu sijoittaa karja ja hevoset sekä niiden kuljettajat ja hoitajat eri seuduille kuin muut evakuoidut.¹⁵⁸ Eri ylimenopaikoilta kulkeneet perheenjäsenet joutuivatkin hyvin todennäköisesti eri vastaanottoleireillä ja sitä kautta taas eri sijoituspaikkoihin. Perheestään saattoi joutua eroon jopa 13–15-vuotiaita lapsia esimerkiksi heidän kulkiessaan lehmien kanssa tai jostain sattumasta, kuten osalle haastatelluistakin oli käynyt.¹⁵⁹ Ruotsin kokoamisalueen vastaanottopäällikkö ja Suomen evakuointipäällikkö pitivät päivittäin yhteyttä välittääkseen ennakkotiedot odotettavissa olevista evakkomääristä ja sopiakseen toimenpiteistä lauttapaikoilla.¹⁶⁰

Veneellä, lautalla, sillalla

Rajan ylittämisen tapoihin vaikutti tietysti evakoiden lähtöpaikka, koska siitä johtui, mistä kohtaa he menivät yli, kuten sekin, olivatko he ajamassa lehmiä. Torniossa raja ylitettiin maantie- tai rautatie-siltoja pitkin, kun muualla evakot siirrettiin rajan yli vakituisilla lautoilla tai evakuointia varten järjestetyillä moottoriponttoonilautoilla.¹⁶¹ Haastatelluista vain kolme oli mennyt maantie- tai rautatie-siltoja pitkin Tornion: Saarenkylästä lähtenyt Eeva, joka kulki evakkomatkan junalla, pyörällä äitinsä kanssa Apukasta Rovaniemen maalaiskunnasta lähtenyt Helmi sekä Alatorniosta Pirkkiöstä lehmien kanssa kävellen kulkenut Rauha.¹⁶² Rauha muisteli, että rajan yli mennessään oli *kauhean pitkät jonot* menijöitä.¹⁶³ Haastatelluista suurin osa olikin mennyt yli juuri lautoilla. He eivät juurikaan muistelleet varsinaista lauttamatkaa. Kaija muisteli menneensä rajan yli viimeisellä lossilla, jossa oli kyydissä viety myös Tornionlaakson kaupan kirjanpito sekä kaupan kuorma-auto. Samaan aikaan suomalaiset kaukopartiomiehet asettivat räjähteitä Pellon kylällä sillalle. Kaukopartiolaiset olivat kylältä kotoisin ja pyörivät siellä siviilivaatteissa.¹⁶⁴ Juoksengista Turtolaan lehmät ajanut Marja

¹⁵⁸ Rautio 1995, 69–70.

¹⁵⁹ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Heliste, haastattelu, 3.7.2019; Savela, haastattelu, 26.6.2019.

¹⁶⁰ Rautio 1995, 68.

¹⁶¹ Rautio 1995, 54.

¹⁶² Moisio, haastattelu, 10.7.2019; Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019; Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

¹⁶³ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

¹⁶⁴ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

muisteli proomun olleen täynnä lehmiä, joista piti tuntea omansa.¹⁶⁵ Heidän muistelunsa keskittyvät käytännön asioihin eikä niinkään kokemukseen tai tunteeseen siitä ylityksestä.

Vaikka Tornionjokivarren asukkailla on sanottu olleen omia veneitä, joilla he ovat voineet mennä yli, rajan läheltä lähteneistä muistelijoista vain yksi oli ylittänyt rajan omalla veneellä.¹⁶⁶ Muut rajan läheltä lähteneet olivat menneet lautalla yli lukuun ottamatta toki Rauhaa, joka meni sillan kautta kävellen. Raution mukaan Tornionlaakson asukkaiden keskuudessa tapahtui viranomaisten ankarasti kieltämää omatoimista evakuoointia ja Tornionlaakson evakuoinninkin aikana rajan ylitys tapahtui suuressa määrin varsinaisten ylityspaikkojen ulkopuolella.¹⁶⁷ Jokivarren asukkaiden kohdalla omin voimin ylitystä rajoitti kuitenkin vahvasti se, oliko lehmiä, jotka piti ajaa Ruotsiin. Tällöin heillä oli lähes aina mahdollisuutena ylittää joki vain lautta- tai lautoilta, vaikka Rautio toteaa, että omin neuvoin jokea ylitettiin myös karjalautoilla¹⁶⁸.

Kukaan haastatelluista ei kertonut lauttoja tulleen ns. omatoimisesti paikalle, vaan he puhuivat niistä kuin ne olisi järjestetty heidän ylityspaikkoihinsa, vaikkei kyseessä ollutkaan virallinen ylityspaikka. Voi siis olla, että ne virallisten ylityspaikkojen ulkopuolella haastateltujen käyttämät lauttauspaikat olivat sovittuja väliaikaisia ylityspaikkoja, tai että he eivät tieneet, mistä lautat olivat tulleet. Esimerkiksi Kuivakankaalta lähtenyt Saara, jonka oli ensin pitänyt viedä lehmät Aavasaksalle, olikin mennyt Kuivakankaalta lautalla Ruotsiin. Kyseessä oli ollut juuri lautta, sillä kun yksi lehmä ei ollut mahtunut lautalle, se oli uinut muiden perässä.¹⁶⁹ Hän ei tarkemmin puhunut lautan alkuperästä tai rajan ylityksestä, vaikka he eivät alkuperäisen suunnitelman mukaan menneetkään yli Aavasaksalta, minkä olisi voinut olettaa aiheuttavan ongelmia rajan ylitykseen.

Muualta kuin viralliselta ylityspaikalta menneet muistelijat kertoivat heitä vastassa kuitenkin olleen kuorma-autoja. Tosin heistä Saara kertoi heidän lypsäneen lehmät Ruotsin saarella, josta heidät oli sitten siirretty Orjasvaaraan. Hän ei tarkemmin kertonut kauanko he olivat siellä saarella, mutta kaikesta päätellen eivät kovin pitkään, koska sellainen olisi jäänyt mieleen.¹⁷⁰ Toki lehmien lypsäminen on voinut pitää heidät kiireisinä siten, ettei odottamiseen ole kiinnittänyt huomiota. Juok-sengista lähtenyt Nanni muisteli olleensa viimeiseen hetkeen asti kotonaan ja saksalaisten olleen jo lähistöllä hänen mennessä joen yli pimeään aikaan lautalla. Hänen kotinsa oli koskenniskalla, joka olisi vaikeuttanut menoa, mutta vesi oli vähällä: *näe se oli vähälä vesi, ei se ollu näin korkeala ko nyt*

¹⁶⁵ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

¹⁶⁶ Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

¹⁶⁷ Rautio 1995, 55–56, 67.

¹⁶⁸ Rautio 1995, 67.

¹⁶⁹ Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

¹⁷⁰ Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

*on ei tulisi mithään lautan kansa [...] se menis heti koskheen lautan kansa jos lähtis.*¹⁷¹ Ilmeisesti Tornionjoen syystulvat eivät olleet toteutuneet, kuten evakuointia suunnitelleet olivat pelänneet.¹⁷²

Rovaniemen maalaiskunnasta lehmien kanssa lähteneiden haastateltujen kävelymatka johti kaikkien kohdalla Ylitornion kirkonkylän pohjoispuolelle Aavasaksalle. Heistä kuitenkin vain Patokoskelta lähtenyt Suoma meni Aavasaksan kohdalta lautalla Ruotsiin.¹⁷³ Sinetästä lähteneet Ritva ja Maire joutuivat jatkamaan vielä matkaa etelään päin noin 25 kilometriä Pekanpähän. Mairen mukaan heidän oli tarkoitus jäädä yöksi Ylitorniolle, mutta siellä oli täyttä, minkä vuoksi heidän oli jatkettava matkaa.¹⁷⁴ Ritva kertoi heidän olleen yön Ylitornion Kansanopistolla, josta he jatkoivat matkaa Pekanpähän ja sieltä Ruotsin sotilaat kuljettivat evakot joen yli.¹⁷⁵ Ylimenopaikan muutos vaikutti myös siihen, että kokoamisalue¹⁷⁶ muuttui C:stä D:ksi, vaikka Suomen puolella he olivat vielä saman kunnan alueella. Tämä vaikutti myös siihen, mille kokoamisleirille he päätyivät.

Myös Tornioista yli menneet Rovaniemen maalaiskunnasta lähteneet päätyivät eri paikkaan kuin muualta ylimenneet, koska Tornio kuului kokoamisalue E:hen. Alatornion Pirkkiöstä evakkoon lähtenyt Rauha päätyi myös kokoamisalue E:lle, koska hän meni yli Tornioista. Suoranaisesti siis kunnalla, josta evakkoon lähtijät lähtivät, ei kaikissa tapauksissa ollut vaikutusta siihen, mille kokoamisleirille he ensin päätyivät, vaan paljon merkitystä oli sillä reitillä, jolle heidät ohjattiin. Tähän taas lienee vaikuttanut heidän lähtökylänsä. Kuitenkin myös sattumalla oli tässäkin sijansa, kun Sinetästä lähteneet käskettiin jatkamaan matkaa etelämmäs alkuperäiseltä ylityspaikalta, joka heille oli osoitettu. Suurin osa haastatelluista päätyi kokoamisalue C:lle, kun rajaseudun kunnista lähteneet Kaija, Olga, Saara, Eeva A., Marja ja Nanni sekä Patokoskelta lähtenyt Suoma päätyivät sille. Kokoamisalue E:lle päätyivät Eeva M., Helmi ja Rauha, kun he menivät Tornioista yli. Ritva ja Maire olivat ainoat, jotka päätyivät kokoamisalue D:lle.

Kaikki eivät muistelleet rajan ylitystä sen enempää, kuin millä he olivat menneet rajan yli. Rajan ylitykseen ei liittynyt samanlaisia muistikuvia kuin lähtökäskyyn tai lehmien kanssa kulkemiseen, mikä voi johtua asian merkityksettömyydestä koko evakkomatkaan suhteutettuna tai sen tilanteen hektisyydestä tai outoudesta. Apukasta lähtenyt Helmi nimittäin muisteli koko asian olleen hämmäntävä, minkä vuoksi oli vaikea sanoa, tuntuiko se rajan ylitykseltä: *no en mä tiedä siis ei se, se oli tietysti hämmäntävä koko homma [...] tommonen noin, se oli niin paljon uutta kaikki kaikin puolin.*¹⁷⁷

¹⁷¹ Puranen, haastattelu, 27.7.2017.

¹⁷² Rautio 1995, 29.

¹⁷³ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

¹⁷⁴ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

¹⁷⁵ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

¹⁷⁶ Liite 7.

¹⁷⁷ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

Maire oli kokenut väsymyksen päällimmäisenä rajanylityshetkessä: *me olima niin väsyhneet [...] aattele ko moli kaks matkaa kävelty [...] ensin Ylitorniolle ja sitte Ylitorniolta vielä Pekanpäähän [...] eipä ollu paljon tunteita.*¹⁷⁸ Ylitys hetken muistamiseen on voinut muidenkin pidemmän matkan takaa tulleiden kohdalla vaikuttaa matkan aiheuttama väsymys.

Rajan lähellä asuvien kohdalla syy, miksei rajan ylitystä muisteltu sen enempää, voi helposti olla siinä, että he olivat tottuneet ylittämään rajajoen jo ennen evakkoon lähtöä ja niinä monina vuosikymmeninä sotien jälkeen, joina Ruotsiin menosta tuli yleisesti arkipäiväistä. Poikkinainnista¹⁷⁹ johtuen monella rajalla asuvalla oli sukulaisia rajan toisella puolella, heidän luonaan saatettiin vieraila, ja osahan pääsi heidän luokseen evakkoon. Esimerkiksi Kaijan perhe pääsi sukulaisten luo Ruotsin Pelloon ja Nannin äiti sekä veli taas olivat Nannin isän sukulaisilla toisella puolen jokea olevassa Juoksengin kylässä.¹⁸⁰ Usealla rajalla olevat kylät oli ennen vuoden 1809 rajan tekoa olleet yksi kylä, jossa sukuja asui molemmin puolin jokea. Yksi rajan elämää määrittänyt tapa oli myös joppaus. Kun haastattelujen ja tapahtumien välillä on ollut monta kymmentä vuotta, voivat juuri tällaiset kulttuuriset piirteet vaikuttaa siihen, että osa muistoista painuu unohduksiin tai muokkaantuvat ihmisen muututtua.

Alkukohtaamiset

Pohdittaessa Ruotsiin evakuoitujen kokemuksia, on olennaista ottaa huomioon myös se, minkälaisia suhteita tai kokemuksia heillä oli ollut Ruotsista ja ruotsalaisista ennen evakkoa. Kukaan kauempaa evakkoon lähtenyt ei ollut käynyt Ruotsissa ennen evakkoa. Ritva oli kyllä asunut kuusivuotiaana Torniossa, mutta hänellä oli ollut kohtaamisia ruotsalaisten kanssa.¹⁸¹ Helmillääkään ei ollut ollut kohtaamisia ruotsalaisten kanssa ennen evakkoa ja hän perusteli asiaa sitä kautta, että hän oli ollut ennen evakkoa Tampereella, jossa hänen kokemuksensa mukaan ei kulkenut paljoa ruotsalaisia.¹⁸² Suoma ei puhunut yhteyksistä Ruotsiin tai ruotsalaisiin ennen evakkoa, mutta ilmeisesti kohtaamisia oli ollut, koska hän totesi: *teillä on raja siinä lähelä [...] te ootta kansakäymisessä aina, mutta on mullaki sielä serkkuja ja sillä tavala mutta sielä ne oon olleet ja joku on tullu takasi ja [...] joku on jääny sinne.*¹⁸³ Hän vertasi siis tilannetta haastatteliijaan eli minuun tuomalla esille sen, että koska olen rajalta

¹⁷⁸ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

¹⁷⁹ Poikkinainti tarkoittaa avioitumista Tornionjoen toiselle puolelle. Arkistolaitos, Tornionjoki – väylä valtakuntien välillä, luettu 3.5.2022.

¹⁸⁰ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019; Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017.

¹⁸¹ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

¹⁸² Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

¹⁸³ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

kotoisin, minun tapauksessani kanssakäyminen on yleistä ja jatkuvaa. Näin hän toi esille rajan läheisyydessä asuvan ja kauempana rajaa asuvan elinympäristöjen eron. Muutakaan kautta muistelijoilla ei ollut kokemuksia ruotsalaisista lukuun ottamatta Mairea, joka muisteli kansakoulussa hänen vieressään neljä vuotta istunutta tyttöä, jonka isä oli Haaparannalta kotoisin. Sen perheen lapset saivat aina hienoja leluja ja sieviä vaatteita, ja hän oli ajatellut Ruotsissa olevan rikkaita ihmisiä: *noli aivan niinkö eri rotua niin mie aattelin että kyllä ne varmasti on rikkaita sielä Ruottisa*. Muuten hänellä ei ollut mielikuvia ruotsalaisista ennen evakkoa eikä hän ollut käynytkään Ruotsissa aiemmin.¹⁸⁴

Yllättävää oli, että kaikki rajalla tai rajakunnissa asuneet eivät olleet käyneet sota-aikana Ruotsissa, sillä Saara ei muistellut käyneensä Ruotsissa aiemmin. Olga muisteli joskus mahdollisesti käyneensä hakemassa kahvia Ruotsista:

*Enpä mie tainu, mitä joskus yli rajan, sehän oli niin tyhjämpäivästä jos sieltä kahvia pikkusen aatteli no se jotaki sielä semmosta mitä oli juuri tärkeätä, eikä sitä ollu rahhaakhaan ko, oli se joku semmonen lista että siihen panthiin siihen, minkä arvosta sieltä jotaki sai kahviahan korviketta korvihkeitä ja vastinheita [...] mitäs se merkitti semmonen jos pari sattaa rammaaki sai niin pahoiksi mieliksi vain.*¹⁸⁵

Sen lisäksi, ettei hän kokenut Ruotsissa käyntiä sota-aikana tärkeänä, nousee tässä esille myös kokemus siitä, että sitä ei suoranaisesti pidetty Ruotsissa käymisenä vaan käytiin vain rajan yli.

Osalle rajalla asuneista Ruotsissa käynti oli merkittävämpää ja suoranainen itsestäänselvyys. Kaijasta Ruotsista oli ollut paljon apua heille sota-aikana. Hän muisteli lisäksi, että sota-aikana rajalla oli tullimiehet molemmin puolin ja ylityspaikat oli määrätty.¹⁸⁶ Näin muisteli myös Nanni, joka koki, että raja syntyi vasta sota-aikana ja heidän ylimenemisiään sekä tuomisiaan tarkkailtiin. Hän myös muisteli, että sota-aikana rajan ylitysten määrä oli rajoitettu kolmeen.¹⁸⁷ Muut haastateltavat eivät muistelleet rajoituksia olleen. Rajan tiukentumisen koki myös rajalta lähtenyt Eeva: *oli vain kyllä sota-aikana semmonen että [...] tuli niin että raja oli raja, ei sinne vain niin menny passi piti olla kaikila [...] silloin toela silloin talvisoan aikana [...] se alko jo se raja rajan ylitys [...] sillon alko se että ruotti on ruotti*. Hänellä itsellään ei ollut ollut tarvetta käydä Ruotsissa, sillä hänen miehensä kävi. Hän kuitenkin muisteli käyneensä sota-aikana Oulussa asuneen serkkunsa kanssa Ruotsissa. Serkku ei olisi saanut käydä, koska hänellä ei ollut sota-aikana vaadittua passia. He olivat juosseet ihmisiä joen yli kuljettaneeseen veneeseen tullimiehen ohi, ja saman he tekivät myös takaisin tullessa. Tullimies oli tunnistanut hänet, mutta heille ei ollut tullut seurauksia tapahtuneesta.¹⁸⁸ Marjan mukaan

¹⁸⁴ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

¹⁸⁵ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

¹⁸⁶ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

¹⁸⁷ Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017.

¹⁸⁸ Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

kokemukseen rajasta vaikutti se, että Ruotsi piti armeijaa rajalla, mutta itse Lapin sodan aikaan ei tuntunut rajaa.¹⁸⁹

Näiden rajaseudun asukkaiden kohdalla nousee vahvasti esille se, että Suomen ja ruotsin välillä ei koettu rajaa, vaan se määriteltiin ja tuotiin siihen ulkopuolelta. Sen perusteella esitettiin myös vaatimuksia. Siinä luotiin selkeämmin jako ”meidän” ja ”heidän” välille.¹⁹⁰ Eevan muisteleva passi, jota ei hänen serkullaan ollut, oli käytössä sota-aikana ja myös sitä ennen. Sen kautta raja-alueen asukkaat olivat erityisessä asemassa Ruotsiin liikkumisessa suhteessa muihin suomalaisiin. Rajapassi¹⁹¹ oli otettu käyttöön ensimmäisen maailmansodan aikaan, kun sota kiristi henkilöliikenteen valvontaa ja se jäi voimaan itsenäisyydenkin aikana. Sen laillisena pohjana oli vuoden 1919 asetus ulkomaan passeista. Sisäasiainministeriö vahvisti myös lailliset ylikulkupaikat Ruotsin rajalla. Rajapassia haettiin nimismieheltä vuodeksi kerrallaan. Jatkosodan ja Lapin sodan aikana Ruotsi tiukensi rajavalvontaa. Maaliskuusta 1942 lähtien rajapassin lisäksi vaadittiin rajakauppakortti.¹⁹²

Evakuoinnin aikana Rautio toteaa tavallistenkin muodollisuuksien joutuneen syrjään evakkojen kulkiessa rajan yli.¹⁹³ Haastatelluista kukaan ei kertonut mistään tarkastuksista tai papereiden kysymisistä silloin, kun he ylittivät rajan evakkoina. Esimerkiksi Pirkkiöstä lähtenyt Rauha sanoi suoraan kysyttäessä, että mitään ei tarkastettu, vaan kaikki pääsivät läpi.¹⁹⁴ Rautio kuitenkin sanoo, että jokaiselta evakolta vaadittiin jonkinlaisen henkilöllisyyskortin esittämistä mennessään evakkoina Ruotsiin, ja evakkojunissa matkan aikana Suomen poliisiviranomaiset tarkistivat henkilöllisyys- ja esteettömyystodistukset. Rajalla oli komennettu myös poliiseja vahtimaan, etteivät taparikolliset ja epätoivotut henkilöt pääsisi Ruotsiin pakolaisten joukossa.¹⁹⁵

Tieto Ruotsiin lähtemisestä ei ollut kaikilla herättänyt erityisiä ajatuksia tai sitä ”ei osannut ajatella”: *eihän sitä osanu etes ajatella [...] että minkälaista hommaa se on että Ruotsiin lehmäin kansa [...] se oli sitä aikaa sitä ajateltiin vaan että ihmiset tottuneet ajattelemaan jo [...] että sitä mennään mihin käsketään [...] miehet lähti rintamalle ja me lähettiin karjan kansa Ruotsiin.*¹⁹⁶ Vaikuttaa siltä, että niillä evakoilla, jotka menivät kauempaa rajalta Ruotsiin, ei ollut kauempaa kontaktia Ruotsiin tai juurikaan mielikuvia heistä. Evakkomatka oli helposti heille ensimmäinen matka

¹⁸⁹ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

¹⁹⁰ Vrt. Rainio 2005, 103.

¹⁹¹ Rajapassin myöntämisestä Asetus rajaliikenteestä Suomen ja Ruotsin välisellä maarajalla, Julkisen oikeuden lakikirja, lisäosa, 1943, 136.

¹⁹² Nokki, Janne (Tullimuseo) Brita-Kaisa Välimaa:lle 24.9.2021: sähköpostitiedoksianto (tekijän hallussa).

¹⁹³ Rautio 1995, 67.

¹⁹⁴ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

¹⁹⁵ Rautio 1995, 68–69.

¹⁹⁶ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

ulkomaille.¹⁹⁷ Rajalla olevilla oli luonnollisestikin enemmän kokemusta Ruotsista ja ruotsalaisista, sillä sehän kuului heidän normaaliin elinympäristöönsä ja he olivat voineet hakea sota-aikana sieltä elintarvikkeita tai käydä tansseissa, kun Suomessahan oli tanssikielto voimassa.¹⁹⁸

Vastaanotto

Rajan ylitettyään evakot olivat käytännöllisesti katsoen vieraan vallan hyväntahtoisuuden varassa. Vastaanottopaikoilla oli muonitus- ja levähdyspaikkoina tilapäissuojina useimmiten teltoja. Vastaanottopisteet olivat suljettuja ulkopuolisilta. Joissakin paikoissa, kuten Haaparannalla, käyttöön oli otettu myös julkisia rakennuksia, kuten kouluja ja seurakuntakoteja. Ruotsilla oli paljon henkilöstöä vastaanottopaikoilla evakuoinnin organisointia ja evakkojen auttamista varten, kuten sairaanhoitohenkilöstöä ja lottia. Sotilaat vastasivat alueen vartioinnista ja pioneerit lauttauksesta. Maihinnousupaikkojen välillä liikkui polkupyöräpartioita toimittamassa väliltä tavattuja evakkoja vastaanottopaikkaan tai kokoamisleireille.¹⁹⁹ Luonnollisesti kaikki eivät kulkeneet vastaanottopaikkojen kautta, koska osa Tornionjokilaakson asukkaistahan ylitti rajan omalla veneellä muualta kuin varsinaisista ylityspaikoista. Esimerkiksi Juoksengista lähtenyt Eeva ei mennyt vastaanottopaikan kautta, vaan suoraan veneellä yli ja siitä evakkopaikkaansa.²⁰⁰

Epävirallisia teitä tulleiden evakkojen vastaanoton monet vastaanottopäälliköt jättivät tullimiehille, vaikka tämä oli vastoin ohjeita eikä tullilla ollut edellytyksiä hoitaa asiaa. Tämä johti hänen mukaansa siihen, että useat evakot odottivat pitkään jatkotoimenpiteitä. Kiireellisimpään ylitysaikaan järjestettiin sotilasosastoja huolehtimaan vastaanotosta niillä alueilla, jotka jäivät varsinaisten vastaanottopaikkojen väliin.²⁰¹

Muistelijat eivät erityisemmin muistelleet vastaanottoa, jonka saivat heti rajan ylitettyään, lukuun ottamatta joitakin yksittäisiä asioita. Suoma muisteli ruotsalaisten sotilaiden olleen vastassa ja ottaneen heistä paljon valokuvia, joista yksi olikin päätynyt Lapin maakuntaliiton ja Suomen huollon julkaisemaan *Lappi eilen – tänään – huomenna* -kuvateokseen.²⁰² Kuvassa hän kertoi taluttavansa heidän kahta lehmäänsä, Liinapäätä ja Laukeria. Kuvan kautta hän muisteli, kuinka oli satanut vettä, kun he olivat äidin kanssa menneet rajan yli ja hänellä oli päällään sateen vuoksi öljykangastakki sekä

¹⁹⁷ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

¹⁹⁸ Angeria, haastattelu, 29.6.2017; Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017; Tanssikiellosta ks. Tikka & Nevala 2020.

¹⁹⁹ Rautio 1995, 65–66.

²⁰⁰ Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

²⁰¹ Rautio 1995, 67–68.

²⁰² Jokela 1948, 102.

siskon huopahattu. Rantaan päästyään he olivat menneet muutaman kilometrin päähän parakkiky-
lään.²⁰³ Hän muisteli tapahtumaa kuvan kautta. Kuvien katsomisen onkin sanottu helpottavan muis-
tamista.²⁰⁴

Muutamit muutkin haastatellut muistelivat sotilaiden olleen heitä vastassa.²⁰⁵ Esimerkiksi
Kaija muisteli Ruotsin Pellossa olleen sotilaita koko *evakkotouhun* ajan, ja he myös ottivat vastaan
heidät, kuten myös Ruotsin lotat. Tarkastuksia heille ei tehty. Kaija meni kokoamisleirille oltuaan
muutaman yön sukulaisillaan, koska koki, että siellä oli liian ahdasta monen hengen yöpyessä pie-
nessä huoneessa, ja päätti itse lähteä Etelä-Ruotsia kohti. Hänen muu perheensä jäi evakkoajakseen
sukulaisille.²⁰⁶ Ruotsalaiset sotilaat ovat todennäköisesti olleet yleinen näky, sillä Ruotsi oli kutsunut
palvelukseen erikoiskoulutettuja miehiä noin 5 000 huolehtimaan evakuointitehtävistä ja sijoittanut
raja-alueelle Lapin sodan vuoksi puolustukseen jalkaväkidivisioonan.²⁰⁷ Ruotsin sotilaiden näke-
minen on voinut olla haastatelluille niin tavallinen ja oletettu näky, etteivät he kokeneet sitä tarpeel-
liseksi tuoda erityisemmin esille tai asia ei ole sen kummemmin jäänyt mieleen, jos he ovat törmän-
neet sotilaihin koko evakkonsa ajan.

Vastaanottopisteissä evakoista laadittiin ensimmäiset luettelot ja heidät rekisteröitiin kirjaten
välttämättömät henkilötiedot sekä annettiin 14 vuorokauden hätäpassi. Poliisit ja lotat vastasivat tul-
lihenkilöstön avustuksella luetteloinnista, ja tulkeiksi palkattiin kaksikielisiä suomalaisia. Evakot sai-
vat vaihtaa jonkin verran kruunuja, ja heille annettiin tupakka- sekä saippuakortteja. Pintapuolisesti
terveet ja sairaat erotettiin ja sairaanhoitoon kuljetettiin tarttuvia tauteja sairastavat. Ruotsalaiset lotat
jakoivat ruokaa, joka oli enimmäkseen kuivamuonaa ja velliä sekä kuumaa maitoa ja kaakaota.²⁰⁸
Muutamit pidemmän matkan takaa tulleet haastatellut muistelivatkin saaneensa ruokaa tullessaan
vastaanottoaikaan, mikä oli melkein ainoita asioita täisaunotuksen lisäksi. He muistelivat ruokana
olleen juuri esimerkiksi velliä ja leipiä sekä kaakaota, mutta ahneutta ei haluttu osoittaa ruoan otta-
misessa.²⁰⁹

Yksi tarkimmista vastaanottoa koskevista muisteluista tuli Marjalta. Hän muisteli, kuinka soti-
laat ja tulkit olivat ottaneet heidät vastaan kysellen, tiesivätkö he, mihin ovat menossa evakkoon.
Hänellä ja hänen kanssaan lehmä ajaneella nuorella tyttärellä oli molemmilla tiedossa evakkopaikka,
jonne he saivat viedä lehmätkin. Matkalla ylityspaikkaansa Turtolaan hän oli juossut niityllä nuoren

²⁰³ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

²⁰⁴ Schacter 2001, 329.

²⁰⁵ Savela, haastattelu, 26.6.2019; Heliste, haastattelu, 3.7.2019; Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

²⁰⁶ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

²⁰⁷ Ursin 1983, 259–260.

²⁰⁸ Rautio 1995, 70–72; Runtti 1989, 29, 59.

²⁰⁹ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019; Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

lehmän perässä loukaten jalkansa piikkilanka-aitaan: *mie olin niin jännittynyt [...] mie en tienny että mulla oli reikä sääressä, vuoti [...] semmonen viiva ja mie ko pääsin sinne Svansteihin [...] niin ne (sotilaat) näytit sille terveysiskole että kattoa minun jalkaa että ko [...] se on verissä, soli lämmin veri sielä saaphaassaki enkä mie tienny mithään soli niin jännittävä se.* Hänet vietiin ensiaputeltaan puhdistuttamaan jalkansa, jonka jälkeen hänet vietiin kuorma-autolla evakkopaikkaan. Hän muisteli päässeensä evakkopaikkaan peräti ennen äitiään, joka tuli veneellä joen yli sisarusten kanssa.²¹⁰ Syynä siihen, että vastaanotto on jäänyt niin tarkasti mieleen, lienee ollut jalan loukkaaminen. Hän oli ainoa muistelijoista, joka muisteli kokemiaan tunteita evakkoon menotilanteessa. Tunne on jäänyt mieleen, kun sen yhdistää jalan loukkaantumisen huomaamattomuuteen. Tässä muistelussa nousee esille myös vastaanotossa tapahtunut jako niihin, joilla oli jo evakkopaikka, ja niihin, joilla sitä ei ollut. Runtin mukaan kokoontumispaikoilta ohjattiin ne evakot suoraan sukulaisten tai tuttavien luokse, joilla oli mahdollista majoittua heidän luokseen. Hän nostaakin esille rajan lähellä asuvien paremman aseman suhteessa muihin lappilaisiin, ja sanoo monien ottaneen yhteyttä joen takaisiin sukulaispaikkoihin kaiken varalta jo ennen evakkoon lähtöä.²¹¹

Vastaanottopisteistä evakot, joilla ei ollut paikkaa sukulaisilla tai tuttavilla, siirrettiin mahdollisimman nopeasti kokoamisleireille tai -keskuksiin. Siirtopaikka määräytyi sen mukaan, mille vastaanottoalueelle evakot olivat tulleet. Kokoamisleireille evakoita kuljetettiin autoilla. Evakuoitujen mukana oli saattojoukko, jonka tehtävänä oli sekä huolehtia evakkojen pysymisestä ryhmissään ja saapumisesta kokoamispaikkaan että helpottaa evakkojen taivalta.²¹² Haastatelluista kaksi muisteli kulkeneensa kuorma-autolla vastaanotto paikalta kokoamisalueelle sen enempää muistelematta itse vastaanottoa.²¹³ Vastaanotto on voinut olla niin sekava, ja lyhyt hetki suhteutettuna koko evakkoai-kaan, ettei siitä ole jäänyt muistiin erityisemmin mitään tai sitä ei ole koettu olennaiseksi asiaksi evakkoa muistellessa.

Ensisijaisesti kokoamisleirinä käytettiin sotilasparakkeja ja jos niitä ei ollut, tyhjiä kiinteistöjä tai julkisia tiloja. Koulut olivat viimeinen vaihtoehto.²¹⁴ Rauha kuljetettiin lehmien hakaan viemisen jälkeen ensin Haaparannalla koululle.²¹⁵ Vilkkaimmaksi vastaanottopisteeksi muodostui Haaparanta. Tätä kuvaa se, että vaikka rautatieaseman lähellä oli ”telttakaupunki”, jossa yksistään oli valmistauduttu ottamaan vastaan ja huoltamaan 3 000 evakkoa päivässä, jouduttiin siellä ottamaan monia julkisia tiloja heti käyttöön. Evakkojen kokoamisleireinä alueilla C-D käytettiin myös rajalle siirrettyjen

²¹⁰ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

²¹¹ Runtti 1989, 71.

²¹² Rautio 1995, 79–81.

²¹³ Savela, haastattelu, 26.6.2019; Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

²¹⁴ Rautio 1995, 79–81.

²¹⁵ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

suojajoukkojen parakkeja, joista sotilaat siirtyivät telttamajoitukseen valmistellen tilat samalla evakkoja varten.²¹⁶ Rauha muisteli Iso-Karsikkojärven parakkien olleen niin likaisia pöytiä myöten, että heillä meni päivä saada parakki kuntoon, kun vesikin piti sinne kantaa. Veden kannossa heillä oli apunaan suomalaisia poikia.²¹⁷

Raution mukaan evakot olivat kokoamisleireillä keskimäärin 2–4 vuorokautta lepäämässä ja syömässä hyvin. Leireillä heille tehtiin myös perusteellisempi lääkärintarkastus, rekisteröinti ja ”saniteettikäsittely”, joka käytännössä tarkoitti evakoiden saunottamista ja vaatteiden käsittelyä. Tartuntavaaran vuoksi yhteyksiä paikalliseen väestöön haluttiin estää mahdollisimman hyvin. Ruotsalaiset rekisteröivät evakot kolminkertaiseen Haaparannalla pidettyyn keskusrekisteriin, minkä lisäksi evakot saivat rajan ylitettyään ns. ”hätäviseerauksen”, jonka myötä he saivat oikeuden oleskella tilapäisesti Ruotsissa evakuointiviranomaisten määräämällä alueella. Kokoamisleireillä poliisit suorittivat poliisiasiain- ja rekisteröintikäsittelyn, ja siinä evakot saivat evakkopassin ja matkustusluvan. Tornionjokilaakson asukkaille tätä ei heti tehty, sillä heidän oletettiin pystyvän palaamaan nopeasti. Häviötyksen laajuuden takia he eivät voineet palata, joten heille hätäviseeraus tehtiin myöhemmin ja näin myös rajapassin omistavat saivat evakkopassit.²¹⁸ Kukaan haastatelluista ei muistellut rekisteröimistä tai olleensa poliisien kanssa tekemisissä. Suoma kertoi hänellä olevan vieläkin tallessa evakkopassin, jonka hän sai Ruotsissa ollessaan, mutta itse rekisteröimistilannetta hän ei muistellut. Ainoastaan Kaija ja Marja kertoivat, että heiltä oli kysytty nimeä Ruotsin puolella ja Kaija sanoi häneltä kysytyn myös ikää.²¹⁹

2.5 Katseiden alla

Evakkojen saniteettikäsittely on saanut ihmisten suussa nimen täisauna. Syynä lienee se, että evakot vietiin saunaan heti rekisteröinnin ja viseerauksen jälkeen tavoitteena saada syöpäläiset tuhottua ja estettyä niiden leviäminen²²⁰. Myös tarttuvien tautien, kuten kurkkumädän, leviämistä pelättiin, minkä vuoksi evakoille tehtiin lääkärintarkastus.²²¹ Evakkojen kokemuksissa täisauna on laajasti ja elävästi mieleen jäänyt toimenpide. Siitä muodostui monille tärkeä evakkoajan muisto, joka tuodaankin lähes aina esille puhuttaessa lappilaisten evakkomatkasta Ruotsiin. Kaikki täisaunaan joutuneet

²¹⁶ Rautio 1995, 65–66, 80.

²¹⁷ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

²¹⁸ Rautio 1995, 81–82. Ainakin näistä myöhemmin annetuista evakkopasseista löytyy Ruotsin Kansallisarkistosta Tukholmasta hakemukset suomalaisista tehdyn kortiston kautta.

²¹⁹ Hast, haastattelu, 2.9.2017

²²⁰ Rautio 1995, 82, 85–86.

²²¹ Rautio 1995, 82, 90.

haastattelut toivat sen itse esille. Kokemus oli merkittävä. Muistamiseen voi vaikuttaa sekin, että se on ollut paljon esillä. Tämä on voinut edesauttaa muistamista, kun tapahtuneelle on annettu merkitystä sekä tilaa muistella. Muistojen mieleen palauttaminen ja niistä keskusteleminen vahvistaa muistoja. Mitä enemmän niitä toistetaan ja niistä keskustellaan, sitä enemmän ne vahvistuvat.²²²

Täisaunotus toteutettiin joko kokoamisleirien yhteydessä tai vastaanottoaikkojen lähistöllä kiinteillä tai siirrettävillä saniteettiasemilla riippuen vastaanottoalueen olosuhteista. Toimenpidettä varten oli 11 lääkintämiehen kylvetysjoukkueita, joihin oli määrätty avustamaan kahdesta neljään naista. Yksi kylvetysjoukkue pystyi yleensä käsittelemään 300–500 evakkoa kerrallaan. Telttasaunoissa lämmön kehittämiseen käytettiin joissain paikoissa höyrytyskonetta, mutta osaa lämmitettiin kiukailla. Raution mukaan nämä telttasaunat eivät vastanneet suomalaisten käsitystä saunasta.²²³ Esimerkiksi Marjan mielestä niitä ei voinut saunoiksi kutsua.²²⁴ Useat haastatellut muistavat käyneensä juuri telttasaunoissa, joiden sijainti joidenkin kokemuksen mukaan oli sopimaton saunottamiseen, kuten pelto, joka muuttui rapakoksi monien ihmisten kuljettua ja peseydyttyä alueella.²²⁵

Vaikka kylvetysjoukkueisiin oli määrätty avustamaan naisia, ei ruotsalaisia lottia riittänyt aina kylvettäviksi.²²⁶ Tämäkin on todennäköisesti ollut eräs syy siihen, miksi täisauna on jättänyt vahvoja muistikuvia lähes jokaisen haastatellun mieleen. Naiset kokivat epämiellyttävänä, nöyryyttävänä ja kiusallisena sen, että heidän puhdistautumistaan seurasivat ruotsalaiset sotilaat.²²⁷ Samankaltaisia kokemuksia oli usealla muistelijalla. He joutuivat miesten katseen alle pakotettuina ilman, että heillä olisi ollut minkäänlaista mahdollisuutta vaikuttaa asiaan. Tilanne koettaisiin nykypäivänäkin nöyryyttävänä ja kamalana, ja muistelijoiden kokemana aikana siveellisyys on ollut vielä vahvempana kulttuurissa kuin nykyään.

Osalta tuli kuitenkin myös ymmärrystä täisaunan syihin, mutta lähes kaikki kokivat vahvasti negatiivisena sen, että ruotsalaiset sotilaat, miehet, olivat heitä saunottamassa.²²⁸ Ritva tiesi, että sauna oli terveyssyistä ja sotilaiden olevan komennettuja sinne, mutta koki huonosti järjestettynä ja hävyttömänä sotilaiden saunottamisena olemisen. Tilanteen kamaluus oli johtunut alasti olemisesta sotilaiden läsnä ollessa. Hänen muistelussaan mielipaha oli vahvasti läsnä. Itse saunan hän koki

²²² Rossi 2013, 63.

²²³ Rautio 1995, 86–87.

²²⁴ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

²²⁵ Angeria, haastattelu, 29.6.2017; Hast, haastattelu, 2.9.2017; Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Savela, haastattelu, 2.9.2017; Haanpää, haastattelu, 18.7.2019; Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

²²⁶ Rautio 1995, 86; Runtti 1989, 60.

²²⁷ Rautio 1995, 88; Hautala-Hirvioja 2016, 154.

²²⁸ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Koivisto, haastattelu, 2.7.2019; Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

hyvänä ja normaalinakin siinä suhteessa, kun he olivat tulleet pitkän matkan takaa ja ymmärsi sen tietynlaisena välttämättömyytenä.²²⁹

Kaikki eivät heti suostuneet riisuuntumaan: *mie sanoin* (naiselle kenen kanssa meni saunaan) *että miien kyllä riisu niin* (se nainen) *sano että kyllä myö kuule mennään ja pystyssä päin ollaan suomen ja niihän me menimä sinne [...] pojat nauroit, het tehit työtänsä [...] mitä oli käsketty [...] kuitekki naiset oli eri kerroila ja miehet eri kerroila [...] mutta sotihlaat saunotit naisekki.*²³⁰ Esille nousee ajatus, että ollaan ylpeästi suomalaisia ja rohkeasti mennään läpi sellaisestakin paikasta, joka on epämiellyttävä, kuin näyttäen, että heitä ei lannisteta. Muistelijä antoi sotilaille ymmärrystä eikä kokenut, että sotilaat olisivat tehneet väärin, vaikka olivatkin naureskelleet. Kieltäytymisreaktioon on voinut vaikuttaa myös alkujärkytys, ennen kuin tilanteen muodostama pakko on noussut mieleen.

Muisteluissa tuli esille myös jossain määrin periksi antaminen, kun he eivät itse voineet mitään: *toiset olit niin peittelit itteänsä ja vanhemmat vaimot tietenki, no mie sanoin, minkä sille tekkee ko se on tämmönen, tässä häättyy tämäki mennä läpi.*²³¹ Piti tehdä, mitä käskettiin. Samalla tilannetta voitiin jotenkin ymmärtää. He olivat likaisia viikonkin kävelyn jälkeen. Mutta asetelma kääntyi toisinpäin: ei saunotuksesta ollut apua, koska likaiset vaatteet laitettiin takaisin päälle.²³² Hautala-Hirviojan mukaan osa evakoista piti toimenpidettä välttämättömänä ja hyvänä siinä mielessä, että kaikki puhdistui.²³³ Vaikka sauna voitiin muistella hyvänä siinä mielessä, että usean päivän kävelyn jälkeen tulijat saivat kaataa ämpärillisen vettä päälleen, täyttä ymmärrystä saunalle ei kuitenkaan annettu: *ajateleppa niin että ruottalaisila ollu sauna olemassakhaan [...] ja täisauna meile [...] niin enämpihän se pitäis ruottalaisila täitä olla ko meilä [...] ko me kuitekki saunassa kävimä [...] vaikka köyhäki oli niin [...] savusauna oli olemassa ja sielä käytiin kerran viikosa ja pesthiin.*²³⁴ Vaikkei se hänelle itselleen ollut jäänyt mieleen kamalana kokemuksena, hän ymmärsi kuitenkin myös niitä, jotka olivat sen kokeneet kauheana ja nolona. Hän oli saanut lakanan, johon kääriytyä, mutta oli kuullut, että monet olivat istuneet kylmässä alasti miehet ja naiset sekaisin. Sen lisäksi hän oli yksi niistä evakoista, joita ruotsalaiset lotat olivat saunottaneet.²³⁵ Muita lottien saunottamia ei haastateltujen joukossa esiintynyt.

²²⁹ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

²³⁰ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

²³¹ Puranen, haastattelu, 27.7.2017.

²³² Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

²³³ Hautala-Hirvioja 2016, 154.

²³⁴ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

²³⁵ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

Osa haastatelluista suhtautui täisaunaan enemmänkin luonnollisena ja ymmärrettävänä,²³⁶ eikä kaikille jäänyt varsinaista katkeruutta tilanteesta: *ei mulla ole jäänyt kyllä mithään katkeruutta mutta se oli ainoa se, että että ko sotihlaat vahtasit sielä [...] ei niitä monta sotilasta ollu mutta oli niitä joku semmonen jokka olit niin utelihaita että.*²³⁷ Kuitenkin myös hän oli kokenut sotilaiden läsnäolon negatiivisena ja piti sotilaiden uteliaisuutta ilmeisen huonona käytöksenä, vaikka kaikki eivät olleetkaan uteliaita. Muistelijoiden kritiikki kohdistui pääasiassa sotilaiden läsnäoloon, ei itse saunotukseen. Vaikuttaakin siltä, että jos saunottajina olisi ollut pelkästään naisia, ei tilanne ehkä olisi jäänyt selvästi mieleen.

Eräs muistelijä kertoi tapauksesta, jossa sotilas oli koskenut hänen tuttunsa takapuolta kädellä eikä hänen tuttunsa ollut voinut muuta kuin pysyä jonossa ja mennä saunaan.²³⁸ Sotilaita muisteltiin kuitenkin yleensä asiallisina. Ritva tosin muisteli, kuinka sotilas oli todennut kuin lohdutukseksi: *olemme nähneet tuhansia älkää välittäkö olemme nähneet tuhansia.* Hän oli kokenut sen enemmän tilanteen vähättelynä ja ymmärtämättömyytenä heidän tilannettaan kohtaan. Muistelusta paistoikin edelleen suuttumus toteamusta kohtaan sekä toteamuksen aiheuttama mielipaha.²³⁹ Maire keskittyi enemmänkin muistelemaan lottien ystävällisyyttä saunan jälkeen, kun he olivat antaneet ruokaa, kuin täisaunaa tai sotilaiden läsnäoloa. Itse täisauna ja sotilaiden läsnäolo olivat hänestä noloja. Kokemus voi olla vaikuttimena siihen, ettei hän halunnut juurikaan palata täisaunan muisteluun, vaan korosti lottien ystävällisyyttä.²⁴⁰

Kaikilta ei ymmärrystä tilanteelle tullut. Eeva, joka meni toiselle puolelle jokea hankittuun evakkopaikkaan, koki täiden vuoksi saunottamisen käsittämättömänä asiana verraten samalla rajan takaiseen tilanteeseen:

*niin tässä rajala että niilä nyt on rajan yli täitä niitä oli yhteen laihiin täitä olihan siihen aikaan täitä [...] ja sonkkoja²⁴¹ sonkkoja hyppeli [...] ja rajala yhteen laihiin ruottin puolela ko suomen puolela aivan samanlaisia ihmisiä ja [...] olihan niitä suomalaisia itteki [...] ne-hän ole sen kummempia [...] ja sen tähän piti meät käyä sielä täisaunassa vaikka tulima evakhoon.*²⁴²

Tässä tulee esille olennainen seikka rajasta. Kokemus siitä, etteivät rajan toisella puolella asuneet olleet erilaisia ihmisiä, vaan niin samanlaisia, että täitä oli heilläkin. Täisauna rakensi rajaa ja eroa evakkojen sekä paikallisten välille, mikä tuntui ristiriitaiselta niistä, joille paikalliset olivat tuttuja

²³⁶ Moisiö, haastattelu, 10.7.2019.

²³⁷ Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

²³⁸ Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

²³⁹ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

²⁴⁰ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

²⁴¹ Sonkko tarkoittanee ludetta tai kirppua.

²⁴² Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

ihmisiä, jakoivat saman elinpiirin ja kulttuurin, mutta sattuivat vain asumaan eri valtioissa asuessaan joen eri puolilla. Samanlaista näkökulmaa ei tullut esille kauempaa rajalta evakuoituilta.

Marja ei kokenut täisaunalla olleen mitään merkitystä täiden kannalta, koska saunana se oli viileä: *sillä ollu mithään merkitystä koko täisaunala [...] ei se ollu sauna eikä mikhään ei sielä täit kuohleet jolla oli kyllä se oli niinko nöyryyttävintä [...] kaikki on sanonu että se oli nöyryyttävintä, joo että riisua alasti solttujena aikana.*²⁴³ Tilanne oli nöyryyttävä senkin takia, että kertoja koki saunan hyödyttömänä eli tilanteeseen joutuminen oli tarpeetonta. Rajalta tulleiden oli pitänyt aluksi olla eri asemassa. Olisihan tämä ollut järkeenkäyvää siinä mielessä, että vaikka viikkoa tai kuukautta ennen evakkoon lähtöä, he olisivat saaneet ylittää rajan ilman, että heihin olisi kohdistettu näitä toimenpiteitä. Nyt yhtäkkiä he olivatkin tautiriskinä paikallisten terveydelle, jonka vuoksi heidät piti puhdistaa pikimmiten.

Evakkojen vaatteet sekä matkatavarat kävivät myös läpi lämpökäsittelyn ja niihin käytettiin Gesarol-torjunta-ainetta.²⁴⁴ Osa haastatelluista muistelikin vaatteiden olleen lämpimiä, kun he saivat ne takaisin.²⁴⁵ Lisäksi Ritva muisteli vaatteiden haisseen kauhealle.²⁴⁶ Hautala-Hirvioja on artikkelissaan puhunut muistelijasta, jonka mukaan hiukset käsiteltiin jollain myrkyllä.²⁴⁷ Samanlaisen huomion on tehnyt myös Rautio omasta haastatteluaineistostaan.²⁴⁸ Haastatelluistani kukaan ei puhunut tai muistellut mitään aineita, joita olisi käytetty hiustäiden hävittämiseen. Puhdistautumista muistelleet kuvasivat sitä enemmänkin niin, että he vain kaatoivat maljallisen vettä päälle.²⁴⁹ Hautala-Hirvioja toteaa syöpäläisten olleen monien evakkojen kiusana.²⁵⁰ Kuitenkin vain yksi haastateltava muisteli suoraan hänellä olleen täitä, mutta totesi, ettei niitä ollut ollut kotoa lähtiessä, vaan oli matkan aikana tullut. Hän kuitenkin nosti esille sen, että oli kuullut siellä niitä tulleen kaikille, mutta niiden alkuperää ei ollut pystytty saamaan selville.²⁵¹ Lisäksi Juoksengista lähtenyt Eeva totesi yleisluontoisesti täitä olleen siihen aikaan.²⁵² Syöpäläisten muistamiseen voi vaikuttaa nykyajan puhtaus- ja siisteyskäsitteet sekä se, että ne eivät ole nykyään ole yhtä yleisiä.

²⁴³ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

²⁴⁴ Rautio 1995, 87.

²⁴⁵ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Koivisto, haastattelu, 2.7.2019; Haanpää, haastattelu, 18.7.2019; Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

²⁴⁶ Heliste, haastattelu 3.7.2019.

²⁴⁷ Hautala-Hirvioja 2016, 154.

²⁴⁸ Rautio 1995, 87.

²⁴⁹ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Koivisto, haastattelu, 2.7.2019; Heliste, haastattelu 3.7.2019; Haanpää, haastattelu, 18.7.2019; Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

²⁵⁰ Hautala-Hirvioja 2016, 154.

²⁵¹ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

²⁵² Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

Kotimaan Viesti -lehdessä ei viitattu yhtä kohtaa lukuun ottamatta täisaunaan eikä varsinkaan mainittu mitään negatiivista. Tämä johtunee sen yleisestä linjasta, kun se pyrki nostattamaan kirjoituksillaan evakkojen henkeä ja kiitollisuutta Ruotsissa olosta. Kolmannessa numerossa lokakuun lopulla yksi nimimerkillä lehdelle kirjoituksen lähettänyt mainitsee kyllä perusteellisen kylpemisen, mutta ei anna moitteen sijaa asialle.²⁵³ Moitteita ei myöskään anneta lehdessä julkaistuissa kirjoituskilpailuun osallistuneiden teksteissä. Niissä ei mainittu saunottamista sanallakaan, vaan ne keskittyivät kiitollisuuden, eräänlaisen pelastumisen, pohjattoman ystävällisyyden ja huolenpidon korostamiseen.²⁵⁴ Lehden mukaan kilpailun kirjoituksiin tuli suhtautua *historiallisena todistuskappaleena* evakkojen ensimmäisten päivien mielialoista ja tunnelmista, ja *niiden aitoudesta ei saattanut erehtyä*.²⁵⁵ Pelkän lehden perusteella ei kuitenkaan voida tietää, onko kirjoituksissa kerrottu negatiivisia asioita, onko julkaistuja kirjoituksia sensuroitu tai onko kirjoituskilpailun voittajia valittaessa pyritty korostamaan niitä, jotka ovat puhuneet kaikesta vain positiiviseen sävyyn.

Lääkärintarkastus

Evakoille tehtiin saunotuksen yhteydessä myös lääkärintarkastus. Siinä tarkastettiin silmämääräisesti hiukset, iho, suu, nielu ja sukupuolielimet etsien täitä, syyhypunkkia, ihottumia, kurkkumätää ja haavoja. Kurkkumätää vastaan myös rokotettiin kaikki 1–16-vuotiaat lapset. Tarkastusta laajennettiin kurkkumätänäytteiden ottamiseen suomalaisen lääkintäviranomaisen suosituksen jälkeen. Kaikkia taudinkantajia ei kuitenkaan saatu eristettyä ja osa heistä jatkoi matkaa sijoituspaikkoihinsa. Kesti useita päiviä saada varmoja tietoja eikä ollut mahdollista antaa näytteiden ottamisen hidastaa evakkojen siirtämistä eteenpäin.²⁵⁶

Ruotsalaisten pelko tautien leviämisestä ei ollut turhaa. Suomessa vuosina 1943 ja 1944 varsinkin lapsille vaarallista kurkkumätää esiintyi laajoina epidemioina ja erityisesti juuri lasten keskuudessa. Jatkosodan kahtena viimeisenä vuotena Lapin läänissä kurkkumätätartuntojen lukumäärä suhteutettuna asukaslukuun oli koko maan määrää hieman alhaisempi.²⁵⁷ Evakoilta otetuista 27 000 näytteestä laboratoriodien mukaan oli epäilyttäviä 1–2 %, ja niistä 75 % todettiin varman tuloksen antavassa bakteeriviljelyssä positiivisiksi. Suurin näistä positiivisista oli oireettomia taudinkantajia.²⁵⁸

²⁵³ K. A. P:la, ”Meille kirjoitetaan: Evakkomatka Kittilästä ~ Dorotea’an”, KV, n:o 3, 18–25.10.1944, 4.

²⁵⁴ ”Ensivaikutelmani Ruotsista”, KV, n:o 10, 7–13.12.1944, 1; ”Mikä oli ensimmäinen vaikutelmani Ruotsista?”, KV, n:o 12, 20–27.12.1944, 4; ”Kirjoituskilpailumme”, KV, n:o 14, 4–10.1.1945, 2.

²⁵⁵ ”Kirjoituskilpailumme ratkaistu”, KV, n:o 10, 7–13.12.1944, 1.

²⁵⁶ Rautio 1995, 89–90.

²⁵⁷ Junila 2005, 99, 148, liite 1.

²⁵⁸ Rautio 1995, 90.

Tautia vastaan oli Euroopassa saatu käyttöön rokotus 1930-luvulla.²⁵⁹ Lapissa kesän 1943 aikana Kemijärven ja Sallan suunnilla kiersi kylliä Ruotsista saatu lastenkliniikka-ambulanssi tarkastaen ja rokottaen kaikki alle 12-vuotiaat lapset.²⁶⁰ Ruotsissa 1–16-vuotiaat evakkolapset rokotettiin, mutta evakon jälkeen Lapissa tauti riehui erityisesti nuorten aikuisten (18–30-vuotiaiden) keskuudessa.²⁶¹

Kurkkumädän lisäksi evakoita tarkastettiin tuberkuloosin varalta, joka oli pitkään suomalaisten suurin yksittäinen kuolinsyy. Rokotukset yleistyivät 1940-luvulla, ja sitä ennen tautia pyrittiin torjumaan terveellisillä elämäntavoilla.²⁶² Tauti oli sotien aikana Lapissa yleisempää kuin muualla Suomessa. Muurolan parantola oli kuitenkin pystynyt huolehtimaan hyvin alueen tuberkuloosipotilaista.²⁶³ Ruotsalaiset tarkastivatkin evakkoja röntgenkuvausten avulla, mutta ruuhka-aikoina paljon evakoita ehti kulkea läpi ilman tutkimuksia. Lokakuussa Ruotsin lääkintöhallitus määräsi kaikissa leireissä toimeenpantavaksi röntgentutkimuksen kaikille yli 10-vuotiaille. Potilaita löytyi niin paljon, ettei kaikille voitu tarjota hoitopaikkaa tuberkuloosiparantoloista, vaan heitä sijoitettiin muihin sairaaloihin. Henkilökunnan motivaation vuoksi lääkärintarkastuksen laatu vaihteli ja jäi minimaaliseksi useissa paikoissa. Tarkastuksesta kuitenkin merkittiin rekisteröintikortin takapuolelle tulokset sekä toimenpiteet.²⁶⁴

Kaikilla haastatelluilla ei ollut jäänyt mieleen lääkärintarkastus, vaikka täisauna olikin. Voi myös olla, etteivät kaikki käyneet lääkärintarkastuksessa, sillä esimerkiksi Rauha ei kokenut täisaunaakaan. Muutamat muistelivat sitä, kun he täisaunan jälkeen odottivat lääkärintarkastukseen pääsyä tai kuinka heiltä tarkastettiin kurkku.²⁶⁵ Ainoa haastatelluista, joka muisteli rokotusta, oli Ritva, joka oli evakkoaikana 14-vuotias. Hän ei koskaan saanut tietää, mikä rokotus oli kyseessä, mutta muisteli saaneensa sen lavan puolelle.²⁶⁶ Lääkärintarkastuksen mieleen painumiseen on voinut vaikuttaa se, jos siitä on tullut seuraamuksia, kuten Suomalle kävi, sillä hän joutui parakkisairaalaan kurkkumätätarkastuksen vuoksi: *Ne haki [...] että tuuaanko me kurkkumätää [...] kyllähän ne seuraavana päivänä (täisaunasta) sanoit että minun pittää lähteä sairaalaan [...] sielä oli semmonen parakkisairaala [...] makasin sielä kuule neljä päivää [...] sielä oli paljon ihmisiä [...] ihmettelin että mitä varten täälä pittää olla terveen ihmisen.* Tilanne oli lopulta johtanut siihen, että hän oli joutunut eroon

²⁵⁹ Lumio 2021, luettu 4.1.2022.

²⁶⁰ Junila 2005, 99, 148.

²⁶¹ Rautio 1995, 90; Junila 2005, 148.

²⁶² Kuusi 2003, 33, 38; Rautio 1995, 91–92.

²⁶³ Junila 2005, 156, 158.

²⁶⁴ Rautio 1995, 91–92. Tuberkuloosin määrä Lapissa lisääntyi evakkoajan jälkeen, kun ihmiset asuivat huonokuntiosissa asumuksissa. Tämän lisäksi Pohjanmaalla oli keuhkotautia esiintynyt poikkeuksellisen paljon 1800-luvulta lähtien, ja tautia esiintyikin sodan jälkeen erityisesti niissä Lapin kunnissa, joiden asukkaat olivat viettäneet evakkoajansa Pohjanmaalla. Junila 2005, 156–157.

²⁶⁵ Savela, haastattelu, 26.6.2019; Haanpää, haastattelu, 18.7.2019; Puranen, haastattelu, 8.9.2017.

²⁶⁶ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

äidistään evakkoajaksi, eikä äiti tiennyt pitkään aikaan, mihin hänen lapsensa oli päätenyt.²⁶⁷ Lääkärintarkastuksesta ei ole jäänyt negatiivisia muistikuvia, jos siitä oli niitä ylipäätään jäänyt. Tulokseni eroaa Hautala-Hirviojan toteamuksesta, kuinka evakkoja oli raivostuttanut ja pelottanut näytteiden ottaminen.²⁶⁸

3. Vieraana vieraassa vai tutussa maassa

Ruotsi oli ainoa Pohjoismaihin kuulunut maa, johon ei hyökätty tai sitä ei miehitetty toisen maailmansodan aikana, eikä se ollut sodankäynnissä mukana, vaikka esimerkiksi auttoikin Suomea. Näin se säästyi sodan julmuuksilta ja henkien menettämisiltä.

1930-luvulla Ruotsiin tuli pakolaisia pääosin Natsi-Saksasta. Heistä suurin osa oli juutalaisia, mutta myös poliittisia pakolaisia. Kun Saksa hyökkäsi Norjaan ja Tanskaan keuhällä 1940, Ruotsiin alkoi saapua pakolaisia jatkuvana virtana. Ruotsi otti vastaan lähes kaikki lukuun ottamatta rikollisia ja selkeitä turvallisuusriskejä aiheuttavia ihmisiä. Huhtikuussa 1945 Ruotsissa oli noin 30 000 norjalaista ja sodan lopussa noin 15 000 tanskalaista pakolaista. Tämän lisäksi sinne oli paennut noin 30 000 ihmistä Baltian maista. Ruotsiin oli myös karannut neuvostoliittolaisia, pääosin armeijan henkilöitä, joita Ruotsi palautti takaisin Neuvostoliittoon. Myös Saksan armeijasta Baltiasta oli sodan viimeisinä viikkoina karannut sotilaita Ruotsiin. Suomi oli sodan aikana myös lähettänyt Ruotsiin turvaan noin 70 000 lasta. Tähän päälle tulivat Lapin sodan evakot karjoineen.²⁶⁹ Klas Åmark laskee Ruotsissa olleen syksystä 1944 lähtien lyhyemmän tai pidemmän aikaa ainakin 210 000 pakolaista ja evakuoitua.²⁷⁰ Ruotsilla oli siis hoidettavana hyvin suuri joukko eri tavoin sotaa paenneita muiden maiden kansalaisia aikana, jolloin sota Euroopassa oli keuhänyt jo useamman vuoden.

Vaikka Ruotsi ei ollut mukana aktiivisesti sotatoimissa, maailmantilanteella oli vaikutusta maahan muutenkin kuin pakolaisten kautta. Ruotsissa esimerkiksi pelättiin Saksan hyökkäävän myös heitä vastaan sen jälkeen, kun Saksa oli miehittänyt Tanskan ja Norjan. Tämän lisäksi Ruotsin politiikat pelkäsivät mahdollisuutta saada Neuvostoliitto naapurikseen, jos se ottaisi haltuunsa Suomen. Tämä johti haluun toimia rauhanneuvottelijoina Suomen ja Neuvostoliiton välillä.²⁷¹ Kansankin

²⁶⁷ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

²⁶⁸ Hautala-Hirvioja 2016, 155.

²⁶⁹ Byström & Frohnert 2013, 48–51. Ruotsiin tulleista pakolaisista ei ole ilmeisesti saatavissa luotettavia tilastoja, koska viranomaiset eivät 1930-luvulla erotelleet pakolaisia muista ulkomaalaisista ja tilanne muuttui vasta viimeisenä sotavuotena. Osa pakolaisista oli Ruotsissa lisäksi vain rajatun ajan ennen kuin jatkoivat matkaa, mutta viranomaiset laskivat vain maassa olevien ulkomaalaisten ja pakolaisten määrän aina tietynä päivänä. Åmark 2013, 60–61.

²⁷⁰ Åmark 2013, 61–62. Åmarkin mukaan Lapin evakkoja ei Ruotsissakaan kutsuttu pakolaisiksi, vaan evakuoituiksi.

²⁷¹ Nehlin 2017, 137–138.

elämään sotatilanne vaikutti. Ruotsissa jouduttiin säännöstelemään joitakin elintarvikkeita ja muita tarvikkeita, kuten bensiiniä. Sotateollisuus ja asevelvollisuus vaikuttivat maatalouteen ja ruoantuotantoon aiheuttamalla työvoimapulaa. Tilanne säännöstelyjen ruokatavaroiden kohdalla parani vä-
lillä, mutta huononi taas vuoden 1944 puolivälin ja alkuvuoden 1945 aikana.²⁷²

3.1 Olot vakiintuivat vähitellen

Evakkojen käytyä muodollisuudet läpi kokoamisleireillä heidät siirrettiin karanteenileireille, joihin osa jäi karanteenin päätyttyä tilojen väljennyttä ja osa siirrettiin toisiin leireihin tai yksityismajoitukseen. Näillä kokoamisleireillä evakot olivat yleensä vain muutaman vuorokauden lukuun ottamatta niitä Tornionlaakson kuntien asukkaita, joita ei ollut ajateltukaan viedä edemmäs Ruotsiin. Tuhojen vuoksi heitä ei voitu palauttaa aiotun suunnitelman mukaisesti taistelujen väistyttyä.²⁷³ Tuhojen lisäksi saksalaiset miinoittivat laajasti vetäytymisreiteillään, mistä muodostui vakava ongelma väen palauttamiselle ja jälleenrakennukselle.²⁷⁴ Väliaikaisesti evakuoituiksi ajateltuja oli haastateltavien joukossa kuusi. Heistä kolme pääsi palaamaan kotiinsa muutaman viikon Ruotsissa olon jälkeen. He kaikki olivat Juoksengin kylästä ja heidän kotitalonsa olivat säästyneet muuten laajasti tuhoutuneessa kotikylässä.²⁷⁵ Muut kolme joutuivat jäämään pidemmäksi aikaa evakkoon.²⁷⁶ Rauhaa ei luonnollisestikaan kuljetettu Haaparannan lähellä ollut Karsikkojärven leiriä kauemmaksi, koska hänen evakkoajakseen jäi vain viisi päivää.²⁷⁷

Ruotsalaiset käyttivät toimenpiteidensä pohjana oman väestönsä evakuoimiseen tarkoitettua suunnitelmaa. Sen mukaan evakot sijoitettiin Norrbottenin, Västerbottenin, Västernorrlandin, Gävleborgin ja Jämtlandin lääneihin. Valintaan vaikuttivat sekä halu pitää kuljetusmatkat mahdollisimman lyhyinä että evakkojen suuren määrän saapuminen nopeasti. Ruotsalaiset myös halusivat varautua uusien pakolaisryhmien tuloon ja alkuperäisen kriisiohjelman toteutumiseen. Evakoiden sijoittamisessa tavoitteena oli sijoittaminen olosuhteiltaan kotiseutuja mahdollisimman paljon muistuttaville seuduille. Samoille seuduille tuli pyrkiä sijoittamaan kunnittain, maalta tulleet maalle ja kaupungista tulleet kaupunkiin.²⁷⁸

²⁷² Gilmour 2010, 246–248.

²⁷³ Rautio 1995, 101.

²⁷⁴ Ursin 1980, 71. Sotien jälkeenkin miinat aiheuttivat paljon uhreja ja paikalliset upottivat niitä vesistöihin löydettyään niitä. Näitä vesistöihin upotettuja miinoja voi nousta vieläkin esiin.

²⁷⁵ Angeria, haastattelu, 29.6.2017; Puranen, haastattelu, 27.7.2017; Hast, haastattelu, 2.9.2017.

²⁷⁶ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019; Haanpää, haastattelu, 18.7.2019; Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

²⁷⁷ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

²⁷⁸ Rautio 1995, 111–112. Raution mukaan evakkojen kotiinpaluunkin nähtiin sujuvan paremmin, kun heitä ei leviäisi kovin laajalle alueelle. Kuitenkin tosi asiassa heitä oli yli puolella valtion alasta, kun asiaa tarkastellaan läänien pinta-

Ruotsissa evakuoinnista vastaaminen oli jaettu sotilas- ja siviiliviranomaisten kesken. Sotilashallinto vastasi ensimmäisen vaiheen suoranaisista evakuoititoimista, evakkojen vastaanotosta ja huollosta raja-alueelle. Evakkojen lopullisesta sijoittamisesta majoituspaikkoihin ja huollosta vastaanottoalueen ulkopuolella vastasi Ruotsin ylin pakolaisasioita hoitava viranomainen eli Kuninkaallinen Siviilipuolustushallitus. Syynä jakoon evakkojen vastaanotossa oli kiireellinen aikataulu. Ensimmäisen vaiheen huollosta ja siirroista vastuussa olleen ruotsalaiset sotilasviranomaiset saivat monilta ruotsalaisilta järjestöiltä ja yksityisiltä apua tehtävän hoitamisessa. Näihin lukeutui Ruotsin Punaisen Ristin ja Ruotsin lottien lisäksi Pelastakaa Lapset -järjestö sekä Naisjärjestöjen valmiuskomitea.²⁷⁹

Evakot ja heidän karjansa siirrettiin sijoituspaikkoihin pääosin junalla, mutta osa karjanhoitajista karjoineen ja hevosineen jatkoi vielä jalan loppumatkan. Autolla kuljetettiin evakoita ja heidän karjaansa vain niillä pohjoisilla kokoontumisalueilla, joilla ei ollut rautatietä. Evakkojunat kulkivat yleensä öiseen aikaan. Näin ruotsalaiset pystyivät käyttämään tapahtumaa myös evakuointiharjoituksena. Ruotsin rautatiehallitus otti käyttöönsä kaikki mahdolliset veturit ja vaunut, mikä aiheutti häiriötä normaaliin liikenteeseen. Evakkoja kuljettiin 2. ja 3. luokan vaunuilla sekä sotilaskuljetusvaunuilla eli ”härkävaunuilla”. Karjankuljetuksessa taas oli käytössä tavaravaunuja.²⁸⁰ Junalla kulke- mista puhui viisi haastateltua.²⁸¹ Eniten tilannetta muisteli Maire: *me menttiin asemalle [...] ja junasa sitte me menttiin härkävahnuun [...] mie ja Nanni olima samasa härkävaunussa ja meilä oli siinä viistoista lehmää [...] ei ollu kakkaämpäriä eikä pissaämpäriä [...] mutta heiniä oli [...] eikä ollu plastiikkia*²⁸² [...] oli vähän outoa [...] ei pyshäytetty junnaa missään. Junamatkan hän teki yöllä.²⁸³ Ämpärin puute ja se, ettei junaa pysäytetty missään, kertoo, kuinka epämukava ja outokin kokemus junamatka oli.

Myös Ritva muisteli matkaneensa junalla Lapträskin asemalta Umeån asemalle. Hän kertoi junan pysähtyneen Bodenin asemalle, jossa oli syöntipaikka ja sotilaiden vartioineen junaa. Junaan oli kuitenkin noussut suomea osaava poika salaa kyselemään, mistä he ovat tulossa, ja mihin heitä viedään.²⁸⁴ Haastatelluista ainoa, joka muisteli menneensä jollain muulla kuin junalla, oli Helmi,

alan mukaan. Lisäksi Jämtlannin lääniä yhtenä evakkojen sijoituspaikkana ei tullut esille hänen kartassaan evakkojen sijoitusalueista eikä myöskään Runtin kartassa evakkojen asuinalueista ole kyseistä lääniä merkitty. Runtti 1989, 112.

²⁷⁹ Rautio 1995, 46–49.

²⁸⁰ Rautio 1995, 103–105.

²⁸¹ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Moisio, haastattelu, 10.7.2019; Savela, haastattelu, 26.6.2019; Heliste, haastattelu, 3.7.2019; Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

²⁸² Plastiikilla tarkoitetaan muovia.

²⁸³ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

²⁸⁴ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

jonka mukaan heidät kuljetettiin vastaanottoleiriltä eteenpäin linja-autolla tai autolla.²⁸⁵ Tähän saattoi toki osaltaan vaikuttaa myös se, että hän ei äitinsä kanssa ollut karjanhoitajia. Kaikki haastatellut eivät muistelleet miten heitä kuljetettiin Ruotsissa.

Leiritiloina pyrittiin ensisijaisesti käyttämään tyhjiä maalaiskartanoita tai vastaavia ja toissijaisesti yleisiä kokoontumistiloja, kouluja ja muita käyttökelpoisia rakennuksia. Tarkoitus oli, että leirin perustamisesta aiheutui mahdollisimman vähän häiriötä sijoituskunnan normaalille elämälle.²⁸⁶ Haastatelluista Suoma ja Helmi muistelivat olleensa sijoitettuna aluksi julkiseen rakennukseen. Suoma muisteli olleensa siellä pari kuukautta.²⁸⁷ Joissakin Norrbottenin ja Västerbottenin kunnissa evakoita majoitettiin nopeasti pystytettäviin elementtirakenteisiin kevyisiin puurakennuksiin eli parakkeihin, joita rakennettiin jo olemassa olevien leirien yhteyteen. Valmiusaikaa oli vähimmillään vain kaksi vuorokautta.²⁸⁸

Saarenkylästä lähtenyt Eeva muisteli kirjoituksessaan joutuneensa täisaunan jälkeen Jörnin leirille, jossa heidät isolla niityllä jaettiin kylittäin ja vietiin karanteenin. Heidät majoitettiin elokuvateatteriin, jossa oli kerrossänkyjä vierä vieressä ja vino lattia. Leiriä ympäröi korkea verkkoaita. Täältä hänen siirrettiin muutaman kilometrin päähän Öster-Jörniin, joka oli suuri parakkialue. Samaan parakkiin sijoitettiin monta perhettä. Aluetta alettiin kutsua Pikku Rovaniemeksi ja siellä oli katujen nimet lainattu Rovaniemeltä.²⁸⁹ Leirin nimitys ”Pikku-Rovaniemi” tuli siitä, kun suurin osa leirin yli tuhannesta asukkaasta tuli Rovaniemeltä. Siellä oli yli 100 parakkia ja tarjolla monipuoliset palvelut.²⁹⁰ Ruotsin lääneistä juuri Västerbottenin lääniin majoitettiin ilmeisesti eniten evakkoja joulukuun lopulla ja sen kunnista eniten Jörniin eniten eli hieman yli 1 600 henkeä.²⁹¹

Perheestä erossa

Osa evakoista joutui eroon perheestään evakkomatallaan. Perheestään erossa ololla saattoi olla suurikin merkitys henkilön evakkokokemukselle, koska nuorena ero perheestään vaikuttaa ainakin haastateltujen kohdalla aiheuttaneen ylimääräistä huolta ja surua. Suoma joutui eroon äidistään joutuessaan parakkisairaalaan kokoamisleirillä. Hänen ollessa sairaalassa äiti sekä heidän lehmänsä olivat

²⁸⁵ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

²⁸⁶ Rautio 1995, 113.

²⁸⁷ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

²⁸⁸ Rautio 1995, 113–114.

²⁸⁹ Moisio, haastattelu, 10.7.2019;

²⁹⁰ Runtti 1997, 336. Eeva puhuu Öster-Jörnistä Pikku-Rovaniemenä ja Runtti taas nimittää samalla nimellä Jörnin kunnan Lindån evakkoleiriä. Tästä päätellen molemmat puhuvat samasta leiristä.

²⁹¹ Rautio 1995, 115–118.

jatkaneet matkaa muiden patokoskelaisten kanssa.²⁹² Kuljetuksissa ja sijoituspaikoille saapumisessa pidettiin kyllä tärkeänä samalta kylältä tai seuduilta olleiden sijoittamista yhteen, mutta se ei kuitenkaan läheskään aina onnistunut. Tätä tavoitetta vaikeutti jo se, kun evakoiden käsittelyyn kyläkunnittain ei ollut edellytyksiä edes rajan ylitysvaiheessa.²⁹³

Suoma löysi kuitenkin sedän vaimon perheineen, joiden seuraan lyöttäytyi. Hän koki heidän löytymisensä pelastukseksi. Eron joutuminen aiheutti hänen äidilleenkin huolta, eikä hän kyennyt kirjoittamaan äidilleen, koska hänellä ei ollut rahaa eikä hän saanut evakoille annettavaa viikkorahaakaan ollessaan vasta 15-vuotias: rahan saadakseen tuli olla 16-vuotias. *Mie en saanu sitä rahaa mie en pystyny äitile kirjottamaan ja ullisko mikä olinki niin en puhumalla saanu [...] kyllä mie yritin saaha jollekki lotalekki tietoa että ko minun pitäis saaha äitiin yhteyttä ko äiti oli sielä karjan kansa sielä [...] ne oli Älvsbyssä sielä pohjosemmalla.* Hänen äitinsä oli kuitenkin etsinyt häntä lehden kautta, jossa ihmiset hakivat omaisiaan. Suoma sai lopulta *naapurinmummolta* sen verran rahaa, että pystyi kirjoittamaan äidilleen, missä on. Heillä kummallakaan ei kuitenkaan ollut taitoa järjestää hänet äidin luo.²⁹⁴ Hänen negatiivinen kokemuksensa äidistä eron joutumisesta vaikutti todennäköisesti sedän perheen mukaan pääsemisestä. Kyseessä lienee ollut luonnollinen huoli ja mahdollisesti epävarmuus. Perheenjäsenistään eron joutumisessa vieraassa maassa on hyvä ottaa huomioon myös se, että tuohon aikaan ulkomailla tai kotipaikkakuntansa ulkopuolella käyntikään ei ollut yleistä.

Ritva oli joutunut perheestään eron jo lähtiessään ajamaan lehmiä kylän kahden tytön kanssa ja vaikutukset näkyivät evakossa ollessaan. Hänen ollessaan kokoamisleirillä sinne tuotiin uusia evakkoja, joilta he olivat kyselleet tietoja. Vastaukseksi he saivat, että koko Lapin lääni on jäänyt (ilmeisesti saksalaisten) vangiksi ja he ovat viimeinen ryhmä, joka pääsi Ruotsiin: *sano että koko Lapin lääni on jääny vangiksi [...] sielä äiti ja siskot että nyt mie olen yksin mailmasa mmh no se mie itkin sen illan ja ja mietin sitä että miten se sitte elämä mennee.*²⁹⁵ Tiedon saaminen on aiheuttanut ahdistuksen, surun ja epävarmuuden tunteita, mikä ei ole missään määrin ihmeellistä. Olihan hän vain 14-vuotias evakkoon lähtiessä. Ajatus äidin ja siskojen vangiksi jäämisestä on aiheuttanut myös huolta ja pelkoa heidän puolestaan. Ne olisivat varmasti olleet vanhemmankin ihmisen tunteita kyseisessä tilanteessa. Tietoja perheestään hän sai vasta, kun kirjoitti Suomessa olevalle isoäidilleen olevansa Ruotsissa, muttei tiedä, onko muita enää olemassa. Isoäiti ilmoitti hänen isänsä tulleen luokseen armeijasta päästyään, koska ei ollut enää saanut tulla Ruotsiin. Tieto oli tuonut helpotuksen, ettei olekaan yksin maailmassa. Äitinsä hän löysi ruotsalaisessa lehdessä olleen suomenkielisen sivun

²⁹² Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

²⁹³ Rautio 1995, 103–104.

²⁹⁴ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019

²⁹⁵ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

kautta, jossa ihmiset etsivät perheenjäseniään.²⁹⁶ Maire ei puhunut perheestä erossa olosta muuten kuin kuvaten, miten sai muun perheessä samaan yksityiskotiin, jossa itse oli. Hänelle vaikuttaa olleen tärkeää saada muu perhe luokseen ja erossa oloa hän suri.²⁹⁷

Kaikkia ei kuitenkaan vaikuttanut häirinneen perheestään eroon joutumista. Esimerkiksi Kaija lähti vapaaehtoisesti etelämmäs, vaikka hänen muu perheensä jäi sukulaisilleen. Hän oli tuolloin 17-vuotias, mutta hänen kohdallaan kokemukseen vaikutti se, että hän oli ollut perheestä erossa jo sodan aikana ollessaan Kilpisjärvellä töissä. Perheestä erossa oleminen ei näin ollen ollut hänelle outoa. Myöskään lyhyen aikaa evakossa olleet Saara ja Nanni eivät puhuneet mitään perheestä erillään olemisestaan, mutta he olivat kuitenkin evakossa vain lyhyehkön aikaa (muutamia viikkoja) ja he olivat tuolloin 17–18-vuotiaita. Nannikaan ei ollut halunnut jäädä äitinsä kanssa samaan paikkaan, koska oli halunnut nähdä maailmaa. Evakkoon lähdettäessä noin 21-vuotias Olgakaan ei puhunut perheessä erossa olostaan, vaikka oli erossa heistä koko evakkoajan.²⁹⁸ Ikä on varmasti vaikuttanut evakkojen kokemukseen perheessä erossa olon merkityksestä sekä se, onko ollut erossa perheestä aiemmin. Tämän lisäksi on voinut auttaa se, jos he ovat tienneet, missä heidän perheenjäsenensä ovat, kuten Kaija, Saara ja Nanni ovat tienneet.

Kotimaan Viesti -lehdessä oli paljon ilmoituksia, joissa evakot ilmoittivat oman osoitteensa Ruotsissa tai suoraan etsivät omaisiaan samalla ilmoittaen oman olinpaikkansa. Näitä ilmoituksia julkaistiin erityisellä Tiedusteluja -palstalla lehden viimeisellä sivulla. Ensimmäiset tiedustelut julkaistiin jo lehden toisessa numerossa, lokakuun 11–18. päivänä. Siinä toimitus myös antoi ohjeet tiedustelujen ja ilmoitusten toimittamiseen.²⁹⁹ Toimitus joutui painottamaan seuraavassa numerossa, ettei lehti leviä Suomeen, joten on turhaa lähettää Suomen puolelle kohdistuvia terveisiä ja tiedusteluja.³⁰⁰ Jossain numeroissa tiedusteluja oli lähes koko sivun verran. Kyse ei siis ole mistään pienestä määrästä etsijöitä tai osoitteidensa ilmoittajia. Samassa paikassa olleet saattoivat yhdessä lähettää ilmoituksen olinpaikastaan, jolloin yhdessä ilmoituksessa saattoi olla yli 20 henkilöä. Palsta vei noin puolesta sivusta lähes sivuun. Ilmoitusten lähettäjien määrä pysyi suurena aina marraskuun loppuun asti. Joulukuun aikana tiedustelujen määrä selkeästi alkoi hiipua ja 1945 tammikuussa julkaistiin enää muutamia tiedusteluja per numero. Tammikuun viimeinen numero, lehden numero 17, oli ensimmäinen lehti sitten lehden toisen numeron, jossa ei ollut yhtään tiedustelua.³⁰¹ Tämän jälkeen tiedusteluja oli

²⁹⁶ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

²⁹⁷ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

²⁹⁸ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019; Koivisto, haastattelu, 2.7.2019; Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017; Puola-maa, haastattelu, 28.6.2019.

²⁹⁹ ”Tiedusteluja”, KV, n:o 2, 11–18.10.1944, 4.

³⁰⁰ ”Tiedusteluja”, KV, n:o 3, 18–25.10.1944, 4.

³⁰¹ KV, n:o 17, 24.–31.1.1945.

vain kerran kuussa. Helmikuusta lehden loppumiseen toukokuun viimeiselle viikolle asti olleissa neljässä tiedustelussa painopiste siirtyi omaisuuden etsimiseen ja lehden kolmanneksi viimeisessä numerossa julkaistussa kahdessa tiedustelussa tiedusteltiin pelkästään lehmien sijainteja.³⁰² Se oli samalla viimeinen kerta, kun lehdessä julkaistiin tiedusteluja.

Osa hakijoista todennäköisesti sai yhteyden läheisiinsä, mutta siitä, kuinka paljon heitä oli, ei ole tietoa. Omaistensa löytymisen lisäksi hakijoiden vähenemiseen vaikutti luultavimmin myös se, että evakoita palautettiin jo syksyn 1944 aikana eikä näin ollen kaikilla ollutkaan tarvetta enää etsiä läheisiään ruuhkaisimman evakkoajan jälkeen. Kvistin mukaan evakkojen osoitteita ja kadonneita sukulaisia sekä ystäviä etsittiin lisäksi esimerkiksi Norrländska Socialdemokratenin suomalaisilla sivuilla ja ne täyttivät liki puolet lehden suomenkielisestä sivusta.³⁰³

3.2 Karanteeneissa

Karanteeni, vanha tautien leviämisen ehkäisyyn käytetty keino, kohtasi myös Ruotsiin menneitä evakkoja sen jälkeen, kun heidät oli siirretty kokoamisleireiltä varsinaisille karanteenileireille. Heidät eristettiin 14 vuorokaudeksi leirin ympäristössä asuvista ruotsalaisista. Tautien leviämisen lisäksi karanteenin tarkoituksena oli mahdollistaa lääkärintarkastusten suorittaminen loppuun. Suurempiin leireihin keskittämällä pyrittiin keskittämään lääkärivoimat ja rajoittamaan mahdollisia epidemioita. Karanteenin purkaminen oli jyrkästi kiellettyä, ennen kuin evakkojen saapumisesta karanteenileirille oli kulunut kaksi viikkoa. Leiripäälliköt olivat velvoitettuja ilmoittamaan lääkäriille tai evakuointilautakunnalle tietyistä leirille ilmaantuneista sairauksista sekä syöpäläisistä. Sairaana evakot siirrettiin kulkutautisairaaloihin tai varasairaaloihin. Karanteenileireillä evakoille tuli järjestää ulkoilualue liikumiseen siten, etteivät he pääse poistumaan leiristä tai kosketuksiin ruotsalaisten kanssa. Ruotsalaisia varoitettiin evakkojen tai heidän karjansa kanssa tekemisissä olemisesta tartuntatautien varalta ja annettiin tietoa karanteenin tarkoituksesta. Evakuointilautakunnalta vaadittiin vartioinnin järjestämistä estämään ulkopuolisten pääsy leirille, minkä lisäksi sitä vaadittiin järjestämään tiesulkuja leirien ympäristöön ja sulkemaan leirialueiden portit. Evakkojen keskuudesta piti valita valvoja huolehtimaan evakkojen pysymisestä leirillä.³⁰⁴

³⁰² KV, n:o 31, 3.–9.5.1945.

³⁰³ Kvist 2006, 94–95.

³⁰⁴ Rautio 1995, 119–122.

Lehden kuva

Evakkojen karanteeniaika piteni lopulta suunniteltua paljon pidemmäksi, Raution mukaan jopa yli kuuteen viikkoon, koska pienoisröntgenkuvaukset kestivät arvioitua kauemmin. Vastaanottovaiheessa suurin osa evakoista oli jäänyt kuvaamatta. Karanteeniaikaa pidensi myös löydetty tarttuvuus sairaudet. Raution mukaan karanteeniajan pidentyminen aiheutti evakoissa kärsimättömyyttä ja kritiikkiä viranomaisia kohtaan.³⁰⁵ Sama näkyi myös Kotimaan Viestin karanteeniin liittyvissä kirjoituksissa. Lehdessä ilmestyi lähes joka numerossa kirjoitus nimimerkillä Lentojätkä. Se käsitteli usein aiheita kuin olisi evakon kirjoittama ja ymmärsi viranomaisten toimia. Tällä tavoin lehti rauhoitteli evakkoja sekä osoitti toimivansa viranomaisten tarpeiden ja tahdon mukaisesti. Toisinaan kirjoittaja antoi ymmärtää olevansa toimituksen jäsen.

Marraskuun ensimmäisessä numerossa Lentojätkä kommentoi karanteeniaikaa aloittaen kuin olisi samaa mieltä evakkojen kanssa. Tästä huolimatta kirjoittaja jatkoi tekstiään katsomalla karanteenia viranomaisten näkökulmasta. Hän totesi muun muassa, että jokainen maa toimisi samalla tavalla tämänkaltaisissa tilanteissa. Hän korosti evakoiden saaneen terveystarkastuksen, mitä ei heille ollut ennen tehty tässä mittakaavassa. Keuhkojen läpivalaisemisen kirjoittaja kertoi liittyvän keuhkotaudin toteamiseen. Hän pyrki selkeästi perustelemaan karanteenin merkitystä. Hän kehui evakkojen terveydentilaa ja kuvasi sairastuvan tyhjyyttä.³⁰⁶ Kehumalla evakkojen terveyttä hän vaikuttaa yrittäneen evakkojen ylpeyden kautta muuttaa heidän suhtautumistaan karanteeniin. Karanteeniin oli mahdollistanut hyvän terveyden toteamisen. Riippumatta siitä, oliko karanteenista kirjoittava evakko vai toimituksen jäsen, aiheen esille nostaminen näyttää vähintäänkin toimituksen ajatuksen aiheen merkittävydestä evakoille.

Lehdessä julkaistiin kolme evakkojen kirjettä Meille kirjoitetaan -nimisessä palstassa.³⁰⁷ A. A. Neitiniemen kirjoituksessa *Mietteitä ja havaintoja evakkoajalta Ruotsista* kuvaukset oloista evakossa olivat suurelta osin positiivisia esimerkiksi terveydenhuollon, kohtelun ja ruokahuollon osalta. Asumisoloissa oli ahtautta, mutta sekin oli ymmärrettävää. Kirjoituksen sävy oli lähinnä kiitollinen ja Ruotsin oloja sekä toimintaa ymmärtävä. Suurin kritiikki kirjoituksessa kohdistui karanteeniin:

Evakkojen karanteeniaika terveille suomalaisille [...] oli asia, jota useat meistä vakavista suomalaisista emme jaksaneet käsittää. Miksi sen piti kohdistua kaikkiin terveisiin ihmisiin.

³⁰⁵ Rautio 1995, 122, 124–125.

³⁰⁶ Lentojätkä, ”Pitkä karanteeni”, KV, n:o 5, 1–8.11.1944, 1–2.

³⁰⁷ ”Evakkomatka Kittilästä ~ Dorotea’an”, KV, n:o 3, 18–25.10.1944, 4; B-roos, J, ”Terveisiä Sävarista”, KV, n:o 5, 1–8.11.1944, 4; Neitiniemi, A. A., ”Mietteitä ja havaintoja evakkoajalta Ruotsista”, KV, 20–27.12.1944, 4.

*Tämän tunteen vallassa on tämän kirjoittaja ollut seitsemän viikon karanteenijan kuluessa [...]. Samaa tiukkuutta ovat monet muut suomalaiset valittaneet.*³⁰⁸

Kirjoittaja vetosi myös muiden evakkojen kokemuksiin asiasta. Kirjoituksessa on huomattavissa katkeruutta pitkää karanteenia kohtaan sekä vedottiin siihen, että he olisivat halunneet tutustua oleskelupaikkakuntaansa. Kirjoitus on ainoita lehdessä julkaistuja evakkojen kirjoituksia, jossa on nähtävillä kritiikkiä oloihin liittyen. Muut kirjoitukset huokuvat kiitollisuutta ja positiivisuutta.

Neitiniemen kirjoitukseen toimitus teki huomautuksen: *Viittaamme niihin karanteeniaikaa koskeviin kirjoituksiin, joita on ollut lehdessämme, ja joissa mielestämme karanteenijan pituus on kaikinpuolin selitetty tyydyttävällä tavalla.* Muihin evakkojen kirjoituksiin, joita lehdessä julkaistiin, ei ole tehty huomautuksia. Kun lehden tarkoituksena oli rauhoittaa evakkojen mielialoja, Neitiniemen kirjoitus on nähty tarpeeksi positiiviseksi ja ruotsalaisia kohtaan ymmärrystä antavaksi karanteenia kohtaan esitetystä kritiikistä huolimatta.

Kotimaan Viestissä uutisoitiin karanteenijan lähenemisestä loppuaan kohti marraskuun toisessa numerossa. Lehdessä todettiin ensimmäisten evakkojen saapumisesta olevan kulunut jo noin kuusi viikkoa. Karanteenijan pidentymisestä oli tiedusteltu joltain tahoilta, joita ei tarkemmin kerrottu. Siirtoväenvirasto halusi antaa lisätietoa tiedustelujen vuoksi. Röntgenkuvauksia ei ollut voitu suorittaa rajalla loppuun, mutta niiden loppuun saattamisesta Lääkintöhallitus oli pitänyt välttämättömänä evakkojen saavuttua määräpaikkaansa. Läpivalaisuautojen käynnit jokaisessa majapaikassa olivat lähes suoritettu ja niiden tuloksista tiedotettaisiin majoitusviranomaisille. Karanteenijan pidentämistä perusteltiin lisäksi eräiden kulkutautien ilmaantumisella evakkojen keskuuteen, eikä karanteenia voida lakkauttaa ennen kuin tartuntavaaran katsotaan olevan ohitettu. Siirtoväenvirasto vaikutti pyrkivän vähentämään mahdollista majoitusviranomaisiin kohdistuvaa evakkojen luomaa painetta. Jutussa todettiin evakkojen vakinaisempaan majoitukseen voitavan pian ryhtyä.³⁰⁹

Ruotsissa pelättiin tarttuvista taudeista eniten tuberkuloosia ja ruotsalaisissa lehdissä kerrottiin evakoista löytyneen yllättävän vähän tuberkuloosia siihen nähden, että Pohjois-Suomessa todettiin tautia esiintyvän melko paljon. Hänen mukaansa tuberkuloosikuvaukset saivat ruotsinkielisissä lehdissä enemmän huomiota kuin suomenkieliseissä ja lehdissä olevilla tiedoilla sekä artikkeleilla haluttiin rauhoittaa paikallisväestöä, joka pelkäsi evakkojen mahdollisesti tuovan sairauksia mukanaan.³¹⁰

³⁰⁸ Neitiniemi, A. A., ”Meille kirjoitetaan – Mietteitä ja havaintoja evakkoajalta Ruotsissa”, KV, n:o 4, 20–27.12.1944, 4. Kirjoittaja on todennäköisesti kansanedustaja Aapo August Neitiniemi.

³⁰⁹ ”Karanteeniaika lähenee loppuaan”, KV, n:o 6, 8–15.11.1944, 1.

³¹⁰ Kvist 2006, 48.

Haastatteluissa ja kirjeissä

Vaikka monien kohdalla karanteeniaika piteni ennen pääsyä pidempiaikaisiin sijoituspaikkoihin, näin ei kuitenkaan ollut kaikkien evakkojen kohdalla. Rajalla yksityismajoitukseen jääneet eivät ilmeisesti joutuneet kohtaamaan karanteenia. Rajalle evakkoon jäänyt Eeva muisteli täisaunan jälkeen jääneensä perheineen rauhassa evakkopaikkaan. Myöskään toinen rajalle jäänyt, Marja, ei puhunut karanteenista ollenkaan.³¹¹ Heidän molempien kohdalla voi olettaa, että jos heidät olisi määrätty karanteeniin, he olisivat muistaneet sen, sillä karanteeni olisi tehnyt vahvasti eroa heidän ja paikallisten kesken. He saivatkin elää melko normaalia elämää. Kuitenkaan kaikki, jotka olivat leirillä jossain vaiheessa eivät muistelleet karanteenia ollenkaan tai sen enempää. Esimerkiksi Helmi ei puhunut karanteenissa olemisesta,³¹² ja Olga mainitsi vain: *se piethiin useamman päivän semmosenna karanteenissa että kyllä sielä se oli vissiin ne sotihlaat [...] piti sitä vahtia joo.*³¹³

Lähellä Ruotsin rajaa sijainneilla leireillä evakkoaikansa viettäneiden muistelijoiden kohdalla voi olla, ettei heillä varsinaista karanteenia ollutkaan, koska he olivat vain väliaikaisesti evakuoituja. Rauhan kohdalla sellaiselle ei ainakaan ollut tarvetta, minkä lisäksi Karsikkojärven leiri sijaitsi noin 8 kilometrin päässä Haaparannalta ilmeisesti metsän keskellä.³¹⁴ Övertorneån kunnassa oli kaksi leiriä, Mäntymaa (noin 4 km rajasta) ja Orjasvaara (noin 7 km rajasta).³¹⁵ Nanni muisteli Mäntymaan leiriä, ettei sieltä saanut lähteä eikä kukaan halunnut lähteä. Siellä hän oli neljä viikkoa Orjasvaarassa yhden.³¹⁶ Saara, joka vietti kolmen viikon evakkoaikansa Orjasvaaran leirillä, ei puhunut karanteenista, mutta tilanne on todennäköisesti ollut hyvin samankaltainen kuin Nannin muistelemalla Mäntymaan leirillä.³¹⁷ He viettivät koko evakkoaikansa leireillä, minkä vuoksi he eivät kokeneet sitä nimenomaan karanteeniksi, vaan evakkoajaksi eikä heillä ollut mitään mihin verrata leiriä.

Mäntymaan ja Orjasvaaran leirit sijaitsivat kauempana asutuksesta, mikä vähensi evakkojen haluja lähteä tutkimaan lähiympäristöä. Lisäksi rajan läheisyydessä asuneet, jotka olivat evakonkin leirillä rajan läheisyydessä, eivät kokeneet niin suurta kiinnostusta ympäristönsä tutkimiseen, vaikka lähistöllä olisi ollut jotain metsän lisäksi. Toki jos heidät olisi sijoitettu rajalle asutuksen keskelle, heillä olisi voinut olla siellä tuttuja, joiden luona vierailla. Kaija kuitenkin nimitti Mäntymaan leiriä juuri karanteenileiriksi, jossa muisteli olleensa kuukauden. Syy tähän voi toki olla pelkästään se, että hän todennäköisesti vietti karanteeniaikansa siellä, ennen kuin hänet vietiin eteenpäin. Myös

³¹¹ Angeria, haastattelu, 29.6.2017; Hast, haastattelu, 2.9.2017.

³¹² Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

³¹³ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

³¹⁴ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019. Mitattu Ruotsin maanmittauslaitoksen karttapalvelusta Min karta.

³¹⁵ Mitattu Ruotsin maanmittauslaitoksen karttapalvelusta Min karta.

³¹⁶ Puranen, haastattelu, 8.9.2017.

³¹⁷ Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

seuraavalla leirillä, Harmonissa, hän sanoi olleensa karanteeniajan.³¹⁸ Hän ei kuitenkaan tarkemmin muistellut karanteenin kokemusta, kuten eivät muutkaan siellä tai Orjasvaarassa olleet haastatellut. Mäntymaassa hänen syynsä muistelemattomuuteen voivat olla samanlaisia kuin Nannilla ja Saaralla. Harmonissa hän on voinut viettää vain sen 14 vuorokautta tai ei ole kokenut leirin karanteeniaikaa elämää suuresti rajoittavaksi.

Pidemmän aikaa leirillä olleiden kokemukset karanteenissa vaihtelivat. Suoma vain mainitsi olleensa karanteenissa pari kuukautta aidatulla alueella, jolla estettiin sinne pääsy.³¹⁹ Karanteeni ei vaikuttanut aiheuttaneen hänessä suurempia tunteita, mutta mielenkiintoista sen sijaan on näkemys, että aidoilla estettiin leirille pääseminen. Merkittävämpää oli siis estää sinne pääsy ulkopuolisilta kuin pyrkiä pitämään heidät aitojen sisäpuolella. Toinen haastatelluista, joka ei muistellut karanteenia negatiivisesti, oli Maire. Hän vaikutti ymmärtäneen ruotsalaisten syyt eristää heidät. Karanteenin aikana hän muisteli saamaansa hyvää kohtelua täyttäessään vuosia yhdessä toisen evakon kanssa ja heille oli tarjottu täytekkua kahvin ja mehun kanssa. Se vaikuttaa olleen merkittävämpi muisto karanteenista kuin se, että he eivät saaneet olla yhteydessä ulkopuolisiin. Tähän voi vaikuttaa se, että hänellä karanteeni muistelun mukaan oli kaksi viikkoa.³²⁰

Negatiivisin muisto karanteenista oli Ritvalla. Ennen ensimmäiselle sijoitusleirille päätymistä hän muisteli olleensa piikkilanka-aita ympärillään sekä vartio, joka tarkasti poistumisluvan ja syyn. Karjanhoitajille oli annettu lappu, jossa jonkin tekstin lisäksi ollut punainen leima, joka hänen kuulemansa mukaan oli karjanhoitajan leima. Lappua näytettiin vartiomiehelle portilla, jotta pääsi hoitamaan leirin ulkopuolella olleita lehmiä. Ensimmäisellä sijoitusleirillä hän vietti muutaman kuukauden, jossa ei vaikuttanut olleen karanteenia. Viimeiselle leirille päädyttyään hän koki olleensa karanteenissa koko siellä olo ajan ja painotti kokemusta siitä, ettei siitä koskaan puhuta, vaikka se on täyttätö. Siltä leiriltä ei saanut poistua kuin leirin ulkopuolella kilometrin päässä sijaitsevaan saunaan. Hän sai myös rangaistuksen leiriltä luvottomasti poistumisesta, kun kävi hakemassa äidilleen ja pikkuveljelleen vilttiä saunalle eikä poliisi ollut vahdissa hänen kuljettuaan. Poliisin huomattua tämän tuli kysymys siitä missä hän oli ollut, mikä ei selvinnyt kielivaikeuksien takia. Hän ei päässyt sillä kerralla enää itse saunaan.³²¹ Hänen kokemuksensa karanteenissa oli negatiivinen ja hän koki tärkeäksi painottaa heidän olleen karanteenissa koko ajan eikä vain lyhyttä aikaa.

³¹⁸ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

³¹⁹ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

³²⁰ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

³²¹ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

Karanteeni on voinut jäädä mieleen aika tiukasti valvottuna, kuten Eevan kirjoituksessa Jörnin leiristä. Hän kuvasi kuinka sotilaat olivat yöllä vartioineet aseiden kanssa kävellen sisällä heidän nukkuessaankin, mihin on tottunut lopulta. Sotilaiden vartiointi aseiden kanssa ja sisällä kävely on luultavasti tuntunut aluksi hämmäntävältä tai oudolta, ja siihen on tarvinnut aikaa tottua. Hän kuitenkin kirjoittaa aitaan tehdystä pienestä reiästä, josta rohkeimmat kävivät kylällä, ja kun joitakin jäi kiinni, ei siitä rangaistusta tullut, vaan kannettiin vain niskasta takaisin leirille.³²² Vartioinnin tiukkuus ja rangaistusten puute ovat ristiriidassa keskenään. Olivatko aset vain pelotteena, eikä ollut tarkoitettukaan käytettäväksi?

Kirjeistä nousee vahvemmin esille aikalaiskokemus karanteenista. Kirjoittaja oli lastensa kanssa Alftassa³²³, jossa heidät oli majoitettu koululle. Karanteenissa olo pidemmän aikaa oli aiheuttanut negatiivisia tunteita ja herättänyt kritiikkiä. Kirjoittaja vertaa pidentynyttä karanteenia kuin vankeudessa olemiseksi, mikä on vahva ilmaisu siitä kokemuksesta, mitä liikkumisen rajoittaminen merkitsee.³²⁴ Myös Hautala-Hirvioja sanoo karanteenin tuntuneen evakoista vapauden riistolta, mikä oli tuntunut henkisesti rasittavalta vapautuneen tottuneista lappilaisista.³²⁵ Myös toisessa kirjeessä kirjoittaja kuvaa kuinka ihmiset ovat tyytymättömiä ja terveitä lapsia viedään sairaalaan ulkoa. *Kyllä minä luulen, että saat lähettää niitä kirjoja tähänki ei meitä ennen joulua viedä mihinkään, tässä karantissa se aika juuri pitkää onkin, kun ei saa käydä missään.*³²⁶ Vaikuttaa siltä, että tämä kirje on kirjoitettu vain pari päivää toisen karanteenista puhuneen kirjeen jälkeen. Sitä on mahdotonta varmuudella selvittää, koska kirjeisiin ei ole merkitty kuukautta. Jälkimmäisessä kirjeessä tulee esille laajemmin ihmisten tyytymättömyys eli negatiiviset tunteet karanteenista eivät ole olleet pelkästään kirjoittajan subjektiivisia kokemuksia. Kirjeessä kuitenkin tuodaan esille karanteenin syy, taudit, mutta se ei saa kirjoittajalta ymmärrystä. Karanteeni koettiin tässä tapauksessa kohtuuttomalta rajoitukselta, mutta lähinnä sen takia, ettei aikaa voi käyttää hyödyllisesti rahan tienäämiseen. Kuitenkaan karanteeni ei ollut tähän ainoa tai aito syy, vaan töihin pääsemättömyyttä perusteltiin Kotimaan Viestin kirjoituksissa yhtäältä Ruotsin työmarkkinoiden suojelemisella ja toisaalta myös evakkojen tarpeellisuudella leirien pyörittämisessä sekä kanssasomalaisista huolehtimisessa.³²⁷ Karanteenin purkaminen aiemmin ei todennäköisesti siis olisi edes muuttanut tilannetta siltä osin.

Kaiken kaikkiaan suurin osa muistelihoista ei muistellut karanteenia suuremmin tai erityisen negatiivisesti. Useimmilla karanteenin muistaneilla ei ollut sen enempää sanottavaa siitä, kuin

³²² Moisio, Evakkoon lähtö -44.

³²³ Alfta on kartalta katsottuna Ruotsissa sisämaassa noin Tampereen korkeudella.

³²⁴ Kirje 2., Alfta 22 pv, marraskuu, 1944.

³²⁵ Hautala-Hirvioja 2016, 155.

³²⁶ Kirje 3., Alfta 24 pv, marraskuu, 1944.

³²⁷ Esim. KV, n:o 6, 8–15.11.1944; KV, n:o 8, 22–29.11.1944; KV, n:o 11, 13–20.12.1944.

kauanko he olivat siellä, tai etteivät he saaneet olla yhteydessä leirin ulkopuolella. Syynä siihen, ettei asiaa suuremmin muisteltu, voi olla se, etteivät he kokeneet sen rajoittaneen heidän elämäänsä sellaisessa tilanteessa kuin he silloin olivat. Tämä voi olla myös syynä sille, ettei Helmi muistellut karanteenia lainkaan. Voi olla myös, että karanteenikokemus on voinut muuttua ajan saatossa epäolennaiseksi koko kertomuksen kannalta ja on siirrytty muistelemaan erilaisia kohtaamisia sekä tarinoita sen sijaan, että muistelun kohteena olisi ollut aika, josta ei suuremmin ole ollut mitään kerrottavaa tai se on koettu tylsänä. Yksityismajoitukseen siirtyneiden karanteeni vaikuttaa olleen lyhyempi kuin leirillä suuremman osan ajasta viettäneillä. Negatiivisin kuva karanteenista ja sen pitkittymisestä nousee esille aikalaiskirjeistä. Tähän vaikuttaa juuri se, että kirjeet on kirjoitettu lähellä kokemishetkeä toisin kuin yli 70 vuotta myöhemmin tehdyt haastattelut. Rautionkin mukaan evakot kävivät kärsimättömiksi ja kriittisiksi viranomaisia kohtaan, kun määräaika oli umpeutunut. Hän sanoo evakkojen kokeneen itsensä terveiksi eivätkä siksi voineet ymmärtää jatkuvaa karanteenia. Tämä eskaloitui joidenkin kohdalla siihen, että e pakenivat karanteenipaikoistaan, mikä taas aiheutti heille vaikeuksia ruotsalaisten viranomaisten kanssa. Karanteenin toteutustapa ei ollut onnistunut, koska evakkojen ollessa suurissa, täyteen ahdetuissa, yksiköissä tartuntariskit kasvoivat ja tämä johti evakkolasten sairastumisiin.³²⁸

3.3 Monenlaisia majoituksia

Evakkojen pidempiaikainen majoittuminen Ruotsissa voidaan jakaa karkeasti kahteen ryhmään: yksityismajoitukseen ja yhteismajoitukseen. Jälkimmäisiksi lasken parakkileirit sekä julkiset rakennukset, joissa oli majoitettuna useampia perheitä ja ruokahuolto tapahtui leirin organisoimana. Osa evakoista koki molemmat majoitukset, sillä kolme yksityisperheissä ollutta muistelijaa oli aluksi leirillä, josta siirtyi myöhemmin yksityismajoitukseen. Lukuun ottamatta niitä haastateltuja, joilla oli evakkopaikka valmiina Ruotsissa, kaikki olivat olleet myös kokoamisleirillä Ruotsiin tultuaan.

Rautio ei kuitenkaan tee jakoa, vaan puhuu pelkästään evakkojen käytössä olleista julkisista tiloista sekä leireistä, joista hän erottaa lähinnä karjaleirit. Hän kuvaa useille paikkakunnille syntyneen leirikylä, joiden leirit olivat kooltaan ja rakenteeltaan hyvin erilaisia. Eri rakenteiden ääripäiksi hän jaottelee yksittäiset maatilat, joissa asui pari perhettä sekä yli 1 500 asukkaan leirikaupungit.³²⁹ En kuitenkaan näe niitä evakkoja samanlaisessa asemassa, jotka pääsivät majoittumaan joko

³²⁸ Rautio 1995, 122, 124–125, 126. Ruotsissa kuoli evakkotalven aikana yli 100 pientä lasta. Syynä tähän Rautio näkee niin suuret ja ahtaat karanteenileirit, vieraan ruokavalion kuin parakkien sopimattomuuden lapsiperheiden asunnoiksi. Rautio 1995, 174–175, 185.

³²⁹ Rautio 1995, 126.

yksityisperheeseen tai omaan huusholliin maatilalla, niiden kanssa, jotka asuivat parakkileireissä. Niissä, kuten julkisissakin rakennuksissa, evakot asuivat leirijärjestyksen alaisina ja mahdollisesti useamman kymmenen ihmisen kanssa samassa tilassa. Yksityisperheessä olleet tai omaa huushollia pitäneet evakot elivät normaalimpaa arkea, koska he joko työskentelivät tai hoitivat omaa karjaansa tai tekivät molempia. Rautio kuitenkin vaikuttaa nimittävän sellaistaakin asumista leiriksi, kun evakot oli hajautettu pitkin kylää. Itse näen tällaisen majoituksen yksityismajoituksena.

Haastatellut muistivat joko tarkalleen tai jonkin verran haparoiden kylän tai kunnan nimen, johon heidät oli sijoitettu. Osalla oli useita paikkoja, joissa he olivat käyneet tai olleet, mikä saattoi olla sekoittamassa paikkoja keskenään. Luonnollisesti ajan kulullakin on tähän vaikutusta. Vaikka osa heistä viettikin useita kuukausia evakossa, ei heillä noussut enää niin tarkasti mieleen paikkakuntien nimiä, varsinkin kun jotkut ruotsinkieliset paikkakunnat ovat voineet olla samankaltaisten kuuloisia. Lisäksi paikkakuntien nimien muistamiseen saattoi hyvinkin vaikuttaa se seikka, etteivät he itse valinneet paikkaa, johon päätyivät. Heidän puolestaan päätettiin ja hoidettiin kaikki ja heidän tuli vain toimia ohjeiden sekä käskyjen mukaan. Sen sijaan useat heistä muistivat melko tarkasti, millaisessa paikassa olivat evakossa.

Leirillä tai jonkinlaisessa yhteismajoituksessa jossain vaiheessa olleista kymmenestä muistelijasta kuusi majoittui evakkoaikanaan myös yksityismajoitukseen, joka heidän tapauksessaan tarkoitti joko perheeseen majoittumista tai majoittumista tyhjään rakennukseen, jossa he pystyivät itse hoitamaan arkeaan. Näihin kymmeneen leirillä jossain vaiheessa olleeseen luen myös ne muutamaksi päiväksi tai viikoksi evakuoituidet muistelijat, jotka viettivät koko evakkoajansa leirillä. Sijoitukseen vaikutti myös se, kuuluiko karjanhoitajiin, jotka sijoitettiin eri paikkaan, kuin lehmättöminä evakon viettäneet tai kulkeneet. Lehmien kanssa ylityksestä tulikin merkittävä tekijä evakkokokemukselle niin evakkoon matkaamisessa kuin evakossa olossa. Esimerkiksi Helmi teki myös itse eroa useampaan otteeseen heidän ja lehmien kanssa kulkeneiden välille. Hänen isänsä ja veljensä olivat kulkeneet hevosen kanssa evakkoon ja heidät oli myös sijoitettu aluksi eri paikkaan.³³⁰

Kaikkiaan seitsemästä muistelijasta, jotka lähtivät evakkoon karjan kanssa, tuli sijoitetuksi yksityismajoitukseen neljä, heistä yksi rajalla ennakkoon hankitussa evakkopaikassa ja yksi ei lopulta ollut enää lehmien kanssa Ruotsissa jouduttuaan vastaanotossa eroon äidistään ja lehmistään.³³¹ Kahden lehmien kanssa evakossa olleen evakkoajaksi oli pelkästään leirillä oloa, mikä heidän kohdallaan

³³⁰ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

³³¹ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019; Savela, haastattelu, 26.6.2019; Hast, haastattelu, 2.9.2019; Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

johtui evakkoajan lyhydestä: toinen oli evakossa viisi päivää ja toinen kolme viikkoa.³³² Ritva, joka lähti lehmien kanssa evakkoon, joutui niistä eroon. Hänen mukaansa ruotsalaiset ottivat ne haltuunsa ja järjestelmänä oli, että oli yksi hoitaja kymmentä lehmää kohden. Poiketen muista pidemmän aikaa evakossa olleista lehmien kanssa tulleista hän ei koskaan päätenyt yksityismajoitukseen. Ensin hän oli Siikeässä leirillä ja sitten hän pääsi äitinsä kanssa samalle leirille.³³³ Kaikkia lehmien kanssa matkanneita ei ilmeisesti sijoitettu yksityismajoitukseen. Rautio kertoo, että eläimiä varten rakennutettiin nopeasti 50 eläimelle tarkoitettuja navettaparakkeja ja yhdellä paikkakunnalla oli 770 eläimen karja-leiri. Hän mainitsee joitakin suuria karjakeskuksia, joiden yhteyteen rakennettiin parakkeja karjanhoitajien asunnoiksi. Ruotsalaiset pelkäsivät eläintautien leviämistä, minkä vuoksi suomalaisen karjan sijoittaminen ruotsalaisen karjan kanssa samoihin tiloihin oli jyrkästi kiellettyä. Sen lisäksi suomalaisen karjan kanssa tekemisissä olleita ei haluttu päästää ruotsalaisiin navettoihin.³³⁴

Yksityismajoitus

Äidistään ja lehmistään eroon joutunut Suoma tekee poikkeuksen muistelijoihin yhdessä Helmin kanssa, sillä he molemmat päätyivät kodinomaiseen yksityismajoitukseen, vaikka he eivät olleet lehmien kanssa ja olivat pidemmän aikaa evakossa. Suoma siirtyi sedän perheen kanssa Bovikenin kylään asumaan piharakennukseen. Siellä heillä oli käytössään omat tilat ja he saivat kaupasta hakea ruokaa.³³⁵ Majoitus eroaa leiristä juuri siten, että he valmistivat itse ruokansa parhaalla katsomallaan tavalla toisin kuin leiriläiset, jotka söivät sitä ruokaa, jota keittiössä ruotsalaisten alaisuudessa työskennelleet evakot tekivät ruotsalaisten tekemän ruokalistan mukaan. Helmi taas oli äitinsä kanssa ensin leirillä, mutta pääsi myöhemmin isänsä ja veljensä kanssa samaan paikkaan evakkopaikan rouvan avustuksella. Kylässä olleet muutkin evakot asuivat taloissa eläen omaa elämäänsä. Hekin laitoivat itse ruokansa ja saivat rahaa, jolla pystyivät ostamaan sitä.³³⁶

Olga ja Maire päätyivät yksityismajoitukseen lehmien kanssa. Vaikka he olivat lähteneet eri kuntien alueelta, he päätyivät samaan Burtträskin kylään. Olga päätyi kotikylästään olevan naisen kanssa tyhjään taloon, josta yksin asunut isäntä oli kuollut. Talossa oli iso pirtti ja kamari, joita lämmitettiin yhdellä hellalla. Mielenkiintoista on, että Olga muisteli Mairea, vaikka he eivät olleet olleet ystäviä tai muutenkaan tekemisissä keskenään evakon jälkeen. Olga myös puhui Mairen veljestä,

³³² Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019; Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

³³³ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

³³⁴ Rautio 1995, 141.

³³⁵ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

³³⁶ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

jonka Maire itsekin mainitsi.³³⁷ Veli oli viety Ruotsiin jo ennen evakkoon lähtöä, koska tällä oli jokin leikkausta vaatinut sairaus ja hän kuoli leikkauksen jälkikomplikaatioihin. Maire itse oli lehmineen talossa, jossa oli kivinavetta tyhjillään, ja yhden kamarin ja keittiön asunto. Hän kuvaili sitä nukkekodiksi ja kauniiksi kodiksi. Hän oli erillään vanhemmistaan ja yksin asunnossa joulun asti.³³⁸ Ainakin yksityismajoitukseen joutuneilla vaikuttaa olleen aikakauteen ja tilanteeseen nähden melko paljon tilaa käytössään sekä omaa rauhaa.

Yksityismajoitukseen joutuneista on huomattavaa se, että osa majoitettiin perheisiin. Haastateltavien kohdalla tällaisia tapauksia oli kaksi. Syvemmälle Ruotsiin päätyneet Eeva joutui eroon äidistään ja sisaruksistaan, koska hänet sijoitettiin opettajan perheeseen. Hän ei kokenut huolta perheestään, vaan perhe koki hänestä. Kirjoitetussa evakkomuistelmassaan hän kertoi joutuneensa ikänsä vuoksi lähtemään siihen taloon piiiaksi ja olleensa siellä syksystä kesään ruokapalkalla. Hän kuitenkin sai sieltä lähtiessään uuden takin sekä kotiin vietäväksi tavaraa, jota hän ei tarkemmin määritellyt. Hän muisteli rouvan vaikuttaneen tylyltä eikä hän olisi aluksi halunnut jäädä sinne. Hänelle oli silloin sanottu, että jos hän ei jää, hänen täytyy lähteä Göteborgiin, jossa on toinen paikka. Hänen äitinsä ja sisaruksena olivat leirillä, jossa äiti ja sisko olivat keittiössä töissä. Hän pääsi kuitenkin katsomaan heitä sinne, ja ennen kuin hänen äitinsä ja muu perhe palasi Suomeen, he kävivät opettajan pihalla.³³⁹ Syytä sille, miksi muu perhe palasi aiemmin ei noussut esiin. Todennäköisesti hän ei itse edes tiennyt syytä. Hän oli evakon aikaan noin 17-vuotias, joka voi olla syynä sille, että hänet siirrettiin yksityismajoitukseen. Tutkimuskirjallisuudestakaan ei ole noussut esille tällaisia tapauksia saatika sitten syytä sille, miksi hänet siirrettiin erilleen perheestään, vaikka esimerkiksi Kotimaan Viestissä oli paljon kirjoituksia liittyen perheiden yhdistämiseen.

Toinen yksityismajoituksena perheeseen päätyneet oli Kaija, joka ensin oli Forssan leirillä sen jälkeen, kun hänet oli kuljetettu rajan läheltä Mäntymaan leiriltä kauemmaksi Ruotsiin. Hän meni taloon töihin joulukuun alussa. Talon väki oli tullut leirille kertomaan ottavansa yhden evakon, lapsenkin, ja heillä olleen huone valmiina. Hän sai palkkaa 50 kruunua kuukaudessa.³⁴⁰ Voi hyvinkin olla, että hän meni varsinaisesti töihin taloon, eikä niinkään sijoitettuna evakkona.

Rajalle jääneet Eeva ja Marja olivat yksityismajoituksessa. Heidän tilanteensa erosi muista siten, että heidän evakkopaikkansa oli omatoimisesti hankittu jo ennen evakkoon lähtöä.³⁴¹ Eeva oli miehensä ja kahden lapsensa kanssa talon pienessä kamarissa. Talossa asui myös vanhapoika suutari

³³⁷ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

³³⁸ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

³³⁹ Moisio, haastattelu, 10.7.2019; Moisio, Evakkoon lähtö -44.

³⁴⁰ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

³⁴¹ Angeria, haastattelu, 29.6.2019; Hast, haastattelu, 2.9.2017.

ja vanha emäntä.³⁴² Marja taas oli äitinsä ja sisarustensa kanssa paikassa, jossa heille oli varattu yksi huone ja keittiö. He joutuivat kuitenkin siirtymään asumaan pelkkään keittiöön, kun heidän kotikylässään vangiksi jääneistä Ruotsiin päässeistä yksi pariskunta sijoitettiin kamariin. Lopulta hän ei ollut siinä pitkään, koska ei tullut toimeen talon rouvan kanssa, joten hän lähti töihin kylälle eri taloihin.³⁴³

Raution mukaan viranomaiset antoivat tornionlaaksolaisten asettua sukulaisten tai tuttavien luokse rajalle, koska sotilasvyöhykkeen ulkopuolella olevissa ruotsalaisissa kunnissa sijoittamismahdollisuudet olivat rajallisia. Tämän lisäksi suomalaisten viranomaisten toiveena oli ollut työkuntoisen suomalaisen väestön jättäminen alueelle, jotta jälleenrakennustöihin olisi saatavilla työvoimaa rajan lähellä. Ruotsin viranomaiset antoivatkin suomalaisille luvan valita 1 400 henkilöä asumaan tätä tarkoitusta varten Ruotsin puolelle siviilimajoitukseen. Kyseiset miehet yöpyivät Ruotsin puolella käyden päivisin metsä- ja jälleenrakennustöissä Suomessa.³⁴⁴ Muistelijoista Marjan isä kävi juuri tällä tavalla korjaamassa heidän kotiaan, josta oli ikkunat ja ovet särjetty.³⁴⁵ Vaikuttaa siltä, että yksityismajoitukseen päätyneistä muistelijoista suurin osa piti omaa huushollia. Ainoastaan kaksi yksityismajoituksessa olleista päätyi enemmänkin töihin perheeseen.

Leireillä

Kokonaan leirillä olijoita voi laskea olleen vain neljä haastateltujen joukossa. Näistä kolme oli väliaikaisesti Tornionlaaksosta evakuoituja. Rauha oli koko viiden päivän evakkoajansa samassa paikassa Iso-Karsikkojärvellä. Saara oli kolme viikkoa Övertorneån lähellä Orjasvaaran leirillä perheen lehmien ja siskonsa kanssa. Vanhemmat ja nuoremmat sisarukset olivat 15 kilometrin päässä Sammakovaarassa.³⁴⁶ Rautio on kuvannut Orjasvaaran leiriä karjaleiriksi, jonka asukkaat olivat hyvin nuoria.³⁴⁷ Väliaikaisesti evakuoituista pisimpään evakossa oli Nanni ollen evakossa viisi viikkoa. Hän koki Mäntymaassa olleen paremmat olosuhteet kuin Orjasvaarassa. Hänestä Mäntymaassa ei ollut ahdasta, ja Orjasvaaran parakeissa oli luteita ja ne olivat yksinkertaisempia kuin Mäntymaassa. Hän kutsui Orjasvaaraa välietapiksi, josta väki vietiin takaisin Suomeen ja Mäntymaahan alettiin tuomaan sellaisia, jotka vietäisiin Etelä-Ruotsiin sen jälkeen, kun siellä olisivat paikat valmiina.³⁴⁸

³⁴² Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

³⁴³ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

³⁴⁴ Rautio 1995, 101–102.

³⁴⁵ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

³⁴⁶ Puranen, haastattelu, 27.7.2017; Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019; Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

³⁴⁷ Rautio 1995, 140.

³⁴⁸ Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017.

Ainoa, joka ei ollut väliaikaisesti evakuoitu, mutta vietti varsinaisen evakkoajansa leirillä, oli Ritva. Hän oli leirillä maaliskuuhun 1945 asti, kunnes meni piiksi tätinsä luo, joka oli mennyt Ruotsissa naimisiin joskus vuosia aiemmin. Tätinsä luo menoa en pidä varsinaisena evakossa olona, koska hän jäi sinne joksikin aikaa sen jälkeen, kun hänen äitinsä palasi Suomeen. Siikeässä, johon hänet karanteenin jälkeen siirrettiin, hänet majoitettiin vanhan kanalan yläkerrassa olleeseen viljankuivaushuoneeseen. Hän muisti paikan tarkasti kertoen muun muassa heillä olleen patjana heinillä täytetty paperipussi. Hän kertoi kaikkien olleen tyytyväisiä. Kanalan yläkerrassa hän oli kolmisen kuukautta ja totesi heidän olleen siellä omissa oloissaan ja virkailijoiden käyden siellä kerran viikossa.³⁴⁹ Asuinpaikan olot ovat olleet mieleenpainuvat, kun hän pystyi muistelemaan niitä tarkasti. Muistelusta nousee esille kuva siitä, että he olivat vähään tyytyväisiä ja tärkeintä oli päästä turvaan, vaikka olot saattoivat olla karut, ainakin nykypäivän näkökulmasta.

Perheiden yhdistäminen

Ollessaan erossa äidistään Ritvalle ja yhdelle tutulle kylän pojalle oli luvattu, että he pääsevät äitiensä luokse, kun nämä löytyvät. Heidän äitinsä löytyivät marraskuun lopulta, mutta he eivät päässeet sinne ennen kuin ensimmäisenä joulun jälkeisenä arkipäivänä ja syyksi heille oli sanottu, ettei siellä ollut tilaa. Hänen äitinsä oli myöhemmin kertonut varanneensa aina paikan hänellekin, mutta hän kuitenkin sivuutti itse asian toteamalla tapahtuneen jotakin sekaannusta. Muistelusta kuitenkin nousi esille kaksi kertaa se, ettei hän ollut päässyt jouluksiakaan äitinsä luo. Tämä oli kaikesta päätellen jäänyt vaivaamaan mieltä. Hän korosti muisteluissa myös olleensa äitinsä kanssa samalla leirillä karanteenissa ja poliisin olleen portilla. Hän kuitenkin lievensi asiaa myöhemmin toteamalla, että oli siellä vapauttakin eikä koko ajan vartiointia epäillen, että siellä olisi sairauden takia eristetty välillä.³⁵⁰

Lehmien kanssa yksin Burträskiin sijoitetulle Maire koki huolta vanhemmistaan, jotka olivat eri paikassa. Hänelle selvisi jossain kohtaa hänen äitinsä ja sisaruksensa olevan 8 kilometrin päässä eri pitäjässä. Hän muisteli päässeensä oppaan viemänä käymään siellä, muttei päässyt sisälle koulun alueelle, vaan sai puhutella heitä parin metrin päästä aidan läpi. Hänen parin vuoden ikäinen veljensä kuitenkin sujahti aidan alta tervehtimään siskoaan, mutta hän ei saanut ottaa tätä syliin tautien tarttumisen estämiseksi. Isänsä hän löysi sattumalta, koska isä oli tullut hevosella Burträskiin, jossa tuttu kotikylän mies oli tuntenut hänet ja he olivat tulleet käymään. Maire sai koko perheensä samaan

³⁴⁹ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

³⁵⁰ Ibidem.

asuntoon.³⁵¹ Hänelle oli ilmeisen tärkeää saada vanhemmat ja sisarukset samaan paikkaan hänen kanssaan, koska kertoi heistä olleen huoli ja itkeneen, että he saavat tulla.

Ihmiset alkoivat vaatia viranomaisilta lupaa perheenjäsentensä luo pääsemiseen sen jälkeen, kun näiden olinpaikat olivat alkaneet selvitä. Tämän lisäksi evakuoinnin alkaessa perheestään erossa olleet sekä armeijan riveissä olleet asevelvolliset joutuivat jäämään Suomeen. Kotiutuksen jälkeen miehiä ei päästettyä tapaamaan perheitään Ruotsissa. Sen ilmoitettiin olevan mahdotonta ja kehoitettiin menemään suoraan metsätöihin.³⁵² Aiheen ajankohtaisuuden ja tärkeyden pystyy huomaamaan myös Kotimaan Viesti -lehestä, jossa annettiin tietoa ja kommentoitiin perheiden yhdistämistä neljässä numerossa. Lehdessä Siirtoväenvirasto halusi tuoda esille perusteluja sille, miksi perheet sekä karja ja niiden omistajat olivat erillään. Näitä olivat muun muassa rajan ylitys eri paikoista ja vastaanottoaikojen kiire. Tämän lisäksi karjan katsottiin olevan käytännöllisten syiden vuoksi pakko sijoittaa mahdollisimman pohjoiseen. Kirjoituksessa todetaan suoraan, että erossa olevien yhteen saattaminen ei ole suuressa määrässä mahdollista. Pohjoisen paikkakunnilla sanottiin olevan rajallisesti asuntoja ja vähintäänkin puolella evakoiduista omaisinaan karjanhoitajia, minkä vuoksi viraston mielestä oli ylivoimaisia vaikeuksia. Sellaista tilannetta kuvattiin helpommaksi, jossa evakuoitu voisi saada pian työpaikan. Perheenjäsenten yhdistämisen mahdollisuutena nähtiin siis työpaikan saaminen samalta paikkakunnalta. Omaisiksi määriteltiin pelkästään mies, vaimo ja alaikäiset lapset. Muuttoa toiselle paikkakunnalle tuli anoa läänin majoituspäälliköltä.³⁵³

Aiheeseen palattiin jo pari numeroa myöhemmin marras-joulukuun vaihteen numerossa Suomalaisen Siirtoväen neuvoston allekirjoittamassa ”Evakon sana evakolle” -kirjoituksessa. Evakkojen halu päästä samaan paikkaan perheidensä kanssa sai ymmärrystä. Kirjoituksessa kuitenkin syyllistettiin evakkoja, jotka olivat tilanteen itse ratkaisseet matkustamalla omin luvuin omaisten sijoituspaikkaan. Evakkojen omatuntoa pyrittiin kolkuttelemaan tuomalla esille ruotsalaisten viranomaisten kiitettävän toiminnan suomalaisten hyväksi ja omavaltaisen toiminnan aiheuttamat ikävät tehtävät. Evakkoihin vedottiin kertomalla myös siitä, millaisia vaikeuksia siitä syntyisi koko huoltokoneistolle ja viranomaisille. Heitä uhattiin uudella karanteeniajalla omavaltaisen matkustamisen tapahtuessa. Kirjoituksessa painotetaan anomuksen tekoa ja vedotaan siihen, että kun matkalupa on myönnetty, Ruotsin viranomaiset maksavat matkan. Tämä myös kertoo evakolle matkaluvan olleen myönnetty. Kirjoituksessa vedottiin myös evakkojen omatuntoon ja kansallisyhpeyteen.³⁵⁴ Kirjoituksessa käsiteltiin lähes yksinomaan evakkojen omavaltaista matkustamista, mikä antaa ymmärtää sen olleen oikea

³⁵¹ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

³⁵² Rautio 1995, 229–230, 233.

³⁵³ ”Karanteeniaika lähenee loppuaan”, KV, n:o 6, 8–15.11.1944, 1, 3.

³⁵⁴ ”Evakon sana evakolle”, KV, n:o 9, 29.11.-6.12.1944, 3.

ongelma. Voi myös olla, että muutamien tapausten jälkeen sen pelättiin muodostuvan yleiseksi tavaksi.

Asiaa käsiteltiin taas parin numeron päästä joulukuun puolivälin lehdessä, jossa evakkoperheiden erillään olon todetaan tuntevan käytännölliseltä välttämättömyydeltä. Kirjoituksessa annetaan samat perustelut tilanteesta kuin aiemmin. Viranomaisten sanotaan pyrkivän yhdistämään perheitä mahdollisuuksien mukaan. Kirjoituksessa annetaan ohjeet yhdistämistä koskevan hakemuksen tekoon, ja mitä tapahtuu myönteisen ratkaisun antamisen jälkeen. Ymmärrystä tilanteelle yritettiin saada vetoamalla järjestelyjen tilapäisyyteen ja väliaikaisuuteen, joka loppuu keväällä väen palatessa laajemmin kotiseuduilleen.³⁵⁵ Vielä kerran aiheeseen palattiin tammikuun puolivälin jälkeisessä numerossa. Suomeen palaamisen edellytyksistä ja perhekuntien yhteensaattamisesta todettiin olevan jatkuvasti epäselvyyttä. Esille tuotiin taas samat syyt kuin aiemmin. Yhteensaattaminen ei ollut laajemmassa mittakaavassa mahdollista, mikä johtui tilanpuutteesta. Vain poikkeustapauksissa sanotaan olevan mahdollista siirtää omaisia karjanhoitajana toimivan luo. Työssä käyvän omaisen luo siirto vaikutti helpommalta. Siirrettävän tuli saada työtä myös itselleen tai työssäkäyvän täytyi pystyä maksamaan molempien toimeentulo. Ruotsin kansalaisena olevan omaisensa luokse siirtyminen oli mahdollista, kun hän ei asu ulkomaalaisilta kielletyllä alueella ja ruotsalainen omainen on valmis vastaamaan omaisen huollosta niin kauan kuin tämä on Ruotsissa.³⁵⁶

Perheen yhdistämiseen liittyneiden kirjoitusten perusteella voi todeta perheiden yhdistämisen olleen vaikeaa eikä yleisesti mahdollista. Kun asiaa tarkastelee muisteluiden pohjalta, muistelijat ovat ennemmin tai myöhemmin päässeet perheidensä luo, kun ovat sitä halunneet. Toki heissäkin on tästä poikkeuksia. Lehtikirjoituksista syntyy kuva, että evakot ovat saattaneet toimia itse ja viranomaiset ovat lehden kautta halunneet rajoittaa sitä ja lieventää evakkojen haluja päästä perheidensä lähelle. Tämän vuoksi voi olla, että lehdessä on kuvattu tilanne ja yhdistämismahdollisuudet paljon vaikeammiksi kuin todellisuus on ollut. Perheistään erillään olo ei ollut kaikille helppoa, myöskään kun asiaa tarkastelee muisteluiden kautta.

3.4 Arjessa kiinni

Leiriolosuhteissa ja yksityismajoituksessa eläneet evakot olivat erilaista elämää. Leirioloissa heidän elämänsä oli hyvin säännösteltyä ja muualta ohjattua. Leireillä oli käytössä Kuninkaallisen

³⁵⁵ ”Perhekuntien yhteensiirtäminen monimutkainen asia”, KV, n:o 11, 13–20.12.1944, 1.

³⁵⁶ ”Kaikki muuttohakemukset jätettävä asianomaiselle majoituspäällikölle”, KV, n:o 16, 17–24.1.1945, 1.

siviilipuolustushallituksen antamat yleiset järjestyssäännöt. Evakoista pidettiin leirikirjaa ja sijoituspaikkakunnan majoituslautakunta kortistoa. Hätäviisumi eli evakkopassi rajoitti evakkojen liikkumisen kolmen kilometrin säteelle majoitusviranomaisen määräämästä leiristä, jossa oleskeluun evakko oli viisumilla saanut oikeuden. Kauemmaksi liikkumiseen tarvittiin joka kerran erillinen kirjallinen lupa. Yön yli kestävään poissaoloon annettiin lupa vain poikkeustapauksissa. Lupien saamiseen vaadittiin erilaisia asiakirjoja, kuten kansalaisuustodistus, eikä vaatimuksista poikettu kuin erityistapauksissa. Evakkojen vierailut toisissa leireissä kiellettiin vuoden vaihteessa 1944–1945, koska evakkojen keskuudessa oli alkanut esiintyä paljon erilaisia sairauksia. Tuolloin toiselle paikkakunnalle vierailemiseen erityisen pakottavasta syystä vaadittiin lisäksi lääkärin myöntämä lupa.³⁵⁷

Tällainen valvonta ja rajoitukset ovat voineet aiheuttaa evakoille kokemuksen siitä, että he ovat koko ajan karanteenissa. Vaikka evakoilla oli mahdollisuus anoa ilmaista lippua Ruotsin rautatiehallitukselta ollessaan varattomia,³⁵⁸ ei se käytännössä varmastikaan ole ollut helppoa kielitaidottomille evakoille, jos tieto mahdollisuudesta on edes levinnyt. Lisäksi heidän olisi tullut tietää jonkin verran Ruotsin maantiedosta, vaikkei heitä ilmeisesti olisi päästetty yksin matkaan. Ei ole esitetty tietoja, minkä verran evakot anoivat näitä ilmaisia junamatkoja tai yleensäkin matkustivat evakossa ollessaan. Haastateltujen, jotka pääsivät perheidensä luo tai perhe heidän luokseen, matkoista ilmeisesti huolehdittiin eikä heidän tarvinnut matkustaa omilla rahoilla. Toki tällöin kyseessä on ollut sijoituspaikan muuttaminen, mikä kuuluikin viranomaisten huolehdittavaksi. On monin tavoin järkeenkäyvää, että evakoiden liikkumista pyrittiin rajoittamaan, sillä olisi ollut mahdollista, että he olisivat läheneet laajemmin esimerkiksi sukulaistensa luo ja eksyneet tai osa olisi voinut pyrkiä myös palaamaan Suomeen, ennen kuin paluulle oli annettu lupaa. Kulkutautien leviämisen estämisellä on varmasti ollut säännöksille suurikin merkitys. Todennäköisesti yksityismajoituksessa olleitaakin koski samat säännöt siitä, kuinka kauas asuinpaikastaan he saivat lähteä, vaikkakin yksityismajoituksessa olleiden haastateltujen kohdalla vaikutti siltä, ettei heidän liikkumistaan tarkkailtu tai rajoitettu.

Myös leirien sisällä oli rajoitettu liikkumista jossain määrin. Lapsille ja koululaisille oli määrätty ulkonaliikkumisaika, joka päättyi kello 21.00, ja alle 16-vuotiaiden tuli olla iltakymmeneltä asunnossa. Hiljaisuus alkoi kello 23.00. Aikarajoihin pystyi anomaan poikkeusta leiripäälliköltä esimerkiksi tanssien järjestämistä varten. Leiriläisten keskuudesta oli valittu järjestysmiehet valvomaan määräysten noudattamista.³⁵⁹ Haastatellut eivät muistelleet leirien määräyksiä millään tavalla.

³⁵⁷ Rautio 1995, 143–145.

³⁵⁸ Rautio 1995, 144.

³⁵⁹ Rautio 1995, 145

Juhlia

Muutammat leirillä olleet muistelivat sen sijaan erilaisia juhlia ja tapahtumia. Mäntymaassa ollut Nanni muisteli ruotsalaisten leirillä järjestämiä tansseja. Hän koki, että tanssit oli järjestetty juuri heille virkistykseksi, etteivät he ala miettiä kaikkea tapahtunutta.³⁶⁰ Tanssit olivat jääneet hänelle hyvin mieleen, koska hän palasi niihin muutamaankin otteeseen. Ne olivat olleet hänelle ilmeisen tärkeä osa evakkoajan ajanvietettä. Myös leirillä aluksi ollut Helmi muisteli, että he olivat järjestäneet laulujuhlia, muttei muistellut niitä sen tarkemmin.³⁶¹ Kaija muisteli leirillä järjestetyn itsenäisyyspäiväjuhlan, jonne oli tullut ruotsalaisiakin. Hän muisteli erään miehen pitäneen kauniin puheen, mutta ei muuten tarkemmin muistellut juhlan sisältöä.³⁶² Muut leireillä olleet eivät puhuneet mistään juhlista.

Kotimaan Viestissä evakkoja kehoitettiin järjestämään itse toimintaa ja juhlia. Jo lehden toisessa numerossa pakinoitsija Yksi Meistä kehotti oma-aloitteiseen järjestelyyn vapaa-ajan suhteen, jota sanoi heillä olevan paljon. Vapaa-ajan järjestäminen viihtyisäksi ja rattoisaksi vaati hänen mukaansa vain heiltä evakoilta oma-aloitteisuutta. Hän ehdotti yhteislaulua, ulkona liikkumista sekä opettavaisia tarinatuokioita. Hän näki viihtyisyydestä huolehtimisen olevan heidän itsensä velvollisuus. Hän kehotti käyttäytymään Ruotsin vieraina ollessaan niin, että heistä muodostuisi oikea ja edullinen kuva isännille eli ruotsalaisille.³⁶³ Kirjoittaja sysää paljon vastuuta evakkojen itsensä harteille. Kirjoitus kertoi illan ohjelmasta ja kuvaili esimerkiksi leirillä evakkona olleen opettajan puheen sisältöä, jossa tämä oli kiittänyt leirin päällikköä leiriläisistä huolehtimisesta sekä muonituslottia ja muita vapaaehtoisesti leiriläisille apua antaneita. Kirjoituksessa myös lähetettiin terveisiä omaisille ja *kohtalontovereille*.³⁶⁴ Seuraavan numeron Yksi Meistä pakinassa nostettiin esille edellisen numeron evakon kirjoitus kehuen sen ohjelmaa ja kehottaen muitakin evakkoja ryhtymään toimeen, vaikka joka paikassa ei ollut saatavissa yhtä hyviä ohjelmantekijöitä. Pääpainon oli oltava leirien asukkaiden omissa ohjelmanumeroissa, vaikka ruotsalaisiakin voisi pyytää esittämään jotain. Suurimpana ongelmana kirjoittaja näki lasten viihdyttämisen, varsinkin kun säännöllistä koulunkäyntiä ei saatu järjestettyä joka paikassa. Hän neuvoi ohjaajan valitsemisessa lapsille.³⁶⁵

Myös jouluviikon numerossa on kirjoitus Dorotean leiriltä, jossa leirillä olija kertoi heidän alkaneen poistaa *henkistä masennusta, jota tällainen pakollinen toimettomuus vieraassa maassa helposti aikaansaa* [sic]. Oli päädytty järjestämään juhlatilaisuus, jonka ohjelman hän käy tarkasti läpi.

³⁶⁰ Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017.

³⁶¹ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

³⁶² Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

³⁶³ Yksi Meistä, ”Pakinaa meistä itsestämme”, KV, n:o 2, 11–18.10.1944, 2.

³⁶⁴ ”Meille kirjoitetaan – Uumajan Boleån koulun”, KV, n:o 4, 25.10.–1.11.1944, 4.

³⁶⁵ Yksi Meistä, ”Pakinaa meistä itsestämme”, KV, n:o 5, 1–8.11.1944, 2.

Juhlassa oli yhteislaulua, puheita ja esityksiä. Vakavinkin naama oli vääntynyt nauruun ja ruotsalaisetkin olivat nauraneet nähdessään muilla olevan hauskaa. Ruotsalainen puhuja totesi tulkin välityksellä näkevän suomalaiset juhlan jälkeen toisenlaisessa valossa kuin arkielämässä.³⁶⁶ Viihdytysilta-kirjoitus on julkaistu lehdessä esimerkkinä toiminnasta, jota evakot voisivat tehdä vapaa-ajallaan, ja tätä kautta on pyritty vaikuttamaan evakkojen hyväksyttävään oma-aloitteisuuteen. Yksi Meistä näki vapaa-ajan käyttämisen makoiluun veltoistuttavan ja vetävän mieltä apeaksi.³⁶⁷ Aikakauden ja evakkojen lähtöolosuhteet huomioon ottaen evakot varmasti olivatkin tottuneet käyttämään aikansa töihin ja leivän hankkimiseen kuin oleilemaan toimettona. Evakkojen mahdollisesti pelättiin tylsyyksissään keksivän jotain epäkehittävää tai häiriötä aiheuttavaa toimintaa.

Joulu

Joulu on ollut sellainen juhla, joka on yhdistänyt kaikkia eri leireillä olleita. Kuninkaallinen siviilipuolustushallitus oli antanut erityisiä ohjeita joulun juhlintaan. Jokaisella leirillä oli pitänyt olla esimerkiksi joulukuusi koristeineen ja jouluruokaa tuli hankkia ottaen huomioon normaalia enemmän evakkojen toiveita. Jos pappeja oli saatavilla, tuli järjestää joulujumalanpalvelus. Evakoille, erityisesti alle 16-vuotiaille, jaettiin myös lahjoja.³⁶⁸ Kirjeissä joulu nousi aiheena esille muutama kertoja, ja jo ennen joulua kirjoittaja pohti tulevan joulun olevan köyhin, mitä ovat koskaan viettäneet. Myöhemmin kirjoittaja kertoo kulkeneen huhuja, että heille järjestetään joulujuhla ja vanhimmat tyttärensä ostaneen nuorimmalle lapselle nukun aattona annettavaksi. Joulun jälkeen lähetetyssä kirjeessä joulu tuodaan esille evakkojouluksi: *menihän se jollakin lailla muistellussa entisiä jouluja*. Kirjoittaja kertoo lahjoista, joita hänen lapsensa olivat saaneet ja itsekin saaneensa lusikan, veitsen sekä haarukan ja hänen miehensä *kravattinauhan*. Ruoankin hän kirjoittaa olleen parempaa ja pullakahvit saaneensa kerran.³⁶⁹ Ruotsalaiseen joulunviettoon kuului tuolloin myös Lucian päivä. Haastatellut eivät muistelleet kyseistä juhlaa, mutta eräässä kirjeessä kirjoittaja kertoo sellaista Ruotsissa vietettävän joka vuosi 13 päivä joulukuuta, ja heidänkin saaneen tuolloin paikalle soittokunnan ja pullakahvit. He olivat saaneet myös tanssia silloin ja juhlaa hän muisteli lämmöllä: *se oli kyllä oikein hauska juhla ja vesisilmässä ruotsalaiset kuunteli kun me laulettiin Maamme-laulu*.³⁷⁰

³⁶⁶ ”Juhlatilaisuus Doroteassa.”, KV, n:o 12, 20–27.12.1944, 4.

³⁶⁷ Yksi Meistä, ”Pakinaa meistä itsestämme”, KV, n:o 2, 11–18.10.1944, 2.

³⁶⁸ Rautio 1995, 171–172.

³⁶⁹ Kirje 4., Alfta 11 pv, joulukuu, 1944; Kirje 5., Alfta, joulukuu, 1944; Kirje 6., Alfta 3 pv, tammikuu, 1945.

³⁷⁰ Kirje 5., Alfta, joulukuu, 1944.

Muutammat muistelijoistakin muistelivat joulun viettämistä evakossa. Helmi muisteli lämpimästi, että kylässä, jossa he olivat perheensä kanssa, järjestettiin joulukirkko, jonne kyläläiset menivät hevosilla. Heille kylässä olleille järjestettiin myös joulujuhla, jonka sisällöstä hän ei muistellut sen enempää kuin, että oli joutunut laulamaan siellä.³⁷¹ Juhlaakin hän muisteli lämmöllä ja ilolla. Maire taas muisteli viettäneensä evakossa joulua kyläillen eri paikoissa, joissa heidän yksityismajoitusperheensä halusi käyttää heitä. Joulupöytä oli ollut runsas sisältäen kokonaisen kinkun ja salaatteja. Hän sano runsauden johtuneen talon emännästä.³⁷² Kaikki haastatelluista eivät voineet muistella joulua, koska olivat jo palanneet kotiin eivätkä näin ollen kokemassa sitä siellä. Tällaisia olivat viisi väliaikaisesti evakossa ollutta, jotka olivat tuon ajan rajan tuntumassa joko evakkopaikassa tai leireillä.

Kotimaan Viestissä käsiteltiin joulua vain muutamissa numeroissa ja hyvin pienimuotoisesti. Jouluviikon numeroa edeltävässä lehdessä oli julkaistu tiedotteen kaltainen teksti joulun viettoon liittyen, jossa todettiin: *Joulun viettoon valmistaudutaan jo innokkaasti myöskin monin paikoin Pohjois-Ruotsin suomalaisen siirtokansan sekä heidän ruotsalaisten isäntiensä parissa.* Tiedotteessa todetaan useimmilla paikkakunnilla järjestetyn Suomi-iltoja ja muita tilaisuuksia, joista saadut tuotot käytettäisiin evakkojen joululahjoihin. Kirjoituksessa käsiteltiin myös jo järjestettyjä tilaisuuksia, ja kuinka paljon niistä on tullut varoja sekä tulevaa tilaisuutta. Joulujuhlissa evakot olivat vastuussa ohjelmasta ja voivat saada tukea Uumajaan toimistosta.³⁷³

Lentojätkä kirjoitti lehden toimituskunnan malttaneen mielensä, ettei ole laittanut jouluaiheista juttua jouluviikolla julkaistuuun numeroon. Hän pyrkii sanoittamaan evakkojen tunteita lähestyvistä joulusta todeten, ettei se tunnu oikein joululta. Hän kuitenkin toteaa sen ehkä olevan syy, miksi kuunnella joulun sanomaa hartaammin nyt. Tekstissä annetaan ymmärrystä evakkojen tunteille evakkojoulusta, mutta koetetaan valaa heihin toivoa ja jonkinlaista positiivisuutta puhumalla rauhan ja valon sanomasta sekä keväisen valon tulemisesta.³⁷⁴ Jouluviikon numerossa ei ole muita tekstejä, joissa puhuttaisiin joulusta, ja Lentojätkän pakina oli lisäksi normaalia lyhyempi. Vaikuttaa siltä, että lehti ei halunnut muistuttaa evakoita lähestyvistä joulusta ja normaalista poikkeavasta tilanteesta sen enempää. Seuraavassakaan numerossa ei menneestä joulusta puhuttu. Numeron oli vuodenvaihteen numero ja siinä käsiteltiin vuoden vaihtumista parissakin kirjoituksessa, lähinnä katsellen menneen vuoden tuomia muutoksia ja tapahtumia Suomen osalta.³⁷⁵

³⁷¹ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

³⁷² Savela, haastattelu, 26.6.2019.

³⁷³ ”Joulun viettoon”, KV, n:o 11, 13–20.12.1944, 1.

³⁷⁴ Lentojätkä, ”Muka joulupakina”, Kotimaan Viesti, n:o 12, 20–27.12.1944, 1.

³⁷⁵ KV, n:o 13, 28.12.1944–3.1.1945.

Juhlien järjestäminen oli leireillä tärkeä yksitoikkoisuuden poistaja ja tuomassa jotain piristystä ihmisten mieliin. Haastatellut eivät muistelleet mitään kirkollisia menoja tai pappien läsnäoloa, vaikka Raution mukaan Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin määräyksestä Ruotsiin siirtyneet 11 pappia pitivät jumalanpalveluksia ja hartaustilaisuuksia sekä järjestivät muita toimituksia leireillä. Rautio toteaa heidän työnsä olleen evakkojen keskuudessa merkityksellistä.³⁷⁶

Leirit olivat parhaimmassa tapauksessa lähes täyden palvelun paikkoja, joissa eri toimintoja varten oli omat tilansa. Lapsille järjestettiin mahdollisuuksien mukaan tiloja opetusta ja leikkimistä varten, ja huonokuntoisille vanhuksille sopivia tiloja vanhainkodeiksi. Jokaisessa leirissä oli myös sairaanhoito-osasto. Rautio ei tarkemmin esittele näitä palveluita vaan keskittyy kertomaan, minkälaisia terveydenhuoltomahdollisuuksia leirillä oli.³⁷⁷ Haastatelluista ei yksikään muistellut leirillä olleita palveluita. Voi olla, etteivät he päätyneet sellaisiin paikkoihin, joissa niitä olisi ollut tarjolla tai he olivat sen ikäisiä, etteivät ne koskeneet heitä. Osa heistä oli vain kokoontumisleireillä, joissa ei varmasti ollut mitään erityisiä palveluja.

Ajan kulu

Haastatellut eivät valittaneet, ettei aikaa olisi saanut kulumaan evakossa. Suoma muisteli, että evakossa seurusteltiin toisten kanssa, kun siellä oli paljon ihmisiä. Tekemistä ei ollut, mutta aika kyllä kului. Tätä hän perusteli sillä, etteivät he kauan olleet niissä paikoissa, parista muutamaan kuukauteen per paikka. Tällä hän tarkoitti leirillä oloa ja sedän perheen kanssa yksityismajoituksessa. Hän ei maininnut mitään, mihin olisi aikaa käyttänyt ollessaan sedän perheen kanssa yksityismajoituksessa.³⁷⁸ Mieheensä hankkimassa evakkopaikassa rajalla ollut Eeva ei muistellut evakossa ajan kulua tai arkea, mikä voi johtua siitä, että hän oli siellä vain kuukauden. Sen lisäksi hänellä oli kaksi pientä lasta, joista nuorempi oli puolivuotias ja vanhempi parin vuoden ikäinen.³⁷⁹ Hänen kohdallaan lapsista huolehtiminen oli vienyt sen lyhyen ajan, jonka oli ollut evakossa. Loppujen lopuksi hän kuitenkin oli enemmän normaalin arjen mukaisessa majoituksessa kuin esimerkiksi Etelä-Ruotsissa leirillä olleet, koska hän oli rauhassa perheensä kanssa. Toki he olivat ns. toisten nurkissa, koska asuivat vieraassa talossa isäntäväen kanssa.

Perheestään aluksi erossa ollut Ritva ei muistellut töitä tai kertonut, mihin aikaa oli kulutettu evakossa. Hän muisteli evakossa ollutta toimeettomuuden kokemusta. Hänen tilanteensa oli evakossa

³⁷⁶ Rautio 1995, 198–201.

³⁷⁷ Rautio 1995, 126–127.

³⁷⁸ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

³⁷⁹ Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

vaikea, koska hän ei saanut rahaa mistään, vaikka oli erossa perheestään, koska oli vasta 14-vuotias. Hän sai satamapäälliköltä kaksi kruunua, joilla oli ilmeisesti voinut ostaa tarvikkeet kutoakseen lapaset. Hänen äitinsä oli ollut töissä leirin keittiössä. Omia töitä hän ei muistellut, vaikka menikin alkuvuodesta 1945 Ruotsissa asuvan tätinsä luo piiaksi.³⁸⁰ Myös vain viisi päivää evakossa ollut Rauha oli ollut leirillä keittiössä töissä, minkä lisäksi hän sanoi ajan kuluneen töitä tehdessä. Samassa parakissa oli ollut mies, joka laski allensa kaikki. Hänet vietiin siitä pois, mutta heillä oli taas parakki siivottavana.³⁸¹

Todennäköisesti lehmiä hoitaneille evakoilla aika meni jouhevasti, koska olivatpa he kotonaan tai evakossa, lehmiä piti silti ruokkia ja lypsää. Lehmien kanssa evakossa olleet haastatellut eivät kuitenkaan muistelleet lehmien hoitamista osana evakkoarkea, johon syynä voi olla se, että se oli osa heidän normaaliakin arkeaan. Lehmien hoitaminen tuli esille lähinnä tarinoiden kautta. Esimerkiksi Olga muisteli kevään tullen heidän päästäneen keltään kysymättä lehmät ulos aitaukseen, jonka olivat nähneet. Heille oli ilmeisesti sanottu, että lehmiä pitäisi ulkoiluttaa, mutta oli tarkoitettu, että niitä pitäisi ulkoiluttaa yksi kerrallaan. Kun he olivat jostain tulleet takaisin, lehmät olivatkin takaisin navetassa, koska talon vanhat pojat olivat ne sinne vieneet takaisin. He saivat tulkita jyrkän puheen, etteivät he saa päästää lehmiä ulos tuolla tavalla.³⁸² Rajan lähellä leirillä ollut Saara muisteli hoitaneensa lehmiä sen kolme viikkoa, jonka oli evakossa Ruotsissa. Ajan kulumisesta hän totesi: *no sielä sai ajan kuluhmaan ko samassa samassa mökissä oli niin paljon asukkaita [...] aika se vain kulu [...] hopusti.*³⁸³ Myös Nanni muisteli ajan kuluneen leirillä toisten kanssa seurustellessa ja korttia pelaessa. Tanssien järjestäminen oli iltoja saanut kulumaan, minkä lisäksi hän huolehti toki hevosestaan.³⁸⁴ Marjakin muisteli olleensa evakkoajan *pikku piikana* kylässä, koska hänen äitinsä ei tarvinnut apua heidän omien lehmiensä hoitamisessa. Hän teki paljon töitä tädilleen, joka oli Ruotsin puolella naimisissa ja auttoi navettatöissä: *kyllä sitä työtä tehtiin [...] eikä koskaan kysytty että mitä mistä palkan sai.*³⁸⁵

Pohjois-Ruotsiin evakuoitujen töiden järjestämisestä molempien maiden viranomaiset kävivät neuvotteluja. Heidän mielestään kaikki työkykyiset pitäisi sijoittaa töihin. Ensiksi oli kuitenkin evakojen huollon omat tarpeet hoidettava, minkä jälkeen heitä voitiin sijoittaa yleisille työmarkkinoille. Evakot haluttiin sijoittaa ensisijaisesti talous- ja sairaanhoitotehtäviin sekä muihin huollon vaatimiin tehtäviin. Heidän palkkaajinaan toimivat majoituspäälliköt yhdessä läänin työvoimalautakunnan

³⁸⁰ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

³⁸¹ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

³⁸² Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

³⁸³ Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

³⁸⁴ Puranen, haastattelu, 8.9.2017.

³⁸⁵ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

kanssa. Evakuointipäällikön tehtävänä oli luetteloida alueella tarvittava ja käytettävissä oleva työvoima, sekä eri kouluasteiden opettajat, kunnallisissa viroissa toimivat henkilöt, lotat, martat ja aatteellisissa sekä kulttuurijärjestöissä toimineet. Evakko voitiin sijoittaa myös toiseen lääniin, jos häntä ei voitu käyttää omassa sijoitusläänissä. Evakuointihallinnon tarpeiden selvittämisen jälkeen evakoille piti osoittaa työtä avoimilta työmarkkinoilta. Miehiä haluttiin käyttää metsätöissä, joka tarkoitti lähinnä polttopuiden tekoa, minkä lisäksi he ylläpitivät teitä ja hoitivat parakkeja. Leireissä ruoan valmistuksessa tarvittiin kokkeja ja keittäjiä, lisäksi tarvetta oli tulkeille, suutareille, räätäleille, kauppiaille ja valistustyöntekijöille. Äideille haluttiin järjestää töitä lastenhuoltokodeissa.³⁸⁶

Joidenkin haastateltujen muisteluissa nousee esille, että he tekivät erilaisia, pieniäkin palkkatöitä. Kaija sai yksityistalon töistä palkan lisäksi emännän hänelle ompelemia vaatteita ja hän koki heidän pitäneen häntä kuin omaa tyttärtä. Hän muisteli leiriltä alle parikymppisten melkein aina lähteneen töihin.³⁸⁷ Olga ja Maire muistelivat molemmat pesseensä pyykkiä. Olga muisteli pyykinpesua jotenkin siten, ettei heille olisi ollut oikein muuta työtä tarjolla tai he eivät olisi muuhun kelvanneet.³⁸⁸ Mairen mukaan pyykinpesusta maksettiin huonoa palkkaa, mutta oli saanut talosta palkaksi myös ruoan. Huonon palkan hän osittain sivuutti sillä, että hänelle maksettiin viikkorahaa ruokaan, minkä lisäksi hän sai palkkaa tulkkina toimimisesta.³⁸⁹ Raution mukaan tulkin palkka oli 3,5 kruunua per päivä. Myös leireillä esimerkiksi emäntänä olleille maksettiin palkkaa, kuten myös leirin avustustehtävissä toimiville. Niille evakoille, jotka eivät voineet osallistua töihin ja olivat vuonna 1928 tai aiemmin syntyneitä, maksettiin kaksi kruunua viikossa. Niille ammattitaitoisille karjanhoitajille perheineen, jotka asuivat leirien ulkopuolella, kuului ilmainen asunto ja ylläpito. Heille maksettiin 70 kruunua, muille aikuisille perheenjäsenille 40 kruunua ja lapsille 20 kruunua kuukaudessa.³⁹⁰ Maire puhui heidän saaneen ruokarahaa, mikä todennäköisesti tarkoittaa juuri tuota karjanhoitajille maksettua rahaa. Hän myös muisteli isänsä hoitaneen hevosella ajoja ja äitinsä kerinneen lampaita ja kehränneen villoja langoiksi. Hän oli myös itse kehrännyt jonkin verran, minkä lisäksi hän oli käynyt kaksi päivää viikossa kotiapulaisena eräässä talossa, jossa oli tehnyt kaikenlaisia töitä vaatteiden parsimisesta pikkuleipien leipomiseen.³⁹¹

Helmi, joka oli ensin äitinsä kanssa leirillä, josta siirtyi hänen kanssaan isänsä ja veljensä luo yksityismajoitukseen, ei muistellut ajan kulumista. Hän oli hetken töissä jossain toimistossa sen

³⁸⁶ Rautio 1995, 150–152.

³⁸⁷ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

³⁸⁸ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

³⁸⁹ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

³⁹⁰ Rautio 1995, 152–154.

³⁹¹ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

jälkeen, kun oli päässyt yksityismajoitukseen, mutta ei ollut tykännyt työstä. Sen jälkeen hän oli lapsenvahtina saaden vähän palkkaa siitä.³⁹²

Kaikki eivät kokeneet voineensa käyttää aikaa hyödyksi. Eeva koki aikansa menneen hukkaan opettajan perheessä, kun hän oli vahtinut perheen lapsia, jotka olivat kuitenkin jo isoja.³⁹³ Tunne siitä, että aika on mennyt hukkaan, voi puhtaasti johtua siitä, että hän oli tottunut kulkemaan palkkatöissä jo sota-aikana ja ilmeisesti sitäkin ennen perheen huonon ruokatilanteen vuoksi. Hän muisteli nousseensa aamulla seitsemältä ja ilta yhteentoista asti hänellä oli teetetty töitä eikä hän saanut palkkaa. Joskus opettaja oli antanut hänelle rahaa, kun vaimo ei ollut ollut näkemässä.³⁹⁴ Kokemus olisi varmasti ollut erilainen, jos hän olisi voinut käyttää ajan rahan tienamiseen. Ajan hukkaan menemistä hän pehmensi: *mutta tuota kyllä noin yleisesti niin en minä pysty kyllä moittimaan*.³⁹⁵ Pehmentävä lausahdus tuo esille sen, ettei hän mahdollisesti halunnut kuitenkaan vaikuttaa epäkiitolliselta tai ehkä hän koki, että vaihtoehto, eli Suomeen jääminen, olisi ollut pahempi. Sitä, minkä takia Eeva ei ollut saanut rahaa, on vaikeaa arvioida. Hän ei ollut karjanhoitaja eikä asunut leirillä. Ehkä perheen olisi kuulunut virallisesti maksaa hänelle palkkaa.

Evakot eivät noin vain päässeet töihin leirin ulkopuolelle, vaan he tarvitsivat kansalaisuustodistuksen. Norrbottenin lääniin jääneille riitti henkilöllisyystodistukseksi hätäviseeraus, mutta alueen ulkopuolelle ja ulkopuolella töihin hakeutuville tuli Suomen lähetystön ja Ulkomaalaiskomission tekemän sopimuksen mukaan antaa kansalaisuustodistus. Samaa kansalaisuustodistusta vaadittiin matkustusoikeuden saamiseksi. Evakoilla oli tarve päästä töihin sekä tienamaan rahaa ruotsalaisissa kaupoissa asioimiseen että ajankuluksi häivyttämään pitkästyttäväksi koettua evakkoelämää.³⁹⁶

Kirjeissä ikävystyminen ja työn tarve nousee paljon vahvemmin esille.³⁹⁷ Kirjoittaja valittaa muutamissa kirjeissä, että saisi edes hankkia jotain työtä ja tienata. Hän toteaa, että muuten olisi hyvä, jos vain pääsisi töihin. Karanteenia hän kritisoi juuri ajan hukkaan menemisellä.³⁹⁸ Yhdessä kirjeessä hän nostaa tienamisen esille todeten, että nythän se olisi tarpeen, koska kaikki on mennyt ja pitää alkaa alusta.³⁹⁹ Hän kertoo myös noin 16-vuotiaan tyttärensä halusta päästä töihin sekä miehensä yrityksistä saada töitä, joita ei kuitenkaan ole saanut. Hän ei itse pääsevänsä uskonut töihin, koska

³⁹² Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

³⁹³ Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

³⁹⁴ Ibidem.

³⁹⁵ Ibidem.

³⁹⁶ Rautio 1995, 147–148, 149.

³⁹⁷ Kirje 1., Alfta 6 pv, marraskuu, 1944. Kirje on kirjoitettu evakkoajan alussa, koska puhuu että heidät siirrettiin viikko sitten Etelä-Ruotsiin.

³⁹⁸ Kirje 6., Alfta 3 pv, tammikuu, 1945; Kirje 3., Alfta 24 pv, marraskuu, 1944.

³⁹⁹ Kirje 4., Alfta 11 pv, joulukuu, 1944.

hänellä oli myös kolme pientä lasta siellä. Kuitenkin hän päätyi työskentelemään leirin keittiössä.⁴⁰⁰ Hän oli myös leiponut leirille leipää eräässä talossa, koska he olivat vaatineet enemmän leipää.⁴⁰¹

Kirjoittaja kuvaili yhdessä kirjeessä töitä, joita kuului viikkovuoroon. Aamu aloitettiin tulen sytyttämällä uuniin, syömisien välissä siivottiin ja yöksi lämmitettiin huone.⁴⁰² Kirjoittaja oli saanut rugin lainaksi eräästä talosta ja päässyt kehräämään villoja, joita hänellä oli mukana. Hän oli päässyt kehräämään myös taloihin villoja, joista sai kruunuja ja sokeriakin palkaksi.⁴⁰³ Hänen noin 16-vuotias tyttärensäkin oli päässyt johonkin taloon töihin.⁴⁰⁴ Niiden kirjeiden ilmapiiri, joissa hän kertoo kehrutöistä ja tyttärensä töihin pääsystä, ei vaikuta enää niin lohduttomilta ja epätoivoisilta kuin niiden, joissa kerrotaan tarpeesta päästä tienaamaan. Hänen tyttärensä oli ilmeisesti ajatellut jäävänsä töihin Ruotsiin pidemmäksikin aikaa, mutta kaikki työvelvolliset komennettiin Suomeen.⁴⁰⁵ Hänen miehensä oli mennyt Suomeen jo aiemmin, koska oli tullut määräys metsätöihin lähtemisestä.⁴⁰⁶

Työnteon rajoitukset

Kotimaan Viestissä evakkojen työllistyminen ja töiden haku oli melko yleinen aihe. Jo toisessa numerossa Lentojätkä otti työskentelyn kirjoituksensa aiheeksi. Kirjoittaja kehuu melko vuolaasti Ruotsin oloja ja toteaa, että tilanne on niin hyvä, että ainoa, mitä puuttuu, on työ, ja nimenomaan ansiotyö. Hän puhuttelee lukijoita eli evakkoja ymmärtävästi. Hän tietää miehillä olevan välttämättömiä menoja, kuten tupakka, johon tarvitsee tuloja. Työtä kirjoittaja toteaa olevan karjan ja hevosten matkassa olleilla sekä majoituspaikoissa. Ansiotyön hän sanoo tulevan eteen vasta lopullisissa sijoituskunnissa ja tuolloinkin vain mahdollisuuksien mukaan. Hän varoittaa ajattelusta, että jotkut työnantajat voivat pyrkiä väärinkäyttämään evakkojen asemaa ja muistuttaa Ruotsin työmarkkinoilla olevan ammatillisten järjestöjen tiukka kuri työ- ja palkkaehdoista. Palkkojen alittaminen voi aiheuttaa evakkojen vastaista mielialaa väärinkäsitysten lisäksi. Kirjoittaja painottaa, että palkan pitää olla paikkakunnan työehtosopimuksen mukainen.⁴⁰⁷

⁴⁰⁰ Kirje 2., Alfta 22 pv, marraskuu, 1944; kirje 3., Alfta 24 pv, marraskuu, 1944; kirje 4., Alfta 11 pv, joulukuu, 1944.

⁴⁰¹ Kirje 5., Alfta, joulukuu, 1944.

⁴⁰² Kirje 7., Långhet 2 pv, helmikuu, 1945.

⁴⁰³ Kirje 6., Alfta 3 pv, tammikuu, 1945; Kirje 7., Långhet 2 pv, helmikuu, 1945.

⁴⁰⁴ Kirje 7., Långhet 2 pv, helmikuu, 1945; Kirje 9., Långhet 4 pv, maaliskuu, 1945. Kirjoittaja kertoo kirjeessä paikan sijainnin, jossa he ovat. Långhet sijaitsi 1 km päässä Alftasta.

⁴⁰⁵ Kirje 10., Alfta 18 pv, huhtikuu, 1945.

⁴⁰⁶ Kirje 7., Långhet 2 pv, helmikuu, 1945.

⁴⁰⁷ Lentojätkä, ”Työtä mitä vaan?”, KV, n:o 2, 11–18.10.1944, 1.

Lehden seuraavassa numerossa käsiteltiin metsätöiden ja sahalaitosten palkkoja, koska niiden katsottiin olevan aloja, joille evakkojen työllistyminen voi tulla kysymykseen.⁴⁰⁸ Maatyöläisten palkoista kerrottiin taas seuraavassa numerossa lyhyesti ja mainittiin palkkausoloissa tapahtuneen muuttuvan muutoksen, kun oli siirrytty täydelliseen rahapalkkasysteemiin ja luontaisedut muunnettu rahaksi, jonka mukaan palkat laskettiin.⁴⁰⁹

Viides numero oli oikein ”työnumero”. Ns. pääkirjoituksessa, ”Omat työt omin voimin”, käsiteltiin evakkojen töihin sijoittamista. Kirjoituksessa mainittiin käydyistä alustavista neuvotteluista, joissa oli vasta ylimalkaisesti käsitelty soveltuvia työaloja. Työhön sijoittamisesta oli tehty alueellinen rajoitus. Sen mukaan sijoitus tapahtui pääasiassa Gävleborgin läänin pohjoispuolelle. Kirjoituksessa kiellettiin selkeästi lähtemästä oma-aloitteisesti työnhakuun ilman viranomaisen lupaa. Viranomaisten osoittamasta työstä ei saanut kieltäytyä sen vastatessa asianomaisen työkykyä ja -taitoa, ja kun siitä sai kohtuullista palkkaa ja muutenkin tyydyttävät työehdot. Kirjoituksessa myös todetaan, että viranomaisiin voidaan luottaa täydellisesti.⁴¹⁰ Tämä on mielenkiintoinen lause, kun ottaa huomioon Raution esille nostaman suomalaisen neuvottelijan, Paavo Mustalan, muistion. Sen mukaan neuvotteluissa keskusteltiin myös alipalkkauksen sallimisesta. Sillä haluttiin välttää suomalaisten innostuminen jäädä Ruotsin työmarkkinoille pysyvästi.⁴¹¹

Karjanhoidon merkitys korostui. Lehmistä huolehdittaessa ei saanut erotella omia ja muiden lehmiä ja olla piittaamaton muiden lehmiä kohtaan. Lehmistä puhutaan nationalistisesti kansallisuusomaisuutena ja samalla teroitettiin sitä, että kaikkien lehmistä tuli pitää yhtä lailla huolta ja suhtautua yhteisöllisesti tilanteeseen. Lehmät nähtiin paluun jälkeisenä yhteisenä hyvinvoinnin perustana. Naiset haluttiin myös hoitamaan lapsia ja työskentelemään lastenkoteihin. Se nähtiin nuorten naisten luonnollinen velvollisuus.⁴¹² Kirjoituksesta on pääteltävissä tarve siihen, että evakot olivat työvoimana myös omalle olemiselle eikä leirien ylläpito olisi vain ruotsalaisen työvoiman käsissä. Evakoille maksettiin leirin eri töistä palkkaa, joka määräytyi tehtävän mukaan. Esimerkiksi leirillä palveleville käsityöläisille koko päivän työstä maksettiin 2,40 kruunua ja avustustehtävistä puolitoista kruunua.⁴¹³ Maksamalla palkkaa haluttiin ilmeisesti välttää evakkojen liialliset pyrkimykset ulkopuolelle ansiotöihin.

⁴⁰⁸ ”Halkojen tekopalkka 3:25 kuutiometriltä”, KV, n:o 3, 18–25.10.1944, 1.

⁴⁰⁹ ”Maatyöväen palkkaus kokonaan rahakannalla”, KV, n:o 4, 25.10.–1.11.1944, 1.

⁴¹⁰ ”Omat työt omin voimin”, KV, n:o 5, 1–8.11.1944, 1.

⁴¹¹ Rautio 1995, 155.

⁴¹² ”Omat työt omin voimin”, KV, n:o 5, 1–8.11.1944, 1.

⁴¹³ Rautio 1995, 152–153.

Lentojätkä vertaa kirjoituksessaan ”Omaan laskuun” Ruotsissa olevia evakkoja yhteen isoon talouteen, jossa tehdään työtä sekä oman talouden hyväksi eli maan laskuun että ulkopuolista ansiotyötä vieraalle työnantajalle. Töissä vieraan laskuun saatiin kohtuullinen palkka yleisen palkkatason mukaan, mutta omalle taloudelle työtä tehtiin halvemmalla. Tämän työn tuloksen piti katsoa tulevan heidän omaksi hyväkseen, koska ne hyödyttävät talouden jäseniä joko välillisesti tai välittömästi.⁴¹⁴ Kirjoituksen tarkoituksena oli selkeästi kannustaa ja painostaa evakkoja tekemään töitä, joista ei makseta kovinkaan hyvää palkkaa, mutta joihin heitä tarvittiin. Viranomaisilla näytti olevan huoli siitä, että evakot jättäisivät leirien työt tekemättä ja ”karkaisivat” ansiotyöhön muualle.

Siirtoväenviraston tiedotuksessakin käsiteltiin evakkojen tulevaa yhteismajoitusta, ja todettiin siihen jäävien velvollisuudeksi majoituspaikan huolto pienten lasten hoitamisen ja terveydentilan sen salliessa. Lisätyövoiman tarpeen vuoksi työhön otettiin 21 vuotta nuorempia naisia *majoituspaikkain, lastenkotien, synnytyslaitosten ja sairaalain tarpeisiin*. Näistä tehtävistä maksettiin palkkaa Suomen ja Ruotsin viranomaisten neuvotteluissa vahvistettujen ohjeiden mukaan. Jäljelle jäävä evakkojen työvoima sijoitettiin Ruotsin työmarkkinoille sen jälkeen, kun *suomalaisten omat työvoimantarpeet* oli täytetty.⁴¹⁵

Lentojätkä palasi työaiheeseen taas joulukuun puolivälissä. Hän aloitti kirjoituksen humoristisesti toteamalla *No mitäs se jätkä nyt taas jankuttaa* viitaten otsikkoon, jota oli käyttänyt jo aiemmin. Toiston tarkoituksena oli tuoda esille se, että hän joutui kuin pakosta ottamaan asian uudestaan esille, koska asian suhteen puuttuu vieläkin järjestys. Kirjoittaja varoitti uudelleen ottamasta työtä vastaan millä ehdoilla tahansa vedoten siihen, että Ruotsin työväestö voi alkaa suhtautua evakoihin negatiivisesti. Ei ollut varaa myöskään vaarantaa *mainettamme* sillä, että nirsoilee eikä tee mitään työtä, koska majoituspaikoissakin oli työskenneltävä. Se tuo ajanvietettä, mutta myös ylläpitää viihtyisyyttä. Monien talouden raskaiden töiden, kuten puhtaanapidon, polttopuiden teon ja vedenkannon, kirjoittaja totesi olevan sopiviksi sekä miehille että naisille.⁴¹⁶

3.5 Kieli ja kulttuuri – tuttu joko?

Haastatelluista vain yksi osasi ruotsia evakkoon mennessään. Helmillä oli ruotsin kielitaitoa, koska hän oli keskikoulua Tampereella ja oli opiskellut ruotsia ja saksaa. Ruotsin taidon vuoksi hän olikin monta kertaa tulkkina, mutta ei saanut siitä erikseen palkkaa. Kielitaidon vuoksi hän pääsi

⁴¹⁴ Lentojätkä, ”Omaan laskuun”, KV, n:o 6, 8–15.11.1944, 1.

⁴¹⁵ ”Karanteeniaika lähenee loppuaan”, KV, 8–15.11.1944, 1, 3.

⁴¹⁶ Lentojätkä, ”Työtä mitä vaan”, KV, 13–20.12.1944, 1.

evakkoaikanaan työskentelemään erääseen toimistoon Luulajaan. Muisteluissaan nosti useampaan otteeseen esille sen, että evakossa ollessa hän pystyi harjoittelemaan ruotsin kieltä, ja korosti kielitaidon merkitystä, koska hänen ei tarvinnut odottaa, että joku kääntää. Hän totesikin toisilla olleen siksi vaikeampaa.⁴¹⁷

Muistelijoiden joukossa oli kuitenkin niitä, jotka olivat oppineet evakossa ruotsin kieltä. Saarenkylästä lähtenyt Eeva koki sen olleen aluksi vaikeaa, mutta oppi ymmärtämään perheen lapsilta. Hän vertaili myös ymmärtämistä ja puhumista: *Ei se ole sillä hyvä että vaikka kuinka ymmärtää mutta alappas puhumaan*. Hän muisti ensimmäisen ruotsinkielisen lauseenkin, jonka oli sanonut, ja muisteli perheen lasten riemuinnee sitä. Hänelle oli myöhemmin ollut etua opitusta kielestä, koska hän pääsi sen avulla töihin sodan jälkeen.⁴¹⁸ Mairekin sanoi oppineensa evakossa ruotsia jo joulukuun mennessä. Eräs ruotsalainen virkamies, joka tarkasti karjan olosuhteita, pyysi häntä tulkiksi kiertämään eri paikkoja. Hän sai tulkin tehtävästä palkkaa. Hänkin oli kokenut aluksi kielivaikeuksia. Työ opetti kieltä ja hän nimitti oppimaansa keittiöruotsiksi. Se ei ollut täydellistä, mutta häntä ymmärrettiin.⁴¹⁹ Ritva sanoi alkaneensa oppia ruotsia ollessaan tätinsä luona töissä evakkoajan lopulla, koska hänellä oli siellä ruotsalainen ystävä, jolla oli suomenkielinen poikaystävä. Hän ei kuitenkaan kokenut kielivaikeuksia missään, vaikkei ollutkaan osannut ruotsia aluksi. Hän sanoi tulkin käyneen hänen ensimmäisessä paikassaan kanalan yläkerrassa.⁴²⁰ Kaija sanoi suoraan, etteivät he osanneet ruotsia, ja käytti nimenomaan monikkoa tuodessaan tämän esille. Hänkin kuului niihin, jotka oppivat ruotsin kielen jollain tavalla evakossa ollessaan. Hän kutsui opittua kieltään *kapularuotsiksi*. Siinä talossa, jossa hän oli, oli ruotsi-suomi-ruotsi-sanakirjan, jota he käyttivät.⁴²¹

Se, ettei evakkoaikana oppinut ruotsia, saattoi harmittaa, kuten Olga. Hän muisteli heille annetun paperin, jossa ilmeisesti oli jotakin lauseita ruotsiksi, mutta hän totesi, ettei sitä tullut luettua. Hän piti ruotsin kieltä vaikeana, kun sanat sanottiin eri tavoin kuin kirjoitettiin. Paperista hän totesi kuitenkin olleen hyötyä, kun lähti hoitamaan asioita. Olga muisteli myös Mairen ja tämän ystävän kielitaitoa, ja vertasi sitä omaansa ja asuinkumppaninsa puuttuvaan kielitaitoon.⁴²²

Rajan evakot eivät nostaneet esille kielivaikeuksia. Rauha ei maininnut kieltä ollenkaan eikä myöskään tulkkeja. Siihen vaikutti hänen evakkoaikansa pituuden lisäksi se, että hän oli rajan tuntumassa.⁴²³ Myöskään evakkopaikassa rajalla ollut Marja ei puhunut kielestä tai vaikeuksista ja mainitsi

⁴¹⁷ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

⁴¹⁸ Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

⁴¹⁹ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

⁴²⁰ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁴²¹ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

⁴²² Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

⁴²³ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

tulkitsin vain Ruotsin vastaanoton yhteydessä.⁴²⁴ Nanni mainitsi kieleen liittyen vain sen, että soti-
laat, joiden kanssa he tanssivat, eivät osanneet suomea ja he kommunikoivat elekielellä.⁴²⁵ Ainoas-
taan Saara mainitsee kielivaikeuksia olleen, mutta toteaa pärjätyn, koska siellä oli tulkkeja, jotka oli-
vat tuttuja. Hän ei vaikuttanut kokeneen kielivaikeuksia mitenkään suurina, koska toi esille heti pär-
jäämisen ja tulkkien saatavuuden.⁴²⁶ Rajalla ollut Eeva muisteli, että rajan toisellakin puolella puhut-
tiin suomea. Saman toi esille myös Nanni todeten, että silloin rajalla oli enemmän yhteinen kieli kuin
nyt.⁴²⁷ Tämä onkin tärkeä huomioitava asia, kun käsitellään rajalle ja varsinkin siellä yksityismajoi-
tukseen jääneitä. He saattoivat asua melkein kodinomaisissa oloissa lähellä kotimaataan, melkein
kuin kotinsa naapurissa, ilman että tuli edes kielivaikeuksia, koska paikalliset puhuivat samaa kieltä.
Heidän evakkokokemuksensa poikkesi siten paljonkin pidemmälle Ruotsiin vietyjen evakkojen ko-
kemuksista, olivat nämä siellä yksityismajoituksessa tai leireillä. Rautio tekeekin eroa Ruotsiin ja
Suomeen evakuoitujen välillä. Todeten Ruotsiin evakuoitujen aseman erosi oleellisesti Suomeen eva-
kuoiduista, koska he eivät osanneet ruotsin kieltä ja päätyivät alueella, jossa harvat, jos kukaan, osasi
suomea. Lisäksi heillä oli vaikeampaa pitää yhteyttä kotimaahan jääneisiin läheisiin kuin kotimaassa
olevilla evakoilla.⁴²⁸

Puhuttaessa haastateltujen ja yleisemminkin evakkojen kielitaidossa heidän siirryttyä Ruotsiin
tulee ottaa huomioon, että kansakoulussa toisen kotimaisen ja vieraan kielen opetus tuli kansakoulun
pysyviin oppiaineisiin vasta kansakoululain muutoksessa vuonna 1964. Sitä ennen kansakouluissa
opetettiin vierasta kieltä vapaaehtoisena oppiaineena enimmäkseen vain suurimmissa kaupun-
geissa.⁴²⁹ Onkin jossain määrin yllättävää, että kielivaikeudet eivät nouse esille laajemmin, vaikka
kielitaito oli hyvin harvinaista. Kielitaidottomuus vieraalla maalla rajoitti kuitenkin kanssakäymisen
mahdollisuuksia paikallisten kanssa sekä saattoi vaikeuttaa asioiden hoitamista, kuten perheen yhdis-
tämistä.

Kotimaan Viesti -lehti perustettiin osittain kielitaidottomuudesta johtuneista syistä. Kielitaidon
puute oli yksi pahimpia viihtyvyyteen liittyviä ongelmia ja aiheutti lehden mukaan helposti eristynei-
syyden tunteen.⁴³⁰ Lehti oli tarpeellinen tiedonkulun ja kielen vuoksi. Suomessa osalle evakoista oli
todennäköisesti tullut suomalaisia lehtiä, joita he eivät nyt päässeet lukemaan. Siksi suomenkielisen
lehden synty toi myös iloa. Toisen numeron ”Pakinaa meistä itsestämme” -kirjoituksessa evakoita

⁴²⁴ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

⁴²⁵ Puranen, haastattelu, 27.7.2017.

⁴²⁶ Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

⁴²⁷ Angeria, haastattelu, 29.6.2017; Puranen, haastattelu, 27.7.2017.

⁴²⁸ Rautio 1995, 162.

⁴²⁹ Sarjala 2000, 18.

⁴³⁰ ”Kotimaan Viesti”, KV, n:o 1, 4–11.10.1944, 1.

kehotettiin kiittämään ruotsalaisia tulkin välityksellä. Kirjoittaja tiedosti kielivaikeudet, mutta ne eivät saisi haitata kiitoksia, kuten ei jäykkyyksään tai vakavuus, joiden kirjoittaja sanoi olevansa osa kansallista perusluonnetta.⁴³¹ Lehdessä ei tämän enempää käsitelty evakkojen kielivaikeuksia tai edes julkaistu ruotsinkielistä sanastoa, vaikka näin olisi voinut odottaa. Lehden numerossa oli radio-ohjelmien luettelo, jossa kerrottiin Ruotsin radion suomenkielisten ohjelmien sekä Suomen Yleisradion lähettämien *siirtoväen* ohjelmien lähetysajat.⁴³² Kvist pitää Ruotsin radion lähettämiä suomenkielisiä katsauksia tärkeinä vieraalla maalla olleille, koska sitä kautta he saivat tietoa uutisista ja määräyksistä.⁴³³

Kotimaan Viestin lisäksi ruotsalaisissa lehdissä julkaistiin suomenkielisiä sivuja. Haaparannalla ilmestyi kaksikielinen Haparandabladet-Haaparannanlehti jo ennen sotia, minkä lisäksi Norrländska Socialdemokraten alkoi julkaista suomenkielistä uutissivua lokakuun alussa. Sen jälkeen kun suurin osa evakoista oli palannut kotimaahansa, alettiin julkaista suomenkielistä tiedotuslehtiä monisteena niille jäljelle jääneille evakoille.⁴³⁴

Kirjeissä ei puhuta kielivaikeuksista. Kieli nousee esille ainoastaan kirjeiden kirjoittajan osoittaessa osan kirjeestä siskonsa luokse menneelle pojalleen kysyen, että tulisiko poika Ruotsiin, jotta oppisi ruotsin kielen, kuten erään 12-vuotiaan pojan oli nähnyt oppivan. Tästä hän kirjoittaa toisesakin kirjeessä.⁴³⁵ Oman kielitaitonsa hän nostaa esille vain todetessaan käyneensä ystävänsä kanssa Ruotsissa ompeluseuroissa, jotka olivat samanlaisia kuin Suomessa paitsi etteivät he ymmärtäneet toisiaan. Ruotsalaiset olivat toivoneet heidän laulavan suomalaisia lauluja.⁴³⁶ Eräessä kirjeessä hän kuitenkin lainaa muutamia ruotsalaisia sanoja ilmeisesti elävöittääkseen kirjettä.⁴³⁷

Kulttuuriero sauna

Kielierojen lisäksi Suomen ja Ruotsin välillä oli joitain kulttuurieroja. Suurin yksittäinen asia, joka tuli erona esille, oli sauna. Tämä nousi esille myös Kotimaan Viestistä. Kirjoittaja Yksi Meistä moittii evakoita jo lehden toisessa numerossa parakkien epäsiisteydestä ja peseytymisen laiminlyönnistä. Hän osoittaa lievää ymmärrystä evakkoja kohtaan ymmärtäen parakkilojen aiheuttamia vaikeuksia mutta ei hyväksy sitä kuitenkaan syyksi. Hän vetosi evakkojen kansallisyllpeyteen sekä ruotsalaisille

⁴³¹ Yksi Meistä, ”Pakinaa meistä itsestämme”, Kotimaan Viesti

⁴³² Esim. ”Siirtoväen radio-ohjelmia”, Kotimaan Viesti, n:o 5, 1–8.11.1944, 4.

⁴³³ Kvist 2006, 55.

⁴³⁴ Rautio 1995, 166–167.

⁴³⁵ Kirje 5., Alfta, joulukuu, 1944; Kirje 6., Alfta 3 pv, tammikuu, 1945.

⁴³⁶ Kirje 8., Långhet 17 pv, helmikuu (?), 1945.

⁴³⁷ Kirje 10., Alfta 18 pv, huhtikuu (?), 1945.

hyvän kuvan antamiseen. Puhtautta hän perusteli myös terveyden säilyttämisellä, joka *on hyvän mielialan säilyttämisen ehtona*.⁴³⁸ Tässä kirjoituksessa hän ei vielä puuttunut evakkojen peseytymiseen, mutta kuudennessa numerossa hän käyttää koko kirjoituksen saunasta ja peseytymisestä puhumiseen.

*Mitä sauna meille suomalaisille oikeastaan merkitsee? Onko se pelkkä peseytymispaikka? Ei ole. Se on jotakin enemmän. Peseytyä ja puhdistautua voi ilman saunaakin. Nidhän [sic] suurin osa maailman kansoista tekeekin, sillä heillä ei ole saunoja. Ja niin meidänkin täytyy tehdä kun on pakko. Mutta sitä sielu lista ja ruumiillista hyvinvoinnin tunnetta tuollainen peseytyminen ei anna, minkä antaa sauna.*⁴³⁹

Kirjoittaja kuvasi saunaa suomalaisen elämässä yhdistäen sen saunassa syntymiseen ja työviikon päätteeksi kehon uudistumiseen. Hän kertoi saunasta pidetyn kiinni Ruotsin rajalle saakka evakkomatkallakin. Täisaunasta tekstissä puhuttiin mieluisana yllätyksenä, jossa evakot saivat lämmitellä ja peseytyä, vaikkei se ollutkaan samanlainen kuin suomalainen sauna. Täisauna oli ruotsalaisten viranomaisten hyvyyden osoitus.⁴⁴⁰ Näkemyksestä paistaa läpi lehden pyrkimys vaikuttaa evakkojen mielipiteisiin ja käyttäytymiseen. Kirjoittaja ohitti kokonaan täisaunan todellisen syyn, joka kuitenkin oli ruotsalaisten pelko syöpäläisten leviämisestä.

Suomalaiset kaipasivat saunaa vakinaisissa sijoituskunnissa, mutta eivät olisi saaneet sitä vaatia. Kirjoittaja pyrki herättämään evakoita ajattelemaan omia vaatimuksiaan ja suhtautumistaan saunaan. Lisäksi hän toteaa saunan olevan harvinainen Ruotsissa. Riittävä perustelu puhtauden laiminlyöntiin saunan puuttuminen ei ollut, vaikka joka paikassa ei ollutkaan peseytymiseen hyviä mahdollisuuksia. Puhtaus riippuu evakkojen tarmosta ja oma-aloitteisuudesta.⁴⁴¹ Evakkojen tuli ymmärtää olosuhteita ja saunan puutettakin, mutta olla myös oma-aloitteisia. Kirjoituksen tyyli on syyllistävä ja kova evakkoja kohtaan, vaikka viestiä koetetaankin pehmentää käsittelemällä saunan merkitystä suomalaisille.

Ruotsalaiset olivat osoittaneet ymmärrystä suomalaisten saunan kaipuuta kohtaan. Joissakin paikoissa oli mahdollista saada helposti rakennustarvikkeita ja oli ylimääräistä rahaa, muttei kaikkialla eivätkä evakot saisi näin olettaa tai vaatia. Kirjoittaja totesi itse rakentamisen olevan riippuvainen evakkojen työvoimasta. Kirjoittaja suhtautui ruotsalaisiin ylenmääräisellä kiitollisuudella ja kehuilla yrittäen vaimentaa evakkojen mahdollisia vaatimuksia saunaa sekä sen rakennustarpeita kohtaan.⁴⁴²

⁴³⁸ Yksi Meistä, ”Pakinaa meistä itsestämme”, KV, n:o 2, 11–18.10.1944, 2.

⁴³⁹ Yksi Meistä, ”Pakinaa meistä itsestämme”, KV, n:o 6, 8–15.11.1944, 2.

⁴⁴⁰ Ibidem.

⁴⁴¹ Ibidem.

⁴⁴² Ibidem.

Leireille ei kuitenkaan aina ollut helppoa järjestää peseytymistiloja, käymälöitä ja pyykinpesutiloja, jos majoitus tapahtui seurakuntataloilla tai elokuvateattereissa.⁴⁴³

Viidennessä numerossa julkaistussa *Meille kirjoitetaan, Terveisiä Sävarista* -tekstissä kirjoittaja J. B-roos kertoo heidän paikkakunnallaan evakkojen rakentaneen saunan parissa päivässä sen jälkeen, kun he olivat kuulleet, ettei siellä sellaista ollut. He saivat paikkakunnan tehtaan johdolta kaikki rakennusaineet. Kirjoittaja kehui ruotsalaisten ymmärtäväisyyttä ja auttamisenhalua.⁴⁴⁴ Kiitollisuus olikin ollut aiheellista, kun he olivat saaneet rakennustarpeet. Kirjoituksen julkaisun tarkoituksena on todennäköisesti ollut nostaa kiitollisuuden tunteita ja ajatuksia evakkojen keskuudessa laajemminkin. Kirjoituksessa kuitenkin keskityttiin saunan rakentamiseen, joka on voinut herättää muiden paikkojen evakoissa halua ja ehkä vaatimuksiakin saada rakentaa sauna. Tästä syystä seuraavassa numerossa lienee ollut kirjoitus, joka rauhoitteli evakoiden vaatimuksia, etteivät he kokisi sitä oikeudekseen vaan ruotsalaisten hyvän tahtoisuuden osoitukseksi, vaikuttavat ymmärrettäviltä.

Koko evakkoaikansa leirillä viettänyt Ritva muisteli miesten tehneen saunan leirillä, jossa hän oli äitinsä kanssa. Hän muisteli merenrantakylässä peseydytyn ammeessa. Pesupaikka rakennettiin pannuhuoneeseen, johon tehtiin laudoista lattia ja pata muurattiin piipun viereen, jossa kukin pystyi itse lämmittämään veden kylpyammetta varten.⁴⁴⁵ Saunan rakentamista leirillä muisteli myös Kaija, joka kertoi miesten kysyneen tulkilta saunan rakentamiseen joen rantaan lupaa, saaneen sen maanomistajalta ja rakentaneet saunan. Hän totesi evakossa tulleen saunan kaipuun, kun perheessä, jossa oli töissä, oli navettatöitä, mutta ei suihkua vaan vain muurinpadassa lämmitettyä vettä.⁴⁴⁶

Olga muisteli saunan puutetta muistelemalla tuttua miestä, joka oli kauhistellut, kun ”ryskäämisen jälkeen” miehelle oli tullut yllätyksenä, etteivät he saunoneet missään vaan naama vain pestiin ja menttiin nukkumaan. Saunan merkitys puhtaudelle myös korostuu kertomuksessa.⁴⁴⁷ Suoma totesi peseytymistilan olleen huono kansantalolla.⁴⁴⁸ Tämä vastaa sitä Raution toteamusta, että pesutiloja oli vaikea järjestää kaikille leireille.⁴⁴⁹ Maire koki, että suomalaisten ja ruotsalaisten tavoissa oli paljonkin eroa, ja nosti esimerkiksi juuri saunan puutteen. Hän muisteli, että kylässä oli jo paljon vesi-johtoja ja taloissa oli soikean muotoinen puusaavi kylpemistä varten. Muutamissa taloissa oli suihku. Suihkua hän piti ylellisyytenä ja huomattavana erona.⁴⁵⁰

⁴⁴³ Rautio 1995, 128–129.

⁴⁴⁴ J. B-roos, ”Meille kirjoitetaan – Terveisiä Sävarista.”, Kotimaan Viesti, n:o 5, marraskuun 1-8 p:nä, 1944, 4.

⁴⁴⁵ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁴⁴⁶ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

⁴⁴⁷ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

⁴⁴⁸ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

⁴⁴⁹ Rautio 1995, 128–129.

⁴⁵⁰ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

Muut haastateltavat eivät maininneet saunaakaan tai sen puutetta muisteluissaan. Väliaikaisesti evakuoitujen kohdalla on ollut kyse niin lyhyt aikaisesta Ruotsissa olostakaan, etteivät he välttämättä asiaa muistaneet kaivanneensa näin yli 70 vuotta tapahtumien jälkeen eikä aiheeseen liittynyt mitään tarinoita, jotka olisivat edesauttaneet muistamista ja luoneet asialle jonkin syyn muistaa sen. Se, että evakkopaikkakunnalle rakennettiin sauna, on varmasti ollut merkittäväkin tapahtuma Ruotsissa olon aikana ja sen rakentaminen on jättänyt mieleen myös saunan puutteen Ruotsissa.

Leivissä eroa

Laajasti esiin on nostettu ruokakulttuurin ero Suomen ja Ruotsin välillä. Esimerkiksi Hautala-Hirvioja toteaa erilaisten ruokataipojen aiheuttaneen hankaluuksia ja nostaa esimerkkinä esille vaalean ruotsalaisen leivän verrattuna suomalaisten tottumaan ruisleipään sekä ruotsalaisen ruoan makeuden.⁴⁵¹ Leireillä ruokailun hoitivat ruotsalaisen emännän johdolla ruotsalaiset keittäjät ja avustavat evakot. Ruokalistat teki emäntä, joka vastasi myös elintarvikkeiden käytöstä ja annostelusta. Viranomaiset olivat määritelleet tarkasti ohjeet evakoille tarjottavasti ruoasta. Kullekin ruoka-aineelle oli annettu tarkat päivittäiset määrät ja ravintosisällöt. Maitoa oli ohjeistettu käyttämään runsaasti, mahdollisuuksien mukaan ainakin yhden litran per henkilö päivässä, ja esimerkiksi voileipiin tuli käyttää oikeaa voita. Ruoanlaittoon piti käyttää margariinia tai keitinrasvaa. Vihanneksia ja juureksia tuli olla tarjolla osaksi raasteina. Rautio kuitenkin toteaa määräysten olleen ideaali, joka ei kaikkien leirien kohdalla toteutunut valmistuksen, laadun tai jakelun suhteen.⁴⁵²

Rautio nostaa esille evakoiden tyytymättömyyttä saamaansa ruokaan ja ruoan makeuteen viitaten Lapin Kansassa 1944–1945 julkaistuihin evakkojen kirjeisiin. Näissä kirjoituksissa ruokaa oli pidetty liian makeana ja oli kaivattu suolaisempaa, happamampaa ja raskaampaa ruokaa.⁴⁵³ Haastatellut eivät kuitenkaan valittaneet saamastaan ruoasta. Useat leireillä olijat kehuivat ruokaa hyväksi ja sitä verrattiinkin Suomessa olleeseen tilanteeseen.⁴⁵⁴ Ritvakin totesi heidän olleen tyytyväisiä, että oli ruokaa ja totesi heitä pidetyn hyvin.⁴⁵⁵ Kriittisin arvio ruotsalaisesta ruoasta tuli Rauhalta, joka totesi ruotsalaisen ruoan kanssa pärjänneen.⁴⁵⁶ Tästä nousee esille jossain määrin se, ettei ruoasta tavallaan voinut valittaa, vaikka se ei olisikaan ollut omaan makuun sopivaa.

⁴⁵¹ Hautala-Hirvioja 2016, 156.

⁴⁵² Rautio 1995, 157–158, 160.

⁴⁵³ Rautio 1995, 156–157.

⁴⁵⁴ Moisio, haastattelu, 10.7.2019; Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019; Haanpää, haastattelu, 18.7.2019; Koivisto, haastattelu, 2.7.2019; Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017; Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

⁴⁵⁵ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁴⁵⁶ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

Olga totesi iltaruoaksi olleen puuroa ja hänen tarvinneen jotakin vahvempaakin ruokaa, mutta pehmensi asiaa toteamalla, että oli hyvä, kun kuitenkin saivat.⁴⁵⁷ Ruokina esiin nousivat keitot sekä perunat ja silakat. Lisäksi Ritva muisteli ruokana olleen ruskeita papuja, joita he eivät olleet aiemmin nähneet.⁴⁵⁸ Eeva muisteli opettajan perheessä lasten syöneen paljon *suklaamössöä*, suklaata ja pullaa, minkä vuoksi lapsilla ei ollut hampaita. Perheen rouva oli vienyt hänetkin hammaslääkäriin, joka oli samassa talossa, mutta hänen hampaansa olivat olleet hyvässä kunnossa. Muistellessaan opettajan perheen ruokaa hän kertoi, että siellä laskettiin kuinka monta silakkaa ja perunaa kukin sai syödä, vaikka se oli *hieno herrasperhe*. Hän oli laihtunut siellä.⁴⁵⁹ Kaijakin muisteli yleisesti ”hänenkin perheessään” eletyn tarkkaa elämää, vaikka siellä ei puutetta tuntunut mistään. Joulun aikana siellä tehtiin itse makkarat ja verestä verilimput.⁴⁶⁰

Haastatellut eivät nostaneet kovinkaan paljoa esille sellaisia ruokia, joihin eivät olleet törmänneet aiemmin Suomessa. Syy lienee se, että monet ruoka-aineet, kuten tomaatti ja banaani, jota aikalaisten kirjoituksissa on nostettu esille erikoisina ruoka-aineina, ovat nykyään aivan tavallisia tuotteita jokaisessa ruokakaupassa. Voi hyvin olla, että jos heiltä olisi kysytty aiheesta pian evakon jälkeen, olisi heillä tullut enemmän esille ruoka-aineita ja ruokia, jotka olivat olleet aiemmin tuntemattomia. Ainoa, joka muisteli kohdanneensa erikoisia ruoka-aineita, oli Maire. Hän totesi nähneensä banaanin ensimmäistä kertaa ja sen tuntuneen ihmeelliseltä.⁴⁶¹ Erilainen leipä oli jäänyt monen haastatellun mieleen. Leipän muisteltiin olleen yleensä valkoista leipää, mutta erikoisuus oli verileipä.⁴⁶² Olga muisteli leivät olleen ohutta ja nimitti sitä paperileiväksi tai karpiksi.⁴⁶³ Maire muisteli myös leipää, jota myös nimitti karpiksi. Se oli ollut kuin pino paperia pöydällä. He olivat kevättalvella saaneet sitä monilta perheiltä, ja heillä oli lopulta ollut sitä niin paljon, että olivat päättäneet tehdä siitä hevoselle apetta.⁴⁶⁴ Vaikuttaa siltä, että ainakin kaikki haastatellut olivat tyytyväisiä samaansa ruokaan eivätkä muistelleet sen olleen huonoa. Ajan kulumisella voi olla vaikutusta siihen, millaiseksi ruoan muistaa, mutta myös sillä, että he tuntuivat olleen kiitollisia siitä, että saivat ruokaa. Ritva totesikin ruokaa olleen paljon ja montaa erilaista tarjolla.⁴⁶⁵

⁴⁵⁷ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

⁴⁵⁸ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019; Puranen, haastattelu, 8.9.2017; Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁴⁵⁹ Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

⁴⁶⁰ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

⁴⁶¹ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

⁴⁶² Savela, haastattelu, 26.6.2019; Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019; Koivisto, haastattelu, 2.7.2019; Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017.

⁴⁶³ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

⁴⁶⁴ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

⁴⁶⁵ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

Yksityismajoituksessa olleet evakot, jotka asuivat omassa asunnossa tai huoneistossa, valmistivat ruoan itse kaupasta ostamistaan raaka-aineista, mihin saivat rahaa.⁴⁶⁶ Tällöin ruoka oli todennäköisesti hyvin lähellä heidän kotonaan tekemää ruokaa.⁴⁶⁷ Tämä kuvaa sitä, että he elivät melko normaalia elämää, vaikka olivatkin evakossa. Myös Suoma muisteli heidän hakeneen ruokaa kaupasta ja sedän vaimon tehneen sen.⁴⁶⁸ Maire oli ainoa, joka muisteli joidenkin elintarvikkeiden olleen kortilla Ruotsissa. Hän kertoi heidän saaneen elintarvikekortteja, koska sielläkin oli ollut sokeri ja kahvi kortilla, mutta ei leipä eikä jauhot. Hän kuitenkin sanoi, ettei koskaan tarvinnut ostaa säännösteltyjä ruokia, minkä vuoksi hän uskoi, ettei säännöstelyä ollut kauaa.⁴⁶⁹

Rajalla ollut Eeva kertoi itse tehneensä ruoan ja hakeneensa kaupasta ruokatarvikkeet. Maidon he saivat siitä yhdestä lehmästä, joka oli evakkopaikan naapurissa hoidossa.⁴⁷⁰ Marja ei muistellut hankkineensa ruokaa kaupasta tai tehneensä sitä. Siihen voi vaikuttaa hänen ikänsä: hän oli tuolloin noin 16-vuotias ja kulki töissä eri taloissa. Hän kuitenkin kertoi heidän saaneen sianlihaa siitä siasta, joka oli ennen evakkoon lähtöä ammuttu joen rantaan, koska sitä ei oltu voitu elävänä kuljettaa.⁴⁷¹ Rajalla asuneiden kohdalla voi olla, etteivät mieleen ole jääneet kaikki erilaiset ruoat ja tavat, koska he ovat eläneet kosketuksissa ruotsalaiseen kulttuuriin kanssa. Ruotsin puolella on ollut myös paljon yhteisiä piirteitä. Rajaseudun kulttuurien kohdalla kulttuurien välitystä tapahtuu paljon enemmän.

Kirjeissä ruoka ja siihen kohdistuva kritiikki tuli vahvasti esille. Ruokaa käsiteltiin seitsemässä kirjeessä. Kirjeessä, joka on lähetetty viikko Etelä-Ruotsiin siirron jälkeen, kirjoittaja valitti kahden nuorimman lapsensa laihtuneen ja heillä olleen siellä vähän ruokaa. Hän kertoi siellä olleen jonkun kittiläläisen tulkin, joka oli ilkeä eivätkä he voineet luottaa häneen. Hän kirjoitti, että tulkki oli saanut ruotsalaiset tuomaan joillekin ylimääräistä ruokaa.⁴⁷² Myös haastatelluista Ritva puhui, että leirillä oli *parempia ihmisiä*, jotka saivat erilaista ruokaa ja hän yhdistää sen kielitaitoon sekä siihen, että kyseiset ihmiset olivat evakon jälkeenkin niitä *parempia ihmisiä*.⁴⁷³

Toisen kirjeen mukaan lapset eivät voineet oikein syödä heille tarjottua ruokaa, mutta pohti heidän ehkä tottuvan siihen. Hän ei kuitenkaan vaikuta halunneen suuremmin valittaa, koska totesi heillä olleen kaiken ilmaista.⁴⁷⁴ Eräässä kirjeessä hän kertoo leirillä käyneen kaksi tarkastajaa

⁴⁶⁶ Moisiio, haastattelu, 10.7.2019; Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019; Savela, haastattelu, 26.6.2019; Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

⁴⁶⁷ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

⁴⁶⁸ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

⁴⁶⁹ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

⁴⁷⁰ Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

⁴⁷¹ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

⁴⁷² Kirje 1., Alfta 6 pv, marraskuu, 1944.

⁴⁷³ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁴⁷⁴ Kirje 2., Alfta 22 pv, marraskuu, 1944.

Haaparannalta. Näille ihmiset olivat valittaneet ruoasta ja saunasta. Tarkastajat olivat luvanneet kaikkien paranevan sen jälkeen, kun he ilmoittavat tästä Haaparannalle. Tarkastajien aikana heille tarjottiin pilaantunutta ruokaa, johon tarkastajat heti puuttuivat. Hän myöntää tilanteen sen jälkeen parantuneen, mutta he eivät vielääkään saaneet voita eivätkä maitoa ja leipä piti itse ostaa sillä rahalla, jonka he saivat viikossa.⁴⁷⁵ Ruoan pilaantuneisuutta kirjoittaja valittaa toisessakin kirjeessä.⁴⁷⁶

Kirjeiden kirjoittajan leirillä oli ruoka ja moni muukin asia parantunut sen jälkeen, kun oli alettu tutkimaan syytä ruoan huonouteen. Oli käynyt ilmi, että päälotta oli myynyt ja jakanut omaan laskuunsa suomalaisille tarkoitettua ruokaa. Tätä ei kuitenkaan ollut ainakaan heti erotettu tehtävistään. Kirjoittajan nuorin lapsi oli ollut iloinen, kun heillä oli ollut ruokana ruskeaa kastiketta perunoiden kanssa. Tämä oli tuonut lapselle mieleen kodin.⁴⁷⁷ Kirjoittaja kertoi jouluruoan olleen parempaa.⁴⁷⁸ Heille oli leirillä tarjottu paljon maissipuuroa, josta ihmiset olivat olleet tyytymättömiä ja ollessaan keittiössä lotta oli ehdottanut sitä keitettäväksi, johon hän oli vastannut kieltävästi. He olivat sitten laittaneet pataan ohraryyniä.⁴⁷⁹

Kirjeiden pohjalta ei voi sanoa, että ruoassa olisi ollut yleisesti parantamisen varaa tai että aika olisi parantanut muistoja verrattaessa kirjeiden kirjoittajan kokemuksiin haastateltujen kokemuksiin. Voi olla, että kirjeiden kirjoittaja on päätyntä sellaiselle leirille, jonka johto ei ole kiinnittänyt riittävästi huomiota evakoiden ruokaan, ja jolla on sattunut olemaan mustan pörssin kauppaa harjoittanut ruotsalainen lotta. On kuitenkin tärkeää nostaa esille sekin, että kaikki leirit eivät ole olleet säännösten mukaisia. On voinut olla niinkin, että kiitollisuus saadusta kohtelusta ja siitä, että on päästy sodan tieltä turvaan Ruotsiin, peittää muistoista negatiiviset asiat ja jättää jäljelle vain kiitollisuuden tunteen.

Kotimaan Viestin kolmannen numeron Yksi Meistä -kirjoittajan tekstistä käsitellään yleisesti monia asioita, jotka ovat Ruotsissa toisin tai tehdään siellä toisin. Kirjoittaja mainitsee myös ruokia tehtävän eri tavalla. Evakkojen ei pidä suhtautua tähän ylimielisesti vaan evakkomatka voidaan nähdä opintomatkana.⁴⁸⁰ Saman numeron Tiedusteluja-palstalla 13 hengen allekirjoittama ilmoitus kehui oloja ja kohtelua ja totesi ruoan olleen *verratonta*. Lähettäjät halusivat käyttää mahdollisuutta kiittää Ruotsin kansaa ja huoltajiaan.⁴⁸¹

⁴⁷⁵ Kirje 3., Alfta 24 pv, marraskuu, 1944.

⁴⁷⁶ Kirje 11., Alfta 18 pv, toukokuu, 1945.

⁴⁷⁷ Kirje 5., Alfta, joulukuu, 1944.

⁴⁷⁸ Kirje 6., Alfta 3 pv, tammikuu, 1945.

⁴⁷⁹ Kirje 4., Alfta 11 pv, joulukuu, 1944.

⁴⁸⁰ Yksi Meistä, ”Pakinaa meistä itsestämme”, KV, n:o 3, 18–25.10.1944, 2.

⁴⁸¹ Tiedusteluja, KV, n:o 3, 18–25.10.1944, 4.

3.6 Kirjavia kokemuksia

Ruotsalaiset olivat ennen Lapista tulleita evakkoja huolehtineet isosta määrästä ihmisiä. Ruotsin lehdet olivat julkaisseet pakolaisiin ja heidän auttamiseensa liittyviä mielipidetutkimuksia. Kesällä 1944 kysyttiin Ruotsin velvollisuudesta auttaa pohjoismaisia naapureita ja suuren enemmistön mielestä Ruotsin oma etu tuli olla ennen kaikkien muiden etuja eikä Ruotsilla ollut velvollisuutta auttaa naapureitaan sodassa. Tämä liittyi puolueettomuuteen. Loppukesällä 1944 tehdyssä kyselyssä 56 % vastaajista oli sitä mieltä, että Ruotsin pitäisi ottaa vastaan suomalaisia, jos heitä etsiytyisi paljon Ruotsiin sodan kehityksen johdosta, ja 24 % oli sitä mieltä, että heidän vastaanottamisesta pitäisi kieltäytyä. Kyselyä tehtäessä katsottiin sodan kehityksen tuovan pakolaisvirran Suomesta Ruotsiin. Syyskuussa 1944 ruotsalaiset lehdet ottivat suomalaisten vastaanottamiseen erilaisia kantoja. Esimerkiksi Norländska Socialdemokraten oli sitä mieltä, että suomalaisia oli autettava, ja vaikkei Ruotsissa ollut yltäkylläisyyttä elintarvikkeista, apua voitiin antaa, koska kaikkea tarvittavaa oli riittävästi siihen. Sen sijaan Svenska Dagbladet suhtautui asiaan kriittisemmin. Ruotsissa tehtäviä valmisteluja ei lehdien mukaan saanut ymmärtää niin, että väestönsiirto oli ruotsalaisten näkökulmasta väistämätön; lehti ei uskonut Pohjois-Suomen joutuvan sotänäyttämöksi saksalaisten vetäytymisen vuoksi.⁴⁸²

Loppukesällä tehdyssä kyselyssä tiedusteltiin myös vastaajien kantoja, saisiko pakolaisia jäädä maahan paljon. Niiltä, jotka halusivat antaa pakolaisille valikoiden oleskelulupia, tiedusteltiin lisäksi, millä perusteella jäävät pakolaiset valittaisiin ja ketkä olivat epätoivottuja henkilöitä. Epätoivottuihin ryhmiin vastaajat katsoivat esimerkiksi rikolliset ja natsimieliset. Pohjois-Norjan vaikean tilanteen tullessa julkisuuteen joulukuussa ja norjalaisten pakolaisten alkaessa tulla joukoittain Ruotsiin tehtiin uusi mielipidetutkimus. Kyselyssä 80 % vastaajista oli sitä mieltä, että Pohjois-Norjasta tuleville tuli antaa kaikki mahdollinen apu, vaikka se tarkoittaisi omien ruoka-annosten vähentämistä. Tämä oli merkki siitä, että ruotsalaiset pitivät norjalaisia läheisempinä kuin suomalaisia, ja että ruotsalainen yleinen mielipide oli pehmentynyt lisääntyneiden pakolaisvirtojen, ilmi tulleiden raakuuksien ja kärsimysten vuoksi.⁴⁸³

Ruotsalaisia oli motivoitu avustamaan Suomea vetoamalla suomalaisten taisteluun *länsimaisen kulttuurin etuvartiossa ja puolustajina*. Pohjois-Ruotsissa avustamista oli perusteltu suomalaisten ja ruotsalaisten läheisillä suhteilla. Norrbottenin läänin maaherra oli vetoamuksessaan nostanut esille vuosisatoja pitkät lääninsä ja Pohjois-Suomen väestön lujat ja sydämelliset siteet, monet sukulaisuussiteet ja päivittäisen seurustelun. Pohjois-Ruotsissa oli suomalaisten ja ruotsalaisten välillä nähtävissä

⁴⁸² Rautio 1995, 214–215.

⁴⁸³ Rautio 1995, 216–218.

syvää ja aitoa yhteenkuuluvuutta. Norrländska Socialdemokratenin oli suomalaisten selkein puolestapuhuja. Lehdessä oli vaadittu myös ruotsalaisten avun jatkumista evakoiden paluun jälkeen.⁴⁸⁴ Suomalaisiin evakkoihin ja pakolaisiin liittynyt keskustelu koski myös suomalaisia poliittisia pakolaisia, joita Ruotsissa pidettiin epätoivottuina henkilöinä. Lehdistössä ja poliittisella tasolla heidän ja evakojen välille tehtiin selkeää eroa. Todisteita tavallisen kansan työkeydestä tai vastenmielisyydestä evakkoja kohtaan ei juuri löytynyt. Vain Dagens Nyheter oli antanut ymmärtää, että joissakin piireissä ei ollut pidetty välttämättömänä kaikkien evakojen päästä Ruotsiin. Tämä ei ilmeisesti vastannut lehden omaa kantaa, kun lehti vetoaa vastahakoisiin ruotsalaisiin: heidän tulisi katsoa väsyneitä ja nukkavieruja ihmisiä ja ymmärtää, etteivät nämä ole paenneet kotimaastaan ilman kuolemanpelkoa vieraaseen maahan kieltä osaamattomina.⁴⁸⁵

Syvällä Ruotsissa

Muistelijoiden kohdalla kanssakäymiseen ruotsalaisten kanssa vaikutti suuresti majoitus. Leirillä kohdattiin viranomaisia ja tulkkeja, ei tavallisia ruotsalaisia. Yksityismajoituksessa olleilla oli taas suurempi mahdollisuus olla tekemisissä tavallisten ruotsalaisten kanssa. Osa haastatelluista muisteli hyvin lämpimästi yksityismajoituksen talonväkeä kertoen kuinka he olivat pitäneet yhteyttä evakon jälkeenkin. Esimerkiksi Helmi muisteli perhettä, jossa oli perheen ottotytön lapsenvahtina, ja kehui heitä ihaniksi ihmisiksi, joiden kanssa he pitivät yhteyttä kortteja lähetellen evakon jälkeen. Yhteydestä kertoo, että hänen valmistuessa ylioppilaaksi perhe lähetti Ruotsista hänelle kankaan ylioppilaspukuun sekä ylioppilaslakin. Helmi kehui Jädvikin kylän ihmisiä hyvin ystävällisiksi. Nämä kutsuivat olkajärveläisiä käymään luonaan ja kyläläisiä kävi Jädvikissä vielä evakon jälkeen. Hän korosti kyläläisten ”ääretöntä ystävällisyyttä” useampaan otteeseen, mikä kertoo kokemuksen voimakkuudesta ja mieleenpainuvuudesta. Hän totesi heidän olleen tekemisissä paikallisten kanssa koko ajan.⁴⁸⁶

Mairekin muisteli positiivisesti yksityismajoituksen talonväkeä ja sanoi hänellä käyneen hyvä tuuri. Hänen perheelleen oli kehkeytynyt ilmeisen läheinen suhde talonväkeen ja myös muuhun kylän väkeen, koska evakon jälkeen sieltä käytiin heidän luonaan useamman kerran ja hänkin kävi siellä kolme kertaa. Häntä ja hänen siskoaan talonväki piti kuin kummilapsia. Hän sanoi nuorten (tarkoit-taen todennäköisesti kylän nuoria) keränneen hänelle läksiäislahjan, jossa oli haarukoita, veitsiä ja lusikoita kutakin kuusi kappaletta. Evakkopaikkaan saapumisen iltana nuoriso toi hänelle

⁴⁸⁴ Rautio 1995, 219–220. Lehti on perustettu 1918 ja se on Ruotsin työväenpuolueen lehti Norrbottenin läänin alueella. NSD, Om Norrländska Socialdemokraten, luettu 11.2.2022.

⁴⁸⁵ Rautio 1995, 220–226.

⁴⁸⁶ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

ompelukoneen nuorison tuomana. Lisäksi hänen isälleen oli kerätty lahjaksi rahaa ennen tämän paluuta Suomeen. Maire nosti esille kylässä olleen *kansakoulunjohtajaopettajan*, jonka hän koki pitäneen yllä sitä, että suomalaisille jää hyvä muisto.⁴⁸⁷

Helmin ja Mairen tapauksissa pidempiaikaisen yhteyden muodostumista yksityismajoituksen talonväkeen on edistänyt kielitaito. Helmihän osasi ruotsia jo ennen evakkoon menoa ja Maire oppi kielen evakossa ilmeisen helposti. Muut haastatellut eivät tuoneet esille pitäneen yhteyttä kehenkään ruotsalaiseen. Heillä on myös samankaltaisia kokemuksia koko kylän heille kohdistamasta ystävällisyydestä. Jälkeenpäin yhteydenpito on varmasti pitänyt yllä myös muistoa evakkopaikkojen ihmisten ystävällisyydestä evakon aikana.

Evakkojen tulo pienille paikkakunnille oli näkyvä ja monin tavoin paikallisten elämään vaikuttanut tapahtuma. Se oli herättänyt huomiota ja uteliaisuutta.⁴⁸⁸ Vain Kaija muisteli saamaansa vastaanottoa heidän saapuessaan Harmonin asemalle. Asemalla oli ollut koululaisia vastaanottamassa heitä laulaen Ruotsin ja Suomen liput käsissä. Vastaanotosta hän totesi, että heidät otettiin vastaan *aivan niinku ulkomaanelävät ainaki*.⁴⁸⁹ Tästä ei kuitenkaan voi päätellä, kokiko hän sen pahana vai hyvänä. Hänen kokemukseensa siitä, että heidät otettiin vastaan kuin ulkomaalaiset, vaikutti myös se, että hän on rajalta kotoisin ja tottunut rajaseudun Ruotsiin ja ihmisiin. Tätä taustaa vasten erillinen suurempi vastaanotto Suomen ja Ruotsin lippujen kera on voinut tuntua heidän välistä eroa ja rajaa rakentavana tekijänä, mutta myös erityisenä kohteliaisuutena. Pitää myös ottaa huomioon ajallinen etäisyys tapahtuman ja kertomahetken välillä. Kokemus ulkomaalaisina kohtelusta on voinut syntyä silloin tai tulla mieleen muisteluhetkessä.

Kaijakin muisteli saaneensa hyvää kohtelua yksityismajoituksessa, johon meni töihin. Hän pidettiin kuin omaa tyttärtä. Talonväki oli myös kutsunut leiriltä ilmeisesti häntä varten muutamia ihmisiä aina välillä kylään, jotta hän sai puhua.⁴⁹⁰ Myös syvemmillä Ruotsissa ollut Eeva muisteli yksityismajoituksen perheen rouvan ostaneen hänelle pitkän takin, josta hän oli kiitollinen, kuten lähtiessään saamastaan laatikollisesta kuivaruokaa. Myös myöhemmissä elämänvaiheissaan takki oli hänelle merkittävä hänen saadessaan työpaikan uudessa Pohjanhovissa. Hän muisteli perheen rouvan itkeneen hänen pakatessaan Suomeen lähtöä varten. Hän ei muistellut saamaansa kohtelua Ruotsissa mitenkään erityisen positiivisesti tai negatiivisesti, vaikka kiitollisuus takista näkyikin. Toki hän

⁴⁸⁷ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

⁴⁸⁸ Rautio 1995, 225.

⁴⁸⁹ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

⁴⁹⁰ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

muisteli ajan menneen hukkaan siellä, koska ei saanut tienattua rahaa, vaikka teki töitä. Tämän voi nähdä negatiivisena toteamuksena.⁴⁹¹

Suoma totesi heidän kohtelustaan suoraan, ettei voi sitä moittia ruotsalaisilta saatua kohtelua. Hän muisteli yksityismajoituksen talonväen olleen heitä kohtaan ystävällisiä ja joulunakin pyytäneen kotiinsa. Tätä hän muisteli pariinkin otteeseen. Muutenkin siellä oli hyvä olla, kun oli omat tilat ja kaupasta itse hakivat ruokaa. He eivät olleet muiden kuin talonväen kanssa tekemisissä kieliongelmien takia.⁴⁹² Tämä kuvaa sitä, kuinka kielitaidon puute saattoi vaikuttaa siihen, minkä verran ja kuinka hyvin evakot olivat tekemisissä paikallisten kanssa. Suomen lisäksi muutamit muut haastatellut, kuten Helmi, muistelivat vierailuja paikallisten luona. Esimerkiksi Maire kertoi kyläilleensä monissa paikoissa jouluna, koska heitä haluttiin viedä eri paikkoihin.⁴⁹³ Kirjeissä myös puhuttiin kyläilemisestä. Kirjoittaja kehui kylässä olleen *ihanat kahvit ja ystävälliset ihmiset*.⁴⁹⁴ Hän antoi ymmärtää kyläilleensä useammankin kerran, koska totesi eräässä kirjeessä, että häntä ja hänen ystävänsä *kutsuttiin aina yhdessä kahville taloihin* ja jatkoi: *Täällä on jotkut oikein ystävällisiä vaikka niitä ymmärräkkään*.⁴⁹⁵ Hänenkin kokemuksensa ruotsalaisista vaikuttaa olleen positiivinen.

Yhdessä kirjeessä⁴⁹⁶ kuitenkin tulee esiin toinenkin puoli, vaikka kirjoittaja kehuu siinäkin kylälaisten ystävällisyyttä. Siinä nousi esille suoraa kritiikkiä lottia kohtaan. Aiemmin hän toi esille vain yhden lotan harjoittaman mustan pörssin kaupan evakoille tarkoitetuilla elintarvikkeilla.⁴⁹⁷ Tässä näkyy selvä kahtiajako ns. tavallisten ruotsalaisten ja leireillä työskentelevien lottien välillä kuin kyse olisi eri ”ryhmistä”.

Yksityismajoituksessa syvemmällä Ruotsissa olleista ainoastaan Olga ei tuonut esille ruotsalaisten suhtautumista heihin tai heidän saamaansa kohtelua. Hän suhtautui ruotsalaisiin kiitollisuudella eikä vaikuta olleen mistään harmissaan, vaan totesi esimerkiksi ruokaa pohtiessaan, että *kyllä hän sitä söiki* ja parakissa asumisesta, että *pärjäsihän niissä*.⁴⁹⁸ Tästä näkyy tyytyminen vähään ja olojen kokemisen keskittyminen siihen, pärjääkö vai ei.

Koko evakkoaikansa leireillä viettäneen Ritvan muistelusta nousee esille se, että vaikka olosuhteet saattoivat olla karut, he olivat kuitenkin tyytyväisiä, sillä evakkoon lähdettiin, jotta henki säilyy ja sota menee ohi. Kohtelu tai tilanne oli mietityttänyt vain silloin, kun oli luvattu hänen

⁴⁹¹ Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

⁴⁹² Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

⁴⁹³ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

⁴⁹⁴ Kirje 8., Långhet 17 pv, helmikuu, 1945.

⁴⁹⁵ Kirje 9., Långhet 4 pv, maaliskuu, 1945.

⁴⁹⁶ Kirje 10., Alfta 18 pv, huhtikuu, 1945.

⁴⁹⁷ Kirje 5., Alfta, joulukuu, 1944.

⁴⁹⁸ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

pääsevänsä äitinsä luo, mutta ei kuitenkaan päässyt: sitä oli ollut vaikeaa ymmärtää. Hän nosti esille myös tapauksen, jossa rannikkokylän leirissä ollessaan olivat muutamat naiset lähteneet kävelyille parin kilometrin päähän, ja heidät oli johonkin taloon pyydetty kahville. Myöhemmin leirille oltiin tultu sanomaan, että he ovat olleet kerjäämässä.⁴⁹⁹

Hän sanoi, ettei heillä ollut siellä kanssakäymistä ruotsalaisten kanssa, mutta hän kuitenkin kertoi käyneensä *tyttärien* kanssa satamapäällikön luona kahvilla illalla. Hän ei valittanut oloja, vaan nimenomaan korosti heidän olleen tyytyväisiä siihen mitä oli. Hän vertasi oloja kotioloihin ja vaikutti kokevan, ettei heillä kotiolojen vuoksi olisi ollut ”oikeutta” valittaa Ruotsin oloista, jos niissä olisi ollut jotain valitettavaa. Hän myös koki, että heille annettiin se apu, minkä he tarvitsivat ja totesi, että siellä tottui siihen elämään eikä valittaminen olisi edistänyt mitään.⁵⁰⁰ Tämä kuvaa tyytymistä vähään ja pyrkimystä sopeutumaan muuttuneeseen tilanteeseen. Hänen kohdallaan sopeutumiseen ja siihen pyrkimiseen on voinut vaikuttaa se, että hän oli tuolloin vain 14-vuotias.

Rajalla

Vähiten ruotsalaisten suhtautumisesta tai oloista puhuivat ne muistelijat, jotka olivat lyhimmän aikaa evakossa ja sen ajan leirillä. Esimerkiksi Rauha ei puhunut ruotsalaisten kohtaamisista tai muutenkaan, minkälaiseksi koki olemisensa. Hän mainitsi ainoastaan parakkien likaisuudesta pari kertaa, mutta hän ei myöskään kehdanut erityisesti ruotsalaisten ystävällisyyttä tai sitä, että he pääsivät turvaan sinne.⁵⁰¹ Sen lisäksi, että tähän vaikuttaa evakossa olon pituus, yhtenä vaikuttimena voi olla se, että hän oli kotoisin Pirkkiöstä ja Ruotsiin turvaan meno saattoi olla niin päivän selvä asia, ettei siihen ollut sen enempää kiinnittänyt huomiota tai ajatellut, mitä olisi voinut käydä, jos he eivät olisikaan päässeet sinne.

Övertorneån lähellä olleilla leireillä evakkoajan olleet Saara ja Nanni muistelivat molemmat positiivisesti siellä oloa. Nannin kokemuksen mukaan heitä kohdeltiin hyvin.⁵⁰² Saarakin oli kokenut kohtelun hyvänä ja parakissa olleen hyvä asua. Hän kuitenkin kertoi humalassa olleesta sotilaasta, joka oli tullut heidän parakkiinsa ja lyönyt nyrkin läpi pöydästä. Tulkki oli hakenut miehiä hakemaan sotilaan pois aseiden kanssa. Leirillä ei ollut näkynyt muita ruotsalaisia kuin sotilaita ja tulkkeja. Saara muisteli erään tulkin olleen hyväntahtoinen ja antaneen hänelle myös osoitteensa, jotta hän kirjoittaisi tälle. Hän muisteli ruotsalaisten tehneen eroa itsensä ja suomalaisten välillä. Hän muisteli

⁴⁹⁹ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁵⁰⁰ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁵⁰¹ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

⁵⁰² Puranen, haastattelu, 27.7.2017.

tätä yhdistettynä siihen, että Ruotsi tuntui erilaiselta maalta.⁵⁰³ Hänen tapauksessaan ei voi olla täysin varma, onko kokemus ruotsalaisten tekemästä erosta evakkoajalta vai muodostunut myöhemmin elämässä, koska hän on elänyt rajan tuntumassa. Hän sanoi myös, ettei ruotsalaisia tavannut evakossa kuin leirillä.

Rajalle yksityismajoitukseen jääneet eivät muistelleet ruotsalaisten kanssa kohtaamisiaan muuten kuin talonväen kautta. Eeva muisteli talonväkeä kertoen vanhan emännän kehuneen hänen lapsiaan naapurille. Hän myös kertoi paikan olleen hyvä ja sopiva. Hänelläkin kuitenkin nousee pärjäämisen ajatus esille. Hän puhui siitä sen jälkeen, kun on sanonut evakkopaikan olleen heille hyvä ja sopiva. Sävy on luonnollisesti erilainen kuin todettaessa mahdollisten hieman negatiivisten kokemusten jälkeen. Hän vertasi talonväkeä suomalaisiin ja sanoi näiden olleen tavallisia kuten suomalaiset.⁵⁰⁴ Tämä kuvastaa sitä, että hän teki kansalaisuuseron talonväen ja heidän välillään, vaikka olikin rajalla.

Marjalla oli negatiivisimmat kokemukset yksityismajoituksen talonväestä. Hän kertoi äitinsä pelänneen talon väkeä ja *orjailleen* heitä. Tästä esimerkkinä hän muisteli äitinsä antaneen suomalaisten lehmille tarkoitettua valtiolta tullutta melassia myös talon lehmille, minkä lisäksi hän totesi äitinsä tehneen töitä talonkin lehmien kanssa. Hän toi myös esille sen, että ruotsalaiset saivat Ruotsin valtiolta myöhemmin korvauksen suomalaisten auttamisesta, mikä yhdistyi ajatukseen siitä, ettei hänen äitinsä olisi tarvinnut orjailla tai tehdä töitä talolle. Hän kuitenkin lievensi asiaa toteamalla, ettei korvauksesta ollut päätetty vielä silloin vaan jälkeinpäin. Hän kuvasi evakkopaikkaa *orjalliseksi* ja totesi talonväen pitäneen itseään *isompana*. Hän sanoi talon emännän väittäneen ajaneensa hänet sieltä pois, vaikka todellisuudessa hän meni muihin taloihin töihin pelosta. Marja ei käynyt koskaan jälkeinpäin siellä. Hän kertoi talon emännän sanoneen hänen äidilleen, että tytär joutaisi vaikka mihin töihin, mutta äidin puolustaneen häntä, koska hän on lapsi. Hän toteaa vielä omaan kotiin pääsemisestä: *omat määräykset, ei tarvinu ennää orjaila kethään*. Hänen puheistaan pystyy havaitsemaan vieläkin loukkaantumisen sekä vihan talon emännän toimintaa ja sanomisia kohtaan. Myös hän puhui pärjäämisestä ja totesi, ettei koskaan valitettu. Huonoista kokemuksista huolimatta Marja ei kokenut, että he olisivat kokeneet suuresti vierautta tai eroa Suomen ja Ruotsin välillä ollessaan evakossa.⁵⁰⁵

⁵⁰³ Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

⁵⁰⁴ Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

⁵⁰⁵ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

Anteliaisuutta

Useat haastatelluista muistelivat saaneensa vaatteita ruotsalaisilta. Esimerkiksi Suoma muisteli saaneensa jakkupuvun, jonka koki sen olleen vähän vääränlainen eikä koskaan pitänyt sitä. Alusvaatteita he olisivat hänen mukaansa tarvinneet enemmänkin, koska heillä ei ollut paljoa vaihtovaatteita siellä. Hän ei kuitenkaan halunnut tästäkään valittaa tai moittia.⁵⁰⁶ Tästä paistaa kiitollisuus ruotsalaisia kohtaan ja juuri se, ettei mistään ole oikein valittaa. Myös Ritva totesi alusvaatteille olleen tarvetta.⁵⁰⁷ Lyhyemmän aikaa evakossa olleista Nanni muisteli niiden saaneen vaatteita, joilla oli itsellään vain huonoja, mutta hänellä olleen vaatteita mukanaan, minkä vuoksi hän ei ollut ottanut mitään sieltä.⁵⁰⁸ Myös Rauha muisteli yhteen parakkiin tuodun vaatteita, joita he olivat käyneet katsomassa, mutta jättivät ottamatta.⁵⁰⁹ Kaikilla, kuten esimerkiksi Helmillä⁵¹⁰, ei ole jäänyt mieleen saivatko he vaatteita Ruotsissa ollessaan. Vaikuttaisi siltä, että yksityismajoituksesta saadut vaatteet ovat jääneet paremmin mieleen kuin leireillä mahdollisesti saadut.

Kukaan haastatelluista ei muistellut kokeneensa puutetta Ruotsissa ollessaan. Osa perustelikin tätä. Helmi totesi puutteen kokemuksen puuttumisen johtuneen siitä, että he olivat Suomessa tottuneet jo sota-aikaan ja Ruotsissa oli tuntunut sen vuoksi *rehvakaalta*.⁵¹¹ Ritva nosti esille nimenomaan, että ruuasta ei ollut pulaa.⁵¹² Lyhyemmän aikaa evakossa olleista Saara totesi, ettei hän muista puutetta, mutta olikin vain lyhyen aikaa siellä. Nanni sanoi suoraan, ettei kokenut puutetta mistään siellä vaan koki yltäkylläisyyttä.⁵¹³ Marja totesi, ettei osaa sanoa, oliko puutetta, koska ei vaatinut mitään, vaan hän oli tyytyväinen siihen, mitä oli, ja mitä ruokaa sai.⁵¹⁴

Ruotsalaisten anteliaisuus on jäänyt muutenkin osalle haastatelluista mieleen. Esimerkiksi Kaija kertoi heidän olleen yhtenä iltana pimeän tulleen omenavarkaissa ystävänsä kanssa. Leiripäällikkö oli sattunut tulemaan ja pyysi heitä näyttämään mistä päin Lappia olivat, jolloin hänen ystävänsä oli auennut puseron nappi ja omenoita oli pudonnut maahan. Tapauksen jälkeen heillä ei ollut ollut pulaa omenoista, vaan heille tuotiin niitä korikaupalla.⁵¹⁵

Kotimaan Viestissä ruotsalaisten ystävällisyyttä ja vieraanvaraisuutta korostettiin. Tämän lisäksi lehdessä julkaistiin evakkojen kirjoittamia ruotsalaisille osoitettuja kiitoksia heidän toimistaan

⁵⁰⁶ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

⁵⁰⁷ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁵⁰⁸ Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017.

⁵⁰⁹ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

⁵¹⁰ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

⁵¹¹ Ibidem.

⁵¹² Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁵¹³ Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017.

⁵¹⁴ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

⁵¹⁵ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

ja kohtelustaan, vaikka lehti ei levinnyt kuin leireillä eikä lainkaan ruotsalaisille.⁵¹⁶ Syynä niiden julkaisuun oli todennäköisesti halu tuoda esille kiittäjien esimerkillisen toiminnan, jotta evakot ”ymmärtäisivät” olla kiitollisia ja osaisivat sitä myös esittää. Lehdessä oli kehoitettu osoittamaan kiitollisuutta vaikka tulkin välityksellä sekä omalla käytöksellään.

4. Paluu koto-Suomeen

Lapin sodan aiheuttamat tuhot kohdistuivat väestöön monin tavoin, niin rakennuskantaan ja infrastruktuuriin kuin kotieläinkantaankin. Rakennustuhot vaihtelivat kuntien kohdalla paljon, mihin vaikutti se, että saksalaiset aloittivat järjestelmällisen tuhon vasta Ylitornio-Sinettä-Sodankylä-linjan pohjoispuolelta.⁵¹⁷ Eniten tuhoja kohtasivat Savukoski ja Rovaniemen kauppala. Paljon tuhoja kohtasivat myös Enontekiö, Inari, Salla, Rovaniemen maalaiskunta, Turtola, Kolari ja Muonio. Koko läänin tuhoprosentiksi on arvioitu noin 40–46 %.⁵¹⁸

Lapin perinteinen asuinrakennuskanta tuhoutui dramaattisesti eikä rakennetussa ympäristössä ollut enää ajallista kerroksellisuutta. Suurelta osin peräpohjalainen rakennuskulttuuri. Valtavan tarpeen vuoksi alue jälleenrakennettiin nopeasti ja samalla asumisen ja rakentamisen tapaa muutettiin. Jälleenrakennus tapahtui suunnitelluilla tyyppitaloilla ja valtion tukeman rahoituksen saamiseksi rakentamisessa tuli käyttää hyväksytyjä rakennussuunnitelmia. Jos piirustuksista poikkesi, saattoi silloin menettää tavaroiden ostoluvan. Näin yleispätevät, minne tahansa sopivat tyyppitalot mursivat lappilaisen rakennusperinteen ja rakennetusta ympäristöstä tuli yhtenäisempi.⁵¹⁹

Kotieläinkannan tuhoihin vaikuttivat sotatoimien lisäksi evakuointi. Esimerkiksi kuljetusvaikeudet aiheuttivat sen, että Petsamon, Inarin ja Utsjoen karja oli teurastettava kokonaan. Karjaa päätyi saksalaisten käsiin evakkomatalla ja he myös anastivat niitä. Lehmiä jouduttiin lisäksi teurastamaan matkan aikana. Monessa paikassa ennen evakkoon lähtöä oli teurastettu vasikat, muu nuori karja ja siat. Porot olivat jääneet suureksi osaksi laitumille ja saksalaiset sekä suomalaiset joukot ampuivat niitä lihantarpeeseen. Pohjois-Suomen satotilanne oli vaikea jo ennen evakkoon lähtöä ja sodan ja evakuoinnin vuoksi se tuhoutui monissa paikoissa lähes kokonaan. Paikoittain viljaa ei saatu puitua kuin pieni määrä eikä puidusta viljasta pystytty kaikkea evakuoimaan. Vain osasta kunnista perunat

⁵¹⁶ ”Päivästä päivään”, KV, n:o 15, 11–17.1.1945, 4.

⁵¹⁷ Ahto 1980, 217; Ursin 1980, 383–384.

⁵¹⁸ Ursin 1980, 46–47, 383, 424 (taulukkoliite 9). Kunnille on annettu tuhoprosentteja, jotka vaihtelevat arvioijista riippuen. Tilastoinnin eroista ja tuhojen arvioinneista Ursin 1980, 41–43, 46–49, 424 (taulukkoliite 9).

⁵¹⁹ Soikkeli 2018, 144, 148, 150, 157–159.

saatiin nostettua suurelta osin ennen lähtöä, mutta monin paikoin ne jäivät saksalaisille. Suurin osa heinästä tuhoutui tuhattujen karjarakennusten mukana.⁵²⁰

Tuhojen lisäksi saksalaiset miinoittivat Pohjois-Suomea laajasti. Miinoituksen kohteena olivat esimerkiksi räjäytettyjen siltojen, rumpujen ja tiekatkosten ympäristöt sekä niiden läheisyydessä olleet metsiköt. Lisäksi tiet reunoineen olivat miinoitettuja, kuten myös talojen pihat ja lähipelot paikoittain. Tiestöä vaurioittivat saksalaisten räjäyttämät katkaisukohtat, tuhotut maantierummut sekä raskaat sotakuljetukset. Saksalaiset tuhosivat silloista noin 90 prosenttia sekä kaikki lossit ja niiden laiturit. Myös rautatieverkosto koki tuhoja monin paikoin. Maantie- ja ratavarsien puhelin- ja lentäntinlinjat saksalaiset tuhosivat perin pohjin Oulujoki-linjan pohjoispuolella. Hävitystä tehtiin vähemmän tärkeisiin sivu- ja erämaalinjoihinkin.⁵²¹

4.1 Niin tuli lupa palata

Lapin evakot pääsivät palaamaan kotiseuduilleen eri puolille lääniä eri aikoina. Siihen vaikuttivat ennen kaikkea laajat tuhot kaikkine liitännäisongelmineen kuljetukseen ja huoltoon liittyen sekä miinavaara. Ruotsissa olleiden evakkojen paluussa oli useampi vaihe. Ensin pääsivät väliaikaisesti evakuoitujen kuntien asukkaat Tornioon ja Alatornioon heti sotatoimien mentyä ohi lokakuun alkupuolelta lähtien. Lokakuun puolivälistä eteenpäin palasi Karungin sekä Ylitornion väestöä, ja heidän jälkeensä lokakuun lopulla myös se Kemin maalaiskunnan vähäinen väestö, joka oli lähtenyt evakkoon. Samoihin aikoihin alkoi palata myös Turtolan osittain väliaikaisesti evakuoitunut, ja Suomeen evakuoituista Ranuan ja Rovaniemen maalaiskunnan asukkaista jonkin verran. Marraskuun 20. päivään mennessä Ruotsista oli palannut jo noin 15 000–19 000 henkeä, ja noin 10 000 eläintä.⁵²²

Väliaikaisesti Ruotsiin evakuoitun väestön palautuksen jälkeen ei voitu siirtyä laajempaan joukkopalautukseen, koska hävitetyn alueen huolto ja kuljetusongelmat oli ratkaistava ensin. Vuoden loppuun asti sotatoimet, miinavaara, kuljetustilanne ja huolto rajoittivat palautusta. Evakoilla oli kova halu päästä mahdollisimman nopeasti Suomeen, vaikka olosuhteet olivatkin vaikeat. Paluusta liikkui monia huhuja, joita olivat vahvistamassa suomalaisten sanomalehtien kirjoittelut. Ruotsin viranomaisille tuli koko ajan anomuksia oma-aloitteisesti kotiin haluavilta, mutta tilanteesta teki sekavan vielä marraskuun puolivälissä se, etteivät ruotsalaiset saaneet suomalaisilta selviä tietoja palautuksen paikoista, ajankohdista tai määristä. Tämä johtui siitä, että Suomessa tapahtui tuolloin organisaation

⁵²⁰ Ursin 1980, 49, 54–55.

⁵²¹ Ursin 1980, 33–34, 39, 71.

⁵²² Ursin 1980, 6, 375.

muutos vastuun siirtyessä sotilasviranomaisilta siviiliviranomaisille. Ursin nimittää tätä palautuksen vaihetta hajapalautukseksi.⁵²³

Koska ruotsalaiset eivät tienneet suomalaisten palautussuunnitelmista, he joutuivat tuolloin pyytämään jokaista kotiin pyrkivää varten erikseen luvan. Palaavien piti itse huolehtia kuljetuksestaan, koska suomalaiset eivät tuolloin voineet ottaa vastuuta edes heidän perille tulosta. Ruotsin viranomaiset valmistivat marraskuun puolivälissä ohjeet hajapalautukseen saatuaan suomalaisilta viranomaisilta täsmälliset tiedot. Palautettavista vain kunnalliset virkamiehet ja jälleenrakennukseen tarvittavat työkykyiset palasivat hävitetylle alueelle. Väkeä palautettiin myös esimerkiksi muualle Suomeen sukulaisille tai opiskelemaan.⁵²⁴ Paluuluvan saaminen vaati useita lupia eri viranomaisilta niin Ruotsista kuin Suomesta. Esimerkiksi majoituspäällikön Ruotsissa tuli antaa lausunto, ettei kyseistä henkilöä tarvittu evakkojen huoltotehtävissä. Hajapalautus jatkui aina tammikuun loppuun 1945 saakka, jolloin Ruotsista oli palautettu vain 500 henkeä eri puolille Pohjois-Suomea. Tähän lukuun ei ilmeisesti kuulu työkykyisten palautus. Se hoidettiin samanaikaisesti, mutta erillään hajapalautuksesta omana ryhmänä joulukuun 1944 ja helmikuun 1945 välisenä aikana.⁵²⁵

Työkykyisten palautus oli Suomelle tärkeää, jotta saataisiin käynnistettyä erityisesti metsätöitä. Niiden aloittaminen oli jälleenrakennuksen kannalta erityisen tärkeää. Lisäksi tärkeäksi koettiin palauttaa kuntien hallinto- ja huoltoelimissä, työvoimavirastoissa sekä joissakin muissa laitoksissa työskentelevät kunnalliset virkamiehet. Armeijasta vapautuvien kohdalla ei ollut varmuutta, kuinka moni pyrki Lapin työmaille. Lisäksi Ruotsissa olevien noin 4 000 miehen pelättiin päätyvän siellä työmarkkinoille. Miesten paluu oli jälleenrakennuksen kannalta siksikin tärkeää, että talojen isännät pystyivät päättämään ja määräämään asioista. Työkykyisiä naisia palautettiin tarpeen vaatiessa anomusten mukaan. Helmikuun alkuun mennessä työkykyisten palautuksen aikana pääsi Suomeen noin 3 000 henkeä, joista 300 oli poromiehiä ja noin 200 naista. Heidän mukanaan palautettiin myös noin 1 200 hevosta. Hajapalautuksen erotti työkykyisten palautuksesta se, että hajapalautus tapahtui henkilöiden oman anomuksen perusteella, kun taas työkykyisten palautus ei ollut vapaaehtoista. Kieltäytyneet eivät kuitenkaan kohdanneet pakkotoimenpiteitä.⁵²⁶

Talvipalautus tapahtui maaliskuun huhtikuun 1945 aikana. Jo tuota ennen Kemiin, Kittilään, Ranu-alle ja Rovaniemelle oli palannut suuri määrä evakkoja, minkä lisäksi suuri osa niistä, joiden koti sijaitsi Lapin läänin ulkopuolella, oli palannut muualle Suomeen. Suomalaiset viranomaiset olivat

⁵²³ Ursin 1980, 141–142.

⁵²⁴ Ursin 1980, 142–143.

⁵²⁵ Ursin 1980, 6, 141–143, 145.

⁵²⁶ Ursin 1980, 145–146.

laatineet vasta tammi-helmikuun vaihteessa 1945 ensimmäisen yhtenäisen palautussuunnitelman, joka koski Ruotsiin evakuoitua väestöä. Siinä määriteltiin palautusjärjestys sekä -määrät. Kaikkiaan huhtikuun puoliväliin mennessä aiottiin palauttaa noin 10 500 henkeä ja heidän mukanaan noin 3 000 nautaa ja noin 800 hevosta. Vaiheen arvioitiin kestävän 35 päivää ja päivässä oli arvioitu palautettavan noin 300 henkeä. Ruotsalaisten kanssa käytiin neuvotteluja palautuksen toimeenpanosta, jossa ruotsalaiset viranomaiset lupasivat auttaa.⁵²⁷

Kaikki evakot eivät halunneet itse palata, esimerkiksi jos heidän perheensä jäisi Ruotsiin tai perheessä oli sairaita lapsia. Lisäksi joitakin työkykyisiä miehiä halusi jäädä Ruotsiin odottamaan vakituisen työn saamista kotimaasta. Näitä oli arvioiden mukaan noin 500. Osa heistä oli invalideja tai vaikeasti sairaita, jotka eivät nähneet voivansa selviytyä heitä odottavissa vaikeissa oloissa. Evakossa katsottiin olevan myös vakavissaan työtä vieroksuva ns. vaikeaa ainesta. Övertorneålla ja Pajalassa oli lisäksi evakkoja, joilla oli oleskelulupa huhtikuun loppuun asti, ja jotka eivät halunneet palata. Yleisimmin talvipalautuksessa kieltäytymisen syynä oli kodin tuhoutuminen tai Suomessa olevan muut vaikeudet. Paluusta kieltäytyneet olivat joka tapauksessa poikkeustapauksia.⁵²⁸

Ruotsalaiset olivat järjestäneet joihinkin paikkoihin Ruotsin puolelle majoituksen, josta Pohjois-Ruotsiin sijoitetut tuhoja kokeneiden rajakuntien asukkaat saattoivat ylittää rajan. Talvipalautuksessa Tornion kautta palaavista evakoista ruotsalaiset huolehtivat Haaparannan vastaanottoleirillä, jonne perustettiin myös autokuljetuskeskus nopeuttamaan kuljetuksia. Lapin lääninhallitus pyrki varmistamaan huollon saapumisen kotiseuduille. Aikaisemmin palautettuihin länsirajan kuntiin ja Kemiin sallittiin rajoitukseton paluu maaliskuun alussa, minkä lisäksi Sallaan oli sallittu työkykyisten palata. Samaan aikaan Turtolaan, Sodankylään, Kemijärvelle sekä Kolariin sallittiin muidenkin kuin työkykyisten palautus, ja Rovaniemen kauppalaan, Muonioon ja Enontekiölle tietyin ehdoin.⁵²⁹

Ruotsista palaamista vaikeutti huhtikuun alussa myös muualta Suomesta palautettujen aiheuttama ruuhka Kemissä. Talvipalautus oli suunniteltu ennakkoon keskeytettäväksi huhtikuun 14. päivänä kelirikon ja ruuhkan vuoksi. Tämän jälkeen paluuta kuitenkin jatkui vähäisissä määrin Kemiin, Rovaniemelle, Turtolaan ja Enontekiölle. Eniten väestöä talvipalautuksessa palautettiin Kittilään, Ranualle ja Rovaniemen maalaiskuntaan. Talvipalautus saavutti tavoitteensa, koska väestöä palautettiin yli asetetun tavoitteen. Rajanveto oli tosin epäselvä hajapalautuksen, työkykyisten palautuksen ja talvipalauksen välillä tilastoinnissa.⁵³⁰

⁵²⁷ Ursin 1980, 146–147.

⁵²⁸ Ursin 1980, 148–149.

⁵²⁹ Ursin 1980, 149–150.

⁵³⁰ Ursin 1980, 151.

Kesän kuljetus- ja huoltomahdollisuudet vaikuttivat kesäpalautuksen järjestämiseen. Kelirikko keskeytti vain joukkopalautukset ja pienempiä evakkomääriä pystyttiin palauttamaan silloinkin. Evakkojen halu palata oli kasvanut heinänteon lähestyessä, minkä vuoksi Ruotsissa olleet suomalaiset viranomaiset joutuivat käymään majoituspaikoilla rauhoittelemassa. Palautuksen loppuvaiheessa huomattiin, että kaikki yksityisten työnantajien palvelukseenkaan menneet ja muutamat muut eivät halunneet palata. Suomalaiset saivat apua ruotsalaisilta kesäpalautuksenkin aikana esimerkiksi kuljetuksissa ja ylikulkupaikoissa. Tornion kautta palasi toukokuun aikana noin 5 000 ihmistä ja noin 4 000 eläintä. Kesäkuun alussa kuljetukset Ruotsin puolella kohtasivat vaikeuksia, koska rautateillä kulki myös Norjassa olleita sotavankeja, asepalveluksesta kotiutettuja ruotsalaisia sekä kotiin palavia tanskalaisia ja norjalaisia. Päivittäin saatiin palautettua vain 300–400 henkeä ja eläintä, joka oli noin puolet aiotusta määrästä.⁵³¹

Kesäkuun ensimmäisellä viikolla järjestettiin Pelloon, Kolariin ja Muonioon ylimenopaikat, joista Länsi-Lapin väestö karjoineen ja tavaroineen voitiin tuoda Suomeen ja kuljettaa eteenpäin autoilla Tornion-Muonion tietä pitkin. Heinäkuun alussa tilapäisasuntojen saamisen jälkeen ja huollon alettua toimia sallittiin rajoitukseton paluu kaikkiin Ruotsiin evakuoituihin kuntiin lukuun ottamatta Kolaria, Muoniota, Enontekiötä, Sallaa ja Rovaniemen kauppalaa, jotka olivat pahasti hävitettyjä. Niihin sai palata vain lääninhallituksen luvalla. Laajempi palautus läheni loppuaan heinäkuussa 1945, minkä takia palautusorganisaatiota supistettiin.⁵³²

Ruotsiin jääneet suomalaiset kerättiin syyskesällä 1945 Bodenin lähelle Kursforsin leirille. Heihin kuului suuria perheitä ja soteleskiä lapsineen, mutta myös sairaaloiden potilaita ja tuhoutuneiden kunnallis- ja lastenkotien asukkaita. Leirillä olevien evakkojen määrä vaihteli 1 000 ja 1 500 hengen välillä talven 1945–1946 aikana. Heitä palasi vuoden 1946 loppuun asti. Vielä vuoden 1946 alussa kaikkiaan sekä Suomessa että Ruotsissa oli vielä evakossa 13 251 Lapin läänin asukasta. Heistä suurin osa oli Suomessa, kun Ruotsissa oli vain noin 1 000 henkeä. Evakossa oleviin laskettiin myös luovutetun alueen sallalaiset ja petsamolaiset, yhteensä yli 8 300. Vuoden 1947 ensimmäisenä päivänä muiden kuin luovutettujen alueiden evakkoja oli palaamatta noin 2 100 henkeä, ja luovutettujen alueiden evakkoja yli 7 800 henkeä. Vuoden 1947 jälkeen evakoiksi laskettiin enää luovutetun alueen sallalaiset ja petsamolaiset, mikä tarkoitti, että evakkojen paluu oli virallisesti loppunut.⁵³³

⁵³¹ Ursin 1980, 151–153.

⁵³² Ursin 1980, 153–154.

⁵³³ Ursin 1980, 155–156.

Haastattelut

Paluuseen vaikuttaneet rakennustuhot vaihtelivat muistelijoiden kunnissa suuresti. Rovaniemen maalaiskunnan yksityisrakennuksista on arvioitu tuhoutuneen 60–74 %, Alatornion 20 %, Ylitornion 12–22 % ja Turtolan 65–75 %.⁵³⁴ Haastatelluista viisi kuului niihin, jotka palasivat jo syksyn aikana, koska heidät katsottiin väliaikaisesti evakoiduiksi. Heistä Eeva, Marja ja Nanni olivat osittain tilapäisesti evakuidusta Turtolan kunnasta ja he pääsivätkin palaamaan vain siitä syystä, että heidän kotitalonsa olivat säästyneet paloilta.⁵³⁵ Turtolan osittain tilapäistä evakuointia kuvaa se, että myös Kaija ja Olga olivat samasta kunnasta, mutta he joutuivat jäämään pidemmäksi aikaa Ruotsiin, koska heidän kotinsa olivat tuhoutuneet. Olgan tapauksessa hänen kotinsa myös sijaitsi kauempana rajasta, joten hänen paluutaan on luultavasti vaikeuttanut tiestön huono kunto, miinoitukset ja kuljetusongelmat, sillä hänen kotitalonsa oli säästynyt tuhoilta.⁵³⁶

Rauha sai paluuluvan Alatornion Pirkkiöön jo viiden päivän jälkeen ja muisteli, että isä tuli heille sanomaan, että saksalaiset on ajettu pois ja kotiin saa palata. He eivät tienneet mitään, miten sota etenee Suomessa. Kotiin lähtemisestä hän muisteli eniten lehmiä ja niiden hakemista mukaan, kun ne oli jätetty hakaan rajan läheisyyteen heidän siirryttyään leirille kauemmas rajalle. Kotiin lähtö näyttäytyi hyvin vaivattomana tapahtumana. Sitä se on voinut ollakin, minkä vuoksi siitä ei ole jäänyt muistiin sen suuremmin mitään. Rauha muisteli lehmien karkaamista metsään evakossa, mikä on jäänyt todennäköisesti mieleen, koska se näyttäytyy hauskana kommelluksena tai kertomuksena.⁵³⁷

Muutamia viikkoja leireillä lähellä rajaa olleet Saara ja Nanni eivät muistelleet paluuluvan saantia tai lähtöä kotiin. Saara totesi vain tuntuneen ihanalta, kun pääsee kotiin. Hän myös kertoi, ettei kukaan kysynyt heiltä mitään papereita. Hänen kotipaikkansa oli lähellä jokea ja peltojen keskellä, joten leirin oleminen metsässä on varmasti tuntunut erilaiselta.⁵³⁸ Nanni taas muisteli enemmän matkaa leirien välillä kuin itse paluuluvan saamista. Hänet oli ilmeisesti siirretty ensin Mäntymaasta Orjasvaaraan, sieltä kuljetettu Ruotsin Juoksengin kylän eteläpäähän vastapäätä kotitaloansa, ja niin hän pääsi joen yli hevosen kanssa. Hän kertoi, että hän olisi myös päässyt Etelä-Ruotsiin, mutta ei ollut halunnut lähteä sinne.⁵³⁹

⁵³⁴ Ursin 1980, 47, 489 (taulukkoliite 22).

⁵³⁵ Angeria, haastattelu, 29.6.2017; Hast, haastattelu, 2.9.2017; Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017; Ursin 1980, 414 (taulukkoliite 1).

⁵³⁶ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019; Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

⁵³⁷ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

⁵³⁸ Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

⁵³⁹ Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017.

Rajalla evakkopaikoissa olleet Eeva ja Marja eivät myöskään muistelleet paluuluvan saantia. Eeva muisteli paluuta siitä näkökulmasta, että heidän taloaan ei poltettu ja he siksi pääsivät palaamaan heti kotiin. Hän ajatteli miehensä nähneen Ruotsin puolelta, että talo oli säilynyt, mutta muisteli heille tulleen kuitenkin jokin tieto, että miinat oli raivattu ja he pääsisivät takaisin. Hän muisteli tulleen marraskuussa.⁵⁴⁰ Marja muisteli taas enimmäkseen heidän kodissaan olleita tuhoja, koska ne olivat hidastaneet heidän paluutaan. Heidän talossaan ei ollut ovia ja ikkunat oli rikottu. Hänen isänsä kävi Ruotsin puolelta korjaamassa heidän taloaan, sen jälkeen kun oli ensiksi palannut sodasta ja hänet oli päästetty perheensä luo Ruotsiin. Heidän paluutaan olivat myös hidastaneet miinat. Marja ei kuitenkaan muistanut tarkasti paluu ajankohtaa, mutta muisteli olleensa joulun kotonaan, koska ei muistanut Ruotsin joulua.⁵⁴¹

Olga ja Kaija, jotka olivat evakossa pidempään kuin muut tilapäisesti evakoiduista kunnista tulleet, eivät muistelleet paluuluvan saamista. Heidän kohdallaan olisi voinut olettaa heidän sitä muisteleen, koska he olivat pidempään evakossa. Olga ei muistellut paluun ajankohtaa ja paluuluvan saamisesta hän muisteli vain, että tulkki tuli heille kertomaan asiasta eikä asiaan vaikuta liittyneen mitään tunteita tai ajatuksia. Matkanteon tavasta hän oli epävarma, oliko se tapahtunut autolla vai junalla.⁵⁴² Kaija muisteli tarkasti päivää, jolloin oli palannut. Se tapahtui vasta heinäkuun 27. päivänä, koska tuolloin oli hänen ystävänsä syntymäpäivä ja he olivat laulaneet onnittelulaulun, kun olivat tulleet rajan yli linja-autolla. Hän koki, että kaikki lähtivät hyvillä mielin Ruotsista kotiin, paitsi ne, jotka jäivät sinne naimisiin.⁵⁴³ Olgan vähäiset ja epätarkat muistelut johtunevat paluun yleisestä merkityksättömyydestä, Kaijan kirkkaat muistot taas sattumasta hänen ystävänsä syntymäpäivän ollessa sama kuin paluupäivä. Onnittelulaulu teki rajan ylityksen hetkestä muistettavan.

Rovaniemen maalaiskunnasta evakkoon lähteneetkään eivät muistelleet, miten olivat paluuluvan saaneet. Ritva teki tähän poikkeuksen, koska hän palasi kotiin tätinsä luota vanhempien käskystä helmikuun 9. päivä 1946 ja kertoi isän pitäneen olla ottamassa häntä vastaan.⁵⁴⁴ Kukaan muu ei muistellut, että ketään olisi ollut ottamassa vastaan. Hänen kohdallaan ei ole selvyyttä, miksei häntä pyritty palauttamaan aiemmin Suomeen. Mahdollisesti syy oli siinä, että hän oli tätinsä luona. Muut evakossa olleet eivät maininneet vuotta puhuen joko paluukuukaudesta tai vuodenajasta, mutta se voi johtua siitä, että he pitivät sitä ns. päivänselvänä tietona. Tämä voi johtua siitä, että he todennäköisesti olivat

⁵⁴⁰ Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

⁵⁴¹ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

⁵⁴² Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

⁵⁴³ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

⁵⁴⁴ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

Ruotsissa pelkästään yhden talven ajan. Ritvan mainitsi vuoden, koska se oli poikkeava ajankohta esimerkiksi hänen perheeseensä ja luultavasti myös tuttuihinsa nähden.

Suoma muisti paluun päivämäärän tarkasti. Hän kertoi palanneensa kotiin maaliskuun ensimmäinen päivä, koska Ounasjoen itäpuoli oli säilynyt, jossa hänen kotinsa sekä hänen setänsä perheen koti olivat, oli säilynyt. Hänenkin tapauksessaan miinavaara ja huolto- ja kuljetusongelmat olivat hidastaneet paluuta. Hänen isänsä oli ollut hevosen kanssa evakossa Armasjärvellä lähellä rajaa ja oli palannut kotiin jo aiemmin.⁵⁴⁵ Maire kertoi palanneensa Sinettä toukokuun 12. päivä. Hänen isänsä ja pikkuveljensä olivat palanneet jo maaliskuun alussa. Heidän kotinsa ja navettansa olivat palaneet. Hän muisteli, ettei heille olisi ollut mitään paperilupaa palaamiseen tullut. Hän oli ainoa, joka muisteli paluuluvan saamista muuten kuin tulkin kautta. Hän oli lisäksi ainoa, joka muisteli paikkakunnan nuorten olleen saattelemassa häntä matkaan. Tällainen tapaus, joka oli herättänyt kokemuksen karnevaaleista, oli tietysti jäänyt mieleen, vaikka niiden vertaaminen on voinut muistoissa syntyä vasta evakosta tulon jälkeisinä vuosina.⁵⁴⁶

Rovaniemen maalaiskuntaan palanneet Helmi ja Eeva muistelivat molemmat palanneensa keväällä. Helmi muisteli, ettei silloin ollut enää lunta. Hänkään ei muistellut paluuluvan saamista tai itse paluumatkaa. Helmin mukaan kaikki tulivat aivan mielellään kotiin.⁵⁴⁷ Eevakaan ei muistellut paluuluvan saamisesta tarkemmin sitä, miten se tieto oli tullut. Hän kertoi kuitenkin äitinsä ja sisarustensa palanneen aikaisemmin kuin hän. Palaaminen oli koettu mukavana, mutta sitä ilmeisesti varjosti myös tieto siitä, että kaikki oli poltettu.⁵⁴⁸

Rovaniemen maalaiskuntaan palanneet muistelivat kulkeneensa junalla Rovaniemelle. Suoma oli ainoa, joka ei muistellut, miten he olivat matkanneet, tai mistä olivat tulleet yli. Muutkaan Rovaniemen maalaiskuntaan palanneet eivät muistelleet, mistä olivat tulleet yli, mutta todennäköisesti he olivat tulleet Haaparannalta yli, koska he matkasivat junalla Rovaniemen kauppalaan. Ei ole syytä epäillä, että heidät olisi viety ensin jostain pohjoisempaa rajan yli ja sen jälkeen kuljetettu Tornioon, josta olisivat päässeet matkaamaan junalla Rovaniemelle. Maire oli ainoa, joka muisteli vaihtaneensa junaa Suomen puolelle tultuaan.⁵⁴⁹ Suomessa ja Ruotsissa on eri raideleveys, minkä vuoksi evakkoja ei voitu kuljettaa samalla junalla Ruotsin evakkopaikkakunnilta Rovaniemelle. Helmin, Eevan ja Ritvan kohdalla ei voida siksi päätellä, että kulkivatko he jo Ruotsissa junalla vaihtaen junaa Suomen

⁵⁴⁵ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

⁵⁴⁶ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

⁵⁴⁷ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

⁵⁴⁸ Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

⁵⁴⁹ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019; Heino-Suutari, 25.6.2019; Moisio, haastattelu, 10.7.2019; Savela, haastattelu, 26.6.2019; Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

puolella, vai kulkivatko he junalla vasta palattuaan Suomeen. Ritvakaan ei muistanut täysin varmasti, oliko hänet ”luovutettu” isälleen juuri heti Ruotsin rajan yli päästyään.⁵⁵⁰

Olga ei muistellut, miten tai mistä olivat tulleet yli. Kaija muisteli tulleensa Ruotsin Ylitorniolle junalla ja olivat tulleet linja-autolla yli, mutta hän ei muistellut, mistä kohtaa olivat tulleet yli.⁵⁵¹ He ovat voineet tulla siitä yli tai pohjoisempaa esimerkiksi Pellon kylän kohdalta. Ruotsin Juoksengissa evakkopaikassa ollut Eeva muisteli tulleensa veneellä yli Suomen Juoksengin kohdalla, joka todennäköisesti tarkoitti kylän keskiosaa, josta hän oli sitten lähtenyt kävelemään kylän pohjoisosaan. Marja ei muistellut mistä oli tullut yli tai millä. Evakkoleiriltä palannut Nanni kertoi tulleensa Niskanpäästä eli läheltä kotiaan Juoksengin kylän eteläpäässä lautalla yli. Lauttaa oli ollut yhtenä soutamassa tuttu mies. Hän kertoi palanneensa viime hetkellä, koska seuraavana yönä oli alkanut kulkemaan jäitä joessa.⁵⁵² Vaivattominta kotiinpaluuta muisteli Rauha, joka totesi heidän lähteneen kotia kohti saatuaan Haaparannalla lehmänsä takaisin. Hän oli todennäköisesti kävellyt sieltä kotiin, koska matka ei ollut kovinkaan pitkä eikä hän muistellut mitään ajoneuvojakaan.⁵⁵³

Haastateltavat eivät muistelleet paluumatkaansa mitenkään erityisesti. He itse kertoivat lähinnä, koska olivat palanneet ja paluuluvan saamisesta vasta kysyttäessä. He eivät myöskään yleensä muistelleet, mistä tai miten olivat tulleet rajan yli muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Takaisin tullessa tapahtunut rajan ylitys ja paluumatka ovat voineet olla koko paluun kannalta merkityksetön seikka, jota ei sen takia muistella. Tähän voi myös vaikuttaa mielen pyrkimys unohtaa liian vaikeiksi, traumaattisiksi koetut asiat.

Lehden kuva

Lehdessä koettiin tärkeäksi tiedottaa evakoita kotiinpaluuseen liittyvistä asioista ja aihetta käsiteltiinkin lähes jokaisessa numerossa ohjeistuksien, palautuksen tilanteen tai siihen vaikuttavien seikkojen kautta. Kotimaan Viestissä paluuta ja siihen vaikuttavia tekijöitä alettiin käsitellä heti kolmannessa numerossa, kun annettiin arvio, että vain 1/3 Pohjois-Suomen evakoista pääsee talveksi kotiin.⁵⁵⁴ Paluumahdollisuuksista, sen edellytyksistä ja rajoituksista tiedotettiin evakoille useissa eri numeroissa.

⁵⁵⁰ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁵⁵¹ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019; Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

⁵⁵² Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017.

⁵⁵³ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

⁵⁵⁴ ”Vain 1/3 Pohjois-Suomen siirtoväestä talveksi kotiin.”, KV, n:o 3, 18.-25.10.1944, 4.

Esimerkiksi kymmenennessä numerossa annettiin tarkat ryhmät, keitä voidaan ajatella palautettaviksi ja ohjeet siitä, miten paluumatkaa voi hakea.⁵⁵⁵

Lehden tarkoituksena vaikuttaa olleen perustella evakoille, että on aiheellista palata takaisin kotiseuduille Ruotsista, mutta vasta kun siihen on saatu lupa viranomaisilta. Kirjoituksessa *Takaisinmuuton mahdollisuudet* nousee esille vahvasti se, että evakkojen tulee palata takaisin Suomeen. Asia tuodaan esille puhumalla Ruotsin kansan vieraanvaraisuuden käyttämisestä, jota ei ole *oikeutta eikä lupaa* käyttää pidempään kuin mikä on välttämätöntä. Kirjoituksessa perusteltiin työkykyisten palamista ennen muita jälleenrakennus tarpeella ja sodankäynnin jälkien raivaamisella, minkä lisäksi naisten ja lasten sanottiin olevan siellä tarpeettomana rasituksena, minkä takia heidän ei kuuluisi pyrkiä ennaikaisesti palaamaan. Kirjoituksessa todetaan myös, että takaisinmuutto järjestetään käytännöllisten mahdollisuuksien mukaan eikä paluuta rajoiteta ilma *todella päteviä syitä*.⁵⁵⁶

Joissakin numeroissa kerrotaan myös olosuhteista, joihin evakot ovat palanneet. Esimerkiksi kahdennessatoista numerossa kerrotaan Ranualla eletävän hyvin puutteellisissa oloissa. Karjaa ei ollut tuotu, joten maitoa ei saatu ja perunasta alkoi olla pulaa. Siviiliväestöä ei paikkakunnalla ollut lukuun ottamatta työnkuntoisia asepalveluksesta vapautuneita miehiä ja joidenkin virastojen naishenkilökuntaa. Jokunen kauppa oli saatu toimintaan, joista oli saatavilla tärkeimpiä elintarvikkeita.⁵⁵⁷ Mielenkiintoista on, että kolmannessatoista numerossa haluttiin korjata virheellisiä tietoja, joita oli liikkunut tarvikkeiden saatavuudesta Rovaniemellä. Siinä kerrottiin tarkemmin kauppalan kauppojen tilanteesta sekä kuinka jälleenrakennustyöt ovat aivan alkuasteella rajoittuen jäljelle jääneiden talojen kunnostukseen.⁵⁵⁸ Tämänkaltaisilla teksteillä vaikuttaisi olleen tarkoituksena korostaa huonoa tilannetta Lapissa, jotta evakot eivät pyrkisi sinne ennen aikaisesti.

4.2 Tuttua, tuhattua

Paluuseen epäilemättä liittyi monenlaisia tuntemuksia ja kokemuksia. Koettu koti-ikävä vaihtui monen kohdalla todennäköisesti järkytykseksi siitä, miltä kotiseudulla näytti. Osa rajalle evakkoon jääneistä oli jopa nähnyt kotikyliensä ja kotiensa tuhoutumisen pystymättä tekemään sille mitään. Paluu takaisin seuduille, jotka eivät olekaan sellaisina, joihin ne on muistoissaan jättänyt, on voinut olla

⁵⁵⁵ ”Paluumahdollisuudet nykyoloissa varsin rajoitetut”, KV, n:o 10, 7.–13.12.1944, 1, 3.

⁵⁵⁶ ”Takaisinmuuton mahdollisuudet”, KV, n:o 11, 13.–20.12.1944, 1.

⁵⁵⁷ ”Ranualla eletään toistaiseksi hyvinkin puutteellisissa oloissa”, KV, n:o 12, 20.–27.12.1944, 3.

⁵⁵⁸ ”Erheellisiä tietoja Rovaniemeltä”, KV, n:o 13, 28.12.1944–3.1.1945, 3.

kokijoille traumaattinenkin kokemus. Kyse on kuitenkin siitä, että tutut maisemat ovat muuttuneet peruuttamattomasti sodan jäljiltä.

Jotkut rajalle jääneet haastatelluista muistelivat paloja. Eeva muisteli asiaa avuttomuuden kautta, vaikkei hänen oma kotitalonsa palanut: *sai kattoa itte kuki kotinsa [...] joka näki kotinsa ja sai kattoa ko se pallaa, ei sille voi mithään.*⁵⁵⁹ Eniten paloja muisteli Juoksengista lähtenyt Marja. Hän muisteli lähteneensä veljensä kanssa ajamaan pyörillä, jotka heillä oli mukana, kohti pohjoista huomattessaan tulipalojen tulleen heidän kotinsa lähelle. Siitä he jatkoivat vielä katsomaan Turtolan kirkon palamista 7 kilometrin päähän Svansteiniin. Takaisin tultuaan he olivat katsoneet, kuinka heidänkin talonsa näytti palavan hänen äitinsä itkiessä. He olivat lohduttaneet äitiään sanomalla isä rakentavan heille uuden kodin. Aamulla oli kuitenkin pystytty näkemään, että heidän talonsa oli vielä jäljellä. Marja koki, että hänen ikäisensä, 15–16-vuotiaat, eivät siihen aikaan alkaneet itkemään kirkon tai talojen puolesta.⁵⁶⁰ Talojen palaminen onkin ollut todennäköisesti kovempi paikka vanhemmalle väelle, joka pystyi arvottamaan kodin ja tavarat sekä niiden uudelleenrakentamisen eri tavalla. Tämä on nähtävissä myös Marjan muistelussa hänen äitinsä reaktiosta kotinsa mahdolliseen palamiseen. Siitä nousee myös esille se, ettei ainakaan hänen äitinsä halunnut jäädä Ruotsiin vaan palata takaisin kotiin, vaikkei sitä kotia olisikaan enää jäljellä. Marja on suhtautunut asiaan siten, että kaikki ovat samassa tilanteessa.⁵⁶¹

Ruotsin Pellossa ollut Kaijakin kertoi lossilla yli tultuaan jääneensä rantaan katsomaan, kun Pellon kylä sytytettiin palamaan.⁵⁶² Mäntymaan leirillä ollut Nannikin muisteli sillan räjäytyksen kuuluneen ja tuhojen loimujen kantautuneen leirille, vaikkei ollut nähnyt suoraan tulipaloja.⁵⁶³ Muut kuin rajaseudulta lähteneet haastatellut eivät muistele nähneensä esimerkiksi Nannin kertomaa loimotusta tai muitakaan tuhoja. Tähän on todennäköisesti vaikuttanut enimmäkseen se, että heidät on todennäköisesti jo tuossa vaiheessa siirretty kauemmaksi rajaseudulta. Vaikka Torniota ei systemaattisesti tuhottu, muisteli Rauha katsoneensa Haaparannalta koulun yläkerrasta kun Torniossa paloi kaksi taloa ja koulu.⁵⁶⁴ Tuhojen kohdalla on hyvä ottaa huomioon, ettei siinä tuhoutunut pelkästään ihmisten asuintalo ja sen tavarat, vaan myös se kotiseudun maisema, johon he olivat tottuneet. Maanmuodot eivät kadonneet mihinkään, mutta kotikylistä oli jäljellä pelkkiä yksittäisiä rakennuksia ja palaneiden talojen savupiippuja.

⁵⁵⁹ Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

⁵⁶⁰ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

⁵⁶¹ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

⁵⁶² Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

⁵⁶³ Puranen, haastattelu, 8.9.2017.

⁵⁶⁴ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

Vaikka haastatellut palasivat eri aikoihin, eri seuduille ja mahdollisesti säästyneeseen omaan kotiin, useat puhuivat näyn kauheudesta. Helmi palasi Apukan koeviljelyasemalle, jossa kaikki muu paitsi suuri liiteri oli poltettu. Hän muisteli myös näkyä Rovaniemestä, joka näytti surkealta, kun kaikki oli poltettu ja savupiippuja ja raunioita oli jäljellä. Muistelussa korostuu kamaluus, kun kaikki olikin tuhottu. Hän itsekin korosti näyn kauheutta. Kokemuksen ja muiston voimakkuudesta kertoo se, kuinka vaikuttavana näyn kuvaus on vielä näin kauan aikaa tapahtuneen jälkeen. Kuvauksesta paistaa läpi koettu järkytys.⁵⁶⁵ Maire muisteli Sinettään palamiseensa liittyen tuntuneen kauhealta katsoessa toiselle puolelle jokea, jossa ei ollut mitään jäljellä. Hän oli ainoa, joka myös muisteli tarkemmin matkaa Rovaniemeltä Sinettään, ja kuinka matkalla oli ollut ruumiita pressun alla ja kuolleita hevosia.⁵⁶⁶ Hänelläkin näky vaikutti olleen edelleen selkeänä mielessä.

Myös Suoma kulki Rovaniemen kautta kotikyläänsä Patokoskelle, mutta hän ei muistellut Rovaniemen näkyä, tai miltä hänen kotikylässäänkään näytti. Kysyttäessä hän totesi Rovaniemen olleen piippuja täynnä.⁵⁶⁷ Voi olla, ettei hän tietoisesti tai tiedostamatta halunnut puhua tuhoista tuon enempää tai minkälainen se oli kokemuksena ollut. Kyse ei ole niinkään ollut siitä, ettei hän olisi muistanut. Myöskään Saarenkylästä kotoisin ollut Eeva ei muistellut tuhoja ollenkaan, vaikka varmasti hänelle Rovaniemen kauppala oli tutumpi paikka läheisen sijainnin vuoksi kuin monelle muulle haastatelluista, jotka olivat sen läpi kulkeneet.⁵⁶⁸ Joillekin paluu on voinut olla hyvin vaikea kokemus. Mieli voi pyrkiä suojaamaan itseään unohtamalla liian traumaattisiksi koetut asiat. Evakot ovat palanneet takaisin seuduille, jotka eivät olekaan enää sellaisia kuin ne olivat heidän muistoissaan. Tämä on voinut olla hyvin järkyttävä kokemus.

Rauniot olivat olleen vielä näkyvissä vuonna 1946, kun Ritva oli palannut. Hän lähestyy tuhoja vertaamalla venäläisten pelkoa siihen, ettei se missään vaiheessa muuttunut saksalaisten peloksi hävityksestä huolimatta.⁵⁶⁹ Hävitys vaikuttaa olleen samaan aikaan koettu ja etäinen asia, koska niitä hävityksiä ei ollut ollut itse katsomassa, mutta tiesi, että saksalaiset olivat ne tuhot aiheuttaneet. Ritva oli haastatelluista ollut nuorin ollessaan evakossa ja voi olla, että hän ei sen vuoksi muistele tuhoja siten kuin vanhempana evakossa olleet. Tämän lisäksi hänen kohdallaan todennäköisesti vaikuttaa myös se, että hän palasi vasta vuonna 1946, kun jotain oli hänen muistelunsa mukaan jo alettu silloin korjata. Voi kuitenkin olla, että hänen ollessaan niin nuori näkymä on voinut olla liiankin järkyttävä eikä hänkään halunnut asiaa sen enempää muistella. Kyse on yksilöistä, jotka reagoivat tapahtumiin

⁵⁶⁵ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

⁵⁶⁶ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

⁵⁶⁷ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

⁵⁶⁸ Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

⁵⁶⁹ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

eri tavoin, mutta myös se, että muistitietohaastattelua tehdessä ihmisen muistia ei voi koskaan tyhjentää.

Peltoon kylälle palannut Kaija muisteli näkyä ankeaksi, koska kaikki paikat olivat tyhjiä.⁵⁷⁰ Toisin kuin Kaijan, Nannin kotitalo oli säästynyt, mutta myös hän muisteli näkyä: *kyllä soli ankean näkönen ko ei ollu ko piiput pystössä kyllähän mie kaikki talot tiesin että mikä missäki oli*. Tässä tulee esille tutun maiseman muutos ja sen vaikutus kokemukseen. Hän muisteli toisenkin kerran näkymän ankeutta, mikä osoittaa kokemuksen merkitystä.⁵⁷¹ Toisin kuin Nanni, Eeva ja Marja, jotka olivat kotoisin samasta kylästä kuin Nanni, eivät kuvailleet kotikylässä kohdannutta näkyä. Eeva muisteli tuhoja vain puhuttaessa ruuasta, kuinka talot oli poltettu eikä kauppoja ollut, mutta heillä oli talon lattian alla perunoita ja Ruotsista sai ruokaa.⁵⁷² Marja muisteli myös ruokaa sitä kautta, että sitä tuli jostain, mutta hän ei tiennyt mistä, ja Ruotsin kaupasta pystyi hankkimaan, kunhan oli rahaa. Suomen rahalla ei ollut hänen mukaansa arvoa Ruotsissa, vaan sitä piti olla laukullinen siellä.⁵⁷³ Tämä kuvaa Suomen ja Ruotsin välistä elintasoeroa. Vaikka kylien välillä oli pelkästään joki, se teki eroa muutenkin heidän välilleen kuin pelkästään valtioiden tai kansallisuuksien muodossa. Tuhoista puhuneiden haastateltujen muisteluista nousee vahvasti esille näyn kauheus ja järkyttävyys. Näky vaikuttaa olleen järkytys huolimatta siitä, että tiedon tilanteesta olisi saanut jo aiemmin.

Maria Lähteenmäki toteaa kirjassaan Jänkääkääreitä ja parakkipiikoja Sodankylän riipinkyläisten evakkojen koti-ikävän kohdistuneen kahteen elementtiin, äärettömään horisonttiin ja avaraan maisemaan. Omaan kylään oli sitoutunut tuttu tilan tuntu, joka oli jäljellä, vaikka kylä oli tuhoutunut rakennuksien ja esineiden mukana. Palatessaan kotiseudulle ihmiset palasivat turvaan kotiin, vaikkei heidän talojaan ollut enää jäljellä.⁵⁷⁴ Haastattelemani ihmiset palasivat omiin kyliinsä eivätkä he yhtä lukuun ottamatta muistelleet, että olisivat halunneet jäädä Ruotsiin. Kotiinpaluu vaikutti heidän kohdallaan olleen kuin itsestäänselvyys, jota ei kyseenalaistettu ainakaan enää näin vuosien jälkeen. Esimerkiksi Suoma muisteli olleen kotiin ikävä. Hänen kotitalonsa oli säästynyt, sillä Ounasjoen itäpuolen talot hänen mukaansa säästyivät toisin kuin länsipuolen talot.⁵⁷⁵

Puhuttaessa sodan synnyttämistä materiaalisista tuhoista puhutaan herkästi pelkästään siitä, kuinka tyhjistä jouduttiin aloittamaan, ja minkälaisia vaikeuksia konkreettinen jälleenrakennus kohatasi. Kuitenkin tuhottuihin taloihin, irtaimistoihin, pihapiireihin, kylä- ja taajamamaisemiin liittyi

⁵⁷⁰ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

⁵⁷¹ Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017.

⁵⁷² Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

⁵⁷³ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

⁵⁷⁴ Lähteenmäki 1999, 210.

⁵⁷⁵ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

muistoja. Niihin sisältyi menneisyyden kerrostumia, kun jokin huonekalu tai esine saattoi olla isoisän tai muiden aikaisempien sukupolvien tekemiä tai omistamia. Talot saattoivat olla useamman sukupolven asuttamia ja suvussa periytyneet eteenpäin. Marja Tuominen nostaa esille identiteetille tärkeän menneisyysuhteen, joka särkyi kotien, pihapiirien ja rakennettujen maisemien tuhoutuessa. Menneisyysuhte oli syntynyt ja elänyt niissä esineissä, paikoissa, tiloissa ja maisemissa, jotka kantoivat muistoja ja tunnekokemuksia. Hän näkee Lapissa tapahtuneen kulttuurin elämänviivan katkeamisen⁵⁷⁶, joka piirrettiin uudelleen jälleenrakennuksen prosessissa, joka ei koskenut pelkästään materiaalista jälleenrakennusta vaan myös henkistä.⁵⁷⁷ Vaikka joidenkin evakkojen kodit säästyivät muuten tuhotuissa kylissä, he elivät tuhon keskellä nähden rauniot ja tuttavien sekä ystävien vaikeudet kotiensa menettämisen jälkeen. Hekin, joiden kotitalo oli säästynyt, kokivat peruuttamattoman muutoksen kotiseudussaan ja kylä- tai taajamamaisemassaan.

Myös Lähteenmäki puhuu tuhotuista muistoista. Kyliin, maisemiin, taloihin ja piharakennuksiin sekä kodin esineisiin oli kiinnittynyt paljon tunteita ja muistoja. Hän nostaa esimerkkinä esille, kuinka lapsi ei muistanut enää pappaansa, kun tästä muistuttava esine, joka oli ollut muistuttamassa elämästä ennen vanhaan oli nyt poissa. Hän toteaa perinteen ja siihen kuuluneen turvallisuuden tunteen katkenneen. Hän sanoo yhteisön ennen sotaa toimineen hierarkian järkkyyneen, sillä kenelläkään ei ollut enää hienompaa taloa kuin toisella ja jokaisella oli kaatuneita omaisia. Hän näkee jälleenrakennukseen liittyneen kuumeisen tohinan ja yhteistoiminnan olleen osa tarvetta rakentaa entinen järjestys ja hierarkia nopeasti uudestaan kyläyhteisöihin, koska sillä saatiin luotua uskoa tulevaisuuteen ja tuotua turvallisuudentunnetta.⁵⁷⁸

Kuivakankaalle palannut Saara ja Pirkkiöön palannut Rauha olivat haastatelluista ainoat, jotka eivät palanneet tuhattuihin kyliin. Saaran mukaan heille ei ollut tullut yhden rikkoutuneen ikkunan lisäksi muuta vahinkoa, mutta kanat, jotka heidän oli täytynyt jättää kotiin evakkoon lähtiessä, oli viety.⁵⁷⁹ Rauha taas muisteli, että heidän talostaan oli kaikki ikkunat rikkoutuneet. Hän kertoi heidän talossaan majoittuneen sotilaita, jotka olivat myös löytäneet jauholaarit ja paistaneet lettuja sotkien paikat. Ilmeisesti hänen isänsä oli tavannut nämä sotilaat hakiessaan hevosta ja käskenyt ottamaan ruokaa vapaasti. Heidän evakkoon lähtiessään heinälatoon jättänyt lampaat olivat heidän tullessa takaisin vielä hengissä.⁵⁸⁰ Ursin onkin todennut, että länsirajan kuntien lammaskanta säilyi lääninsä

⁵⁷⁶ Tällä Tuominen tarkoittaa psykoterapeutti Soili Hautamäen näkemystä kulttuurisesta elämänviivan katkeamisesta, jossa traumaattinen tapahtuma paljastaa liian nopeasti peruuttamattomasti menetettyä arvokasta ja itsestään selvää. Tuominen 2015, 55.

⁵⁷⁷ Tuominen 2015, 54–55.

⁵⁷⁸ Lähteenmäki 1999, 210–212.

⁵⁷⁹ Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

⁵⁸⁰ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

parhaiten ja ensivaiheessa palautetut evakot saattoivat löytää omat lampaansa vielä heinäsuovista ja ladoista. Lampaat oli jätetty evakkoon lähtiessä yleensäkin oman onnensa nojaan.⁵⁸¹

Kotimaan Viesti käsitteli tuhoja useasti ja melko laajasti. Tuhoista alettiin kirjoittamaan lokamarraskuun vaihteen numerossa, jossa kerrottiin saksalaisten hävittäneen Rovaniemen perusteellisesti eikä paikkakunnan 1 500 talosta ole jäljellä kuin seitsemän jonkinlaisessa asumiskunnossa ja noin 100 taloa korjattavissa. Kannessa on myös kuva hävityksestä Rovaniemellä. Samaisessa kirjoituksessa mainitaan myös saksalaisten perääntyneen Muonioon asti.⁵⁸² Tiedot tuhoista ovat varmasti tulleet järkytyksinä lehteä lukeneille evakoille, vaikka he olisivat kuulleet asiasta aiemmin. Rovaniemen kauppalan asukkaille erityisesti kuvan näkeminen tuhoista on todennäköisesti aiheuttanut järkytyksen. Seuraavassa numerossa on laajemmin tietoa tuhoista Keski- ja Itä-Lapista sekä Posion kunnasta ja Oulun läänin Kuusamon sekä Taivalkosken kunnista. Näistä kolmesta kunnasta tuhoutuneet talot on annettu kylittäin ja talojen omistajien tai tehtävän mukaan.⁵⁸³ Lehdessä annettiin tietoja myös sotavahinkojen suuruudesta ja korvaamisesta, jälleenrakennustyön aloittamisen ja etenemisestä sekä valtion tuesta siihen.

Seitsemännessä numeron kirjoituksessa, jossa annetaan arvio Rovaniemen maalaiskunnan asukkaiden kotiinpaluusta, kerrotaan kylittäin tuhoista ja joidenkin tuhoutuneiden kylien kohdalla todetaan kotiinpaluun olevan vaikea tai edellytyksien täyttyvän vain osittain, kun taas säästyneiden kylien kohdalta todetaan väestön voivan palata.⁵⁸⁴ Tarkkaa selostus tuhoutuneista taloista omistajineen julkaistiin myös joistakin muista kunnista. Tiedottaminen palaneista taloista tuossa tarkkuudessa on tuonut evakoille helposti varmuuden heidän kotitalonsa kohtalosta eivätkä heillä välttämättä ollut muuta keinoa saada varmistusta oman talon kohtalosta ennen paluuta. Yleisestikin tuhoista kertominen lienee ollut tehokas keino rajoittamaan evakkojen liian aikaisia paluuhaluja.

Miinoitus

Saksalaisten miinoitukset vaikuttivat palaavaan siviiliväestöön. Sen lisäksi, että tiet reunoineen oli miinoitettuja myös joissain paikoissa talojen pihat ja lähipelot sekä veräjät olivat miinoitettuja, kuten myös lossi- ja siltapaikat. Kirkonkylät ja Rovaniemeltä Kaamaseen sekä Rovaniemeltä Muonion

⁵⁸¹ Ursin 1980, 49.

⁵⁸² ”Saksalaiset hävittäneet Rovaniemen perusteellisesti”, KV, n:o 4, 25.10.-1.11.1945, 1. Tuhoista on kuvia myös joissakin muissa numeroissa, mikä on siinä suhteessa merkittävää, että tällainen kuva saattoi olla harvoja kuvia numerossa, ellei ainoa.

⁵⁸³ ”Poltetun maan taktiikan kaameat jäljet”, KV, n:o 5, 1.-8.11.1944, 1, 3.

⁵⁸⁴ ”Rovaniemen maalaiskuntaan”, KV, n:o 7, 15.-22.11.1944, 3.

kautta Kilpisjärvelle menevät maantiet olivat eniten miinoitettuja paikkoja. Ursinin mukaan miinoituksen tarkoituksena oli estää suomalaisjoukkojen etenemistä, mutta kaikkia kohteita ei voinut pitää sotilaallisina. Pihoja ja talojen läheisiä viljelysmaita oli miinoitettu, joille voitiin nähdä sotilaallinen tarkoitus majoittumisen vaikeuttajana. Miinoituksen kohteena oli ollut myös erämaateitä ja polkuja. Hän ei suoraan totea, kohdistuivatko miinoitukset tarkoituksella myös siviiliväestöä vastaan vai onko miinanraivaustoimintaa johtaneen kenraalimajurin lausunto siitä, ettei miinoitus kohdistunut siviiliväestöön, ollut vain perusteena sille, että raivauksen ulkopuolelle voitiin jättää sotatoimien kannalta tarpeettomat alueet.⁵⁸⁵ Tuominen on tulkinnut Ursinin todenneen, että laaja ja systemaattinen miinoitus viittasi tarkoitukseen vahingoittaa myös siviilejä, eikä vain estää vihollisjoukkojen etenemisen.⁵⁸⁶

Miinoitukset aiheuttivat siviiliväestölle vaaraa. Useat haastatelluista puhuivat miinoituksista ja kuinka tieltä tai polulta ei saanut poiketa. Saarenkylään palannut Eeva muisteli saksalaisten miinoittaneen joka paikan ja hänen isänsä oli kieltänyt poikkeamasta polulta.⁵⁸⁷ Maire muisteli miinoitusta lehmien kautta, kun hänen isänsä oli tullut häntä ja lehmiä vastaan. Hevosen kärryissä oli ollut jokaiselle lehmälle kettingit eivätkä ne saaneet erkaantua kärryn luota miinojen vuoksi.⁵⁸⁸ Myös Nanni muisteli, että oli kielletty kävelemästä muualla kuin keskellä tietä, koska tien laidoissa oli miinoja.⁵⁸⁹

Miinoituksia muistelleiden puheista pelko tai vaara ei noussut selkeästi esille. Voi olla, että niissä tilanteissa, joissa oli kuljettu tietä pitkin, pelko on ollut läsnä, mutta ei selkeänä osana kokemusta enää nykyään, kun tiesi, ettei heille ollut mitään sattunut. Vain Marjan muistelusta nousi esiin koettu pelko. Hän muisteli, etteivät he päässeet heti palaamaan miinavaaran vuoksi, mutta talvella heillä oli jo rauha ja pihalla sai kävellä pelkäämättä miinoja.⁵⁹⁰ Vaikka miinavaara on ilmeisesti aiheuttanut pelkoa hänessä, ei muiden haastateltavien kohdalta voi tehdä samaa johtopäätöstä, koska he eivät sitä maininneet. Näin jälkikäteen ajateltuna pelko vaikuttaa luonnolliselta ja oletetulta reaktiolta miinavaaraan. Se on ollut sen kokeneille todellinen ongelma ja vaara, jonka he ovat tuolloin tiedostaneet ja joutuneet hyväksymään. He ovat kokeneet vaaraa miinoista ja joutuneet toimimaan sen mukaisesti. Se on kokemuksena myös mitä ilmeisimmin ollut vaikuttava, koska muutamat haastateltavista muistelivat sen vaikutusta heihin ja kuultuja onnettomuuksia, joissa joku oli kuollut tai loukkaantunut tai ollut lähellä kuolla.⁵⁹¹ Esimerkiksi Juoksenkiin palannut Eeva muisteli ruotsalaisia poikia, jotka olivat Suomen puolen rannalta löytäneet miinoja ja leikkineet niillä Ruotsin puolella.

⁵⁸⁵ Ursin 1980, 71–72

⁵⁸⁶ Tuominen 2015, 51–52.

⁵⁸⁷ Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

⁵⁸⁸ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

⁵⁸⁹ Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017.

⁵⁹⁰ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

⁵⁹¹ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019; Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017; Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

Tämä oli johtanut siihen, että heistä useampi oli kuollut samassa turmassa. Eeva myös muisteli heidän pihallaan olleita miinoja ja naapurin perunamaalla ollutta kahta purettua miinaa.⁵⁹²

Miinaonnettomuuksissa vammautui ja menehtyi huomattavasti siviilejä ja sotilaita eikä heidän hoitonsa ollut helppoa pitkien ja huonojen kuljetusyhteyksien vuoksi. Rovaniemellä sairaanhoito toimi tilapäisjärjestelyinä eikä lääninsairaalaista ollut jäljellä kuin seinät. Tämän lisäksi läänissä oli vain seitsemän ambulanssia.⁵⁹³ Jo Kotimaan Viestin ilmestymisen aikana tapahtui miinaonnettomuuksia, joista lehdessä uutisoitiin.⁵⁹⁴ Myös Lentojätkä varoitteli eräässä kirjoituksessa miinoista.⁵⁹⁵

Varsinainen miinanraivaus kesti vuoteen 1948 asti, josta lähtien se muuttui jälkiharavoinniksi, jota suoritettiin vain yhden osaston voimin kesäisin, vaikka räjähteitä oli vielä huomattavia määriä. Esimerkiksi kesän 1949 raivauksissa 32 kohteessa löydettiin yli 15 500 ammusta, lähes 100 lentopommia ja yli 400 miinaa. Lapista raivattiin vuoteen 1972 mennessä yli 1,1 miljoonaa räjähdettä ja kokonaismäärä lienee ollut tätäkin suurempi, koska esimerkiksi Ivalojoesta oli nostettu vuonna 1976 tonneittain ammuksia.⁵⁹⁶ Räjähdeiden määrästä kertoo sekin, että niitä löytyy vielä tänäkin päivänä. Esimerkiksi Torniossa löydettiin sodanaikainen lentopommi huhtikuussa 2021 ja Rovaniemeltä saman vuoden heinäkuussa sodanaikainen kranaatti.⁵⁹⁷

4.3 Mitä jäi käteen?

Evakon hyötyjä tai haittoja voi tarkastella lähtijöiden sekä valtioiden näkökulmasta. Haastatelluista suurin osa ei kokenut, että evakkoajaksi olisi muuttanut heidän suunnitelmiaan tai näkemyksiään elämästä. Osa totesi tämän johtuneen siitä, ettei siihen aikaan osannut ajatella sellaisia.⁵⁹⁸ Nanni taas koki, että muuttumattomuuteen vaikutti se, että evakkopaikassa oli paljon tuttuja.⁵⁹⁹

Evakkoajaksi suhtautuminen kuitenkin vaihteli. Saarenkylään palannut Eeva koki evakon vain yhtenä jaksoneen elämässä.⁶⁰⁰ Olga ei kokenut hänelle jääneen pahoja muistoja evakkoajaksi.⁶⁰¹ Suomen sijaan puhui evakosta vaikeana seikkailuna, koska kaikki ei ollut mennyt niin kuin piti viitaten siihen, että hän oli äitinsä kanssa joutunut eroon toisistaan. Hän kuitenkin korosti, että koska hän oli

⁵⁹² Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

⁵⁹³ Tuominen 2015, 52.

⁵⁹⁴ Esim. ”Tyttö astui miinaan”, KV, n:o 32, 16.–23.5.1945, 2.

⁵⁹⁵ Lentojätkä, ”Miinat”, KV, n:o 32, 16.–23.5.1945, 1.

⁵⁹⁶ Ursin 1980, 88.

⁵⁹⁷ Sallinen, Lapin Kansan, 2021, luettu 12.4.2022; Karvanen, Ilta-Sanomat, luettu 12.4.2022.

⁵⁹⁸ Moisio, haastattelu, 10.7.2019; Angeria, haastattelu, 29.6.2017.

⁵⁹⁹ Puranen, haastattelu, 8.9.2017.

⁶⁰⁰ Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

⁶⁰¹ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

nuori ihminen, se ei ollut hänelle ongelma, mutta varmasti hänen äidilleen oli, joka oli huolissaan.⁶⁰² Marjankaan ei voi sanoa kokeneen evakkoa helppoa, sillä hän koki, että evakon myötä piti aikuistua nopeasti ja sota-aikana oli muutenkin paljon vastuuta. Hän puhui siitä, että hän pystyi olemaan isoksi avuksi kotona ennen kuin lähti kotoa eikä kieltäytynyt mistään.⁶⁰³ Tämä kuvaa sodan jälkeistä työntekoa. Hän koki evakuoinnin tuoneen itsevarmuutta.

Muistelijoista kahden, Helmin ja Rauhan, kanssa ei tullut puheeksi evakon aiheuttamat muutokset tulevaisuuteen tai näkemyksiin elämästä. Helmillä evakko kuitenkin aiheutti muutoksia suunnitelmiin, koska hän ei päässyt jatkamaan koulua Rovaniemellä sinä syksynä, kun piti lähteä evakkoon, mikä viivästytti hänen valmistumistaan ylioppilaaksi.⁶⁰⁴ Rauhan tilanteessa evakko-aika oli niin lyhyt ajanjakso, eikä näin ollen aiheuttanut samassa määrin muutoksia elämään kuin pidempään evakossa olleilla.⁶⁰⁵

Kaija koki evakkoon lähdön olleen järkytys, mutta koki myös, että 17–18-vuotiaana ollaan huolettomia. Hän totesi vanhemmilla ihmisillä olevan palatessa enemmän huolta siitä, kuinka eletään. Hän nosti esille myös tärkeän seikan evakon merkittävydestä: pitkän aikaa puhuttiin ajasta ennen evakkoa ja jälkeen evakon.⁶⁰⁶ Evakko-aikaa on siis käytetty ajankulun määrittelyssä. Tähän on voinut vaikuttaa myös se, kuinka paljon maisemat muuttuivat evakko-aikana saksalaisten tuhojen myötä. Saarankin puheista tulee esille evakon merkittävyys, kun hän totesi evakko-aikaa tulevan muisteltua, kun se tulee puheeksi. Tätä hän kuitenkin lievensi toteamalla sen ajan mittaan katoavan mielestä.⁶⁰⁷ Ritva koki, että evakon myötä hän osasi kunnioittaa rauhaa, koska tiesi, mitä sota ja rauha ovat. Hän muisteli sitä, että on lähtenyt kaksi kertaa pakoon sotaa lähtiessään ensin Petsamosta ja sitten Sienestä.⁶⁰⁸

Kukaan haastatelluista ei jäänyt Ruotsiin tai muuttanut sinne takaisin lähivuosina evakosta paluun jälkeen. Marja muutti miehensä kanssa kyllä myöhemmin Pohjois-Ruotsiin miehen töiden takia.⁶⁰⁹ Maire kuitenkin kertoi halunneensa jäädä Ruotsiin. Perhe, jossa hänen veljensä oli sota-aikana ollut Malmössa, pyysi häntä jäämään sinne. Hänelle oli luvattu, että hän saisi käydä kouluja niin paljon kuin haluaa, mutta hän koki, että hänen kuuluu viedä lehmät kotia evakosta. Hän yritti hakea lupaa Rovaniemen nimismieheltä, mutta tältä ei lupaa herunut: *se tuota kirjotti se oli semmonen*

⁶⁰² Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

⁶⁰³ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

⁶⁰⁴ Heino-Suutari, haastattelu, 25.6.2019.

⁶⁰⁵ Tervahauta, haastattelu, 9.7.2019.

⁶⁰⁶ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

⁶⁰⁷ Koivisto, haastattelu, 2.7.2019.

⁶⁰⁸ Heliste, haastattelu, 3.7.2019.

⁶⁰⁹ Hast, haastattelu, 2.9.2017.

*kakspuohleinen [...] paperiarkki siinä oli tuossa oli se asia niin se kirjotti näin että tällä lailla vinot-
tain suomessaki tarvitaan työntekijöitä.*⁶¹⁰

Evakkoon lähtemisen suurin hyöty on eittämättä ollut hengen säilyminen, joka yhdistää Pohjanmaalle ja Ruotsiin evakuoituja. Kun asiaa lähestyy sen kannalta mitä hyötyä Ruotsiin päättämisestä on ollut evakon kokeneille, niin yksi hyöty on ollut kielitaidon saaminen, vaikeivat tätä kaikki evakossa olleet saaneet. Ruotsia oppineille haastatelluille kielitaidosta on ollut myöhemmin hyötyä. Maire kertoi vieläkin käyttävänsä ruotsia pitäessään yhteyttä evakkoaikana Ruotsiin jääneen ystävänsä lapsenlapsen.⁶¹¹ Myös Ritva ja Kaija kertoivat käyttäneensä ruotsia ollessaan kaupassa töissä evakon jälkeen.⁶¹² Kaija totesi kyllä, ettei sillä hänen oppimallaan keittiöruotsilla oikein pärjännyt ummikko ruotsalaisen kanssa.⁶¹³ Saarenkylään palannut Eeva totesi saaneensa töitä Pohjanhovista evakon jälkeen, koska osasi ruotsia ja hänet lähetettiin myös myöhemmin työn puolesta Tukholmaan.⁶¹⁴

Evakossa olleet saivat myös uusia kokemuksia ja pidemmälle Ruotsiin evakkoon menneet näkivät Ruotsia laajemmin. Esimerkiksi Olga vaikutti kokeneen evakon enemmänkin Ruotsiin tutustumisen kautta siinä mielessä, ettei siitä ollut ainakaan haittaa.⁶¹⁵ Lisäksi osa evakossa olleista sai uusia tuttavuuksia ja ystäviä, joiden kanssa yhteydenpito on voinut jatkua vuosia evakossa olon jälkeenkin. Luonnollisesti kaikki tapahtumat evakossa eivät ole olleet positiivisia ja monet evakossa palaavat olivatkin menettäneet kotinsa sekä omaisuutensa.

Ruotsiin evakkoon menneiden kohdalla on hyvä muistaa, että he päätyivät kokonaan vieraan vallan hyväntahtoisuuden varaan, vieraaseen maahan ja vieraan kielen keskelle. He eivät itse lähteneet sinne pakoon, vaan heidän käskettiin mennä sinne. Suoma vertasikin heidän evakkoon lähtöä miesten rintamalla lähtöön: hekin tekivät kuten käskettiin.⁶¹⁶ He eivät tieneet mikä Ruotsissa odottaa eivätkä välttämättä kaikin osin tieneet minkälaiseen maahan tai paikkaan he päätyisivät. Ruotsi tuntui useille haastatelluista kuitenkin paikalta missä ovat turvassa.⁶¹⁷ Rajalle jäänyt Marja koki, että evakko oli heille ollut helpompi kuin syvemmälle Ruotsiin joutuneille.

Suomi hyötyi evakkojen sijoittamisesta Ruotsiin, koska se vähensi sijoituspainetta muualla Suomessa. Suomella kuitenkin oli sijoitettavanaan jo luovutettujen alueiden asukkaat sekä

⁶¹⁰ Savela, haastattelu, 26.6.2019.

⁶¹¹ Ibidem.

⁶¹² Heliste, haastattelu, 3.7.2019; Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

⁶¹³ Haanpää, haastattelu, 18.7.2019.

⁶¹⁴ Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

⁶¹⁵ Puolamaa, haastattelu, 28.6.2019.

⁶¹⁶ Huhtala, haastattelu, 17.6.2019.

⁶¹⁷ Puranen, haastattelu, 27.7.2017, 8.9.2017; Moisio, haastattelu, 10.7.2019.

marraskuun puoliväliin mennessä demobilisoidun kenttäarmeijan sotilaat. Samaan aikaan oli huutava pula niin asunnoista ja kuljetusvälineistä kuin elintarvikkeista ja kulutustavaroista. Lisäksi useimmille evakuoitaville Ruotsi oli Suomea huomattavasti lähempänä ja helpommin tavoitettavissa. On myös huomioitava, että evakuointiin käytettävissä oleva aika oli lyhyt ja Haukiputaan sillan räjäyttämisen katkaisi rautatieyhteydet muualle Suomeen eikä maantietä pitkin tehtävä kuljetus näin laajassa väestönsiirrossa ollut mahdollista sen hitauden vuoksi.⁶¹⁸ Oikeastaan osan lappilaisten lähettäminen Ruotsiin evakkoon oli pitkälti ainoa mahdollisuus saada heidät turvaan sodan tieltä.

Ruotsille evakkojen vastaanottamisella ei ollut suurta hyötyä, vaan se aiheutti heille enemmänkin kuluja ja paljon työtä. Tilanne kuitenkin oli se, että jos Ruotsi ei olisi ottanut vastaan evakkoja, olisi maiden väliset suhteet kokeneet kolauksen eikä se välttämättä olisi estänyt lappilaisten pakeneamista Ruotsiin. Jo talvi- ja jatkosodan aikana Ruotsi pyrki antamaan Suomelle materiaalista ja humanitääristä apua, kuten sotalapsien vastaanotto, hyvittääkseen sotilaallisen avun puutteen⁶¹⁹. Ruotsi sai kuitenkin evakoista työvoimaa, vaikka heidän työllistymiseensä liittyi rajoitteita. Kuitenkin usea haastateltukin oli tehnyt jonkinlaista työtä, kuten pessyt pyykkiä, mikä ei liittynyt evakkojen huoltoon.

5. Päätäntö

Lapin väestön evakuoinnissa on ollut kyse suuresta organisoitavasta tehtävästä, varsinkin kun ottaa huomioon läänin laajuuden, harvaan asumisen ja evakuoinnin kiireellisyyden. Tilanteiden nopean ja yllättävän muuttumisen vuoksi suunnitelmiakin jouduttiin muuttamaan yllättäen, joka heijastui evakkoon lähteviin ja heidän toimintaansa. Osalla lähteneistä lähtöön liittyi epävarmuuden ja epäselvyyden kokemuksia, koska he eivät tieneet mitä on tapahtumassa ja mihin he ovat menossa. He vain tekivät kuten käskettiin. Osan, erityisesti rajalle ennakkoon evakkopaikkoihin jääneiden, kohdalla taas, lähtö näyttäytyy valmisteltuna, ennakkoon suunniteltuna toimenä. Vaikka rajaseudun kunnissa asuneita ei aluksi ollut ajateltu evakuoitaviksi, voi olla, että väestö alkoi siitä huolimatta varautua lähtöön, jos sellainen tapahtuisikin. Muistelijoiden puheissa esiin ei kuitenkaan noussut tilanteen aiheuttamia huolen tai pelon tunteita, vaikka näiden voisi olettaa olevan läsnä, kun yhtäkkiä kotoa pitää lähteä ja jättää kaikki taakse. Näiden tunteiden muistelemattomuuteen voinee vaikuttaa se, että muisteluhetkellä he tiesivät, miten elämä oli mennyt lähdön jälkeen.

⁶¹⁸ Rautio 1995, 32–33; Runtti 1989, 25–26.

⁶¹⁹ Nehlin 2017, 138.

Lehmien kanssa lähdöllä oli suuri merkitys siihen, miten evakkoon kulki ja mihin evakossa päätyi. Raskain matka Ruotsiin on eittämättä ollut lehmiä ajaen kulkeneilla, koska he joutuivat taitamaan pitkiä matkoja jalan. Rajalla asuneilla lähtö oli siinäkin suhteessa helpompi, että he eivät välttämättä joutuneet ajamaan lehmiään mihinkään tai jos joutuivat niin naapurikylässä tai kunnassa olevalle ylikulkupaikalle. Rajalla asuneille on ollut etua siitä, että he ovat voineet ylittää rajan omilla veneillään, koska heillä on ollut silloin enemmän omaa valtaa siihen, koska he lähtevät ja mitä he voivat viedä mukanaan. Ne rajaseudun kunnista lähteneet, joilla oli matkaa joelle, ovat olleet enemmän samanlaisessa asemassa kauempaa evakkoon lähteneiden kanssa, vaikka heidän matkansa ei olekaan ollut yhtä pitkä.

Rajan ylitystä muistelijat eivät muistelleet sen enempää kuin mistä ja millä he olivat menneet yli. Muistiin jääneitä tunteita se ei ollut herättänyt, joka kauempaa tulleiden kohdalla johtunee matkan aiheuttamasta rasituksesta ja rajalta lähteneiden kohdalla taas rajan ylityksen arkipäiväisyydestä tai merkityksettömyydestä. On mahdollista, että rajan ylityksen hetkellä pitkän matkan rasittamat evakot eivät ole jaksaneet ajatella sen enempää siirtyvänsä toiseen valtioon tai se on heillekin tuntunut merkityksettömältä. Olennaisintahan on ollut turvaan pääseminen.

Vastaanotto oli monen muistelijan kohdalla ensimmäinen kohtaaminen Ruotsin tai ruotsalaisien kanssa. He eivät joko muistelleet vastaanottoa ollenkaan tai muistelivat sitä ystävällisenä. Täisauna sen sijaan oli vahvasti negatiivinen kokemus johtuen ruotsalaisista sotilaista, jotka heitä saunottivat. Tämä yhdisti kaikkia muistelijoita, lukuun ottamatta erästä, joka ei joutunut lyhyen evakko-aikansa vuoksi kokemaan sitä. Tämä on täysin ymmärrettävää, kun ottaa huomioon aikakauden sekä sen, että muistelijat olivat tyttöjä tai nuoria naisia. Saunotus koettiin nöyryyttävänä, jossain määrin toimimattomana sekä huonosti järjestettynä. Osa antoi täisaunalle ymmärrystä ja piti sitä kuljetun pitkän matkan jälkeen hyvänä. Näissäkin kokemuksissa kuitenkin kritiikki kohdistuu sotilaiden läsnäoloon. Täisaunasta oli jäänyt selkeitä muistoja, joka kuvaa tilanteen voimakkuutta ja merkitystä sen kokeneelle.

Kokemuksen karanteenista voi jakaa sitä muistelleisiin ja sitä muistelemattomiin. Kaikki eivät puhuneet karanteenista. Rajan lähellä leireillä olleille karanteeni ei ole ollut merkityksellinen asia, koska he eivät olisi sieltä lähteneet kuitenkaan. Leirien ollessa kylissä on karanteenin tekemä liikkumisen rajoittaminen tullut esille vahvana. Karanteenin pituus vaikutti myös siihen, kuinka paljon sitä muisteli. Esimerkiksi eräs muistelijasta puhui olleensa karanteenissa koko evakkoajan ja muisteli sitä negatiiviseen sävyyn, koska se oli ollut pitkäkestoinen tila. Sama tuli esille myös kirjeaineistossa, jossa karanteeni koettiin vankeutena ja siihen oltiin tyytymättömiä. Lehdessä syitä karanteenin

pidentymiselle haluttiin tuoda esille, mikä on johtunut mahdollisesti evakkojen tyytymättömyydestä tilanteeseen.

Majoittumisella oli iso merkitys evakkojen kokemuksiin, ja samankaltaisessa majoituksessa olleiden kokemukset olivat samankaltaisia. Lehmien kanssa majoittaminen vaikutti majoituspaikkaan. Kaikki pidemmän aikaa evakossa olleet, jotka majoituivat lehmien kanssa, päätyivät yksityismajoitukseen. Lehmien kanssa oleminen tuotti heille normaalimpaa arkea, koska lehmiä tuli hoitaa. Lehmien kanssa majoittuneista vain väliaikaisesti evakuoituidut viettivät evakkoajansa leirillä. Heitä ei ollut tarpeen siirtää vakituisempaan majoitukseen, koska heidän kohdallaan evakkoajan pituus vaihteli muutamasta päivästä muutamiin viikkoihin. Myös ne, joilla ei ollut lehmiä tai eivät kulkeneet tai majoittuneet niiden kanssa, pääsivät usein yksityismajoitukseen. Joko heidät yhdistettiin perheensä luo sinne tai sitten he menivät johonkin taloon töihin. Ainoastaan yksi pidemmän aikaa evakossa olleista muistelijoista oli koko evakkoajansa leireillä.

Väliaikaisesti evakuoituidut leirillä olleet muistelijat eivät muistelleet toimetttömyyttä tai ajankulua. Eräs heistä oli evakossa alle viikon, kun taas yhdellä heistä oli mukanaan hevonen ja yhdellä lehmiä, joiden hoitaminen toi tekemistä evakossa ollessa. Myöskään yksityismajoituksessa olleet, riippumatta siitä olivatko he rajalla vai kauempana Ruotsissa, eivät puhuneet toimetttömyydestä tai ajankulumattomuudesta. Heillä korostui töiden tekeminen. Arki vaikutti olleen melko normaalia. Kirjeissä leireillä olemisessa aluksi näkyi töihin pääsemisen ongelmat ja toimetttömyys, mutta niissäkin tuli esille kiire sen jälkeen, kun töihin oli päästy. Ainoastaan koko puolen vuoden evakkoajansa leireillä viettänyt muistelija puhui toimetttömyydestä.

Rajalle yksityistaloihin jääneet olivat muihin evakoihin suhteessa hyvin erilaisessa asemassa, koska he olivat hyvin lähellä omaa kotiaan ja käytännössä vielä heidän omassa elinpiirissään, vaikkakin rajajoen toisella puolella. Ruotsi oli aina ollut heille lähellä, vain joen toisella puolella, ja he olivat voineet käydä siellä jo ennen evakkoon lähtöä. Haastateltujeni kohdalla yksityistaloihin rajalle majoittuminen tarkoitti ennakkoon hankittuun evakkopaikkaan jäämistä. Tätä mahdollisuutta eivät muut tutkimukset tuo esille, vaan puhuvat sukulaisten tai tuttavien luo majoittumisesta. Kahden rajalta kotoisin olleen perheenjäsenet menivät sukulaisiin joen toiselle puolelle evakkoajaksi heidän itsensä siirtyessä omasta päätöksestään ruotsalaisten organisoimiin majoituspaikkoihin, mikä tarkoitti heidän kohdallaan leireillä oloa, josta toinen heistä siirtyi etelämmäs Ruotsiin mentyään yksityismajoitukseen.

Rajalle yksityismajoitukseen jääneet pystyivät elämään melko normaaliakin arkea. Tämä oli yhdistävä kokemus heidän ja muualla Ruotsissa omaan asuntoon päätyneiden kanssa. Omassa

asunnossa majoittuneet pystyivät järjestämään arkensa omilla ehdoillaan ja tekivät esimerkiksi itse ruokaa kaupasta ostetuilla elintarvikkeilla. Syvemmällä Ruotsissa yksityismajoituksessa olleita kuitenkin erotti rajalle jääneistä kieliympäristö, sillä Ruotsin Tornionlaaksossa monet väestöstä puhuivat suomea eivätkä näin ollen rajalle jääneet joutuneet kohtamaan kielivaikeuksia tai oppimaan ruotsin kieltä. Syvemmällä Ruotsissa olleet pystyivät kommunikoimaan paikallisten ja viranomaisten kanssa tarpeen vaatiessa tulkin välityksellä, mutta tulkkia ei ollut aina saatavilla. Ilman ennestään ollutta tai siellä syntyneitä kielitaitoa ei yhteyksiä paikallisiin helposti syntynyt, jos syntyi ollenkaan. Muistelijat eivät kuitenkaan valittaneet kommunikaatiovaikeuksista, vaan korkeintaan harmittelivat kielen oppimattomuutta, jos sitäkään. Osalla ystävyys paikallisten, kuten majoituksen talonväen kanssa, jatkui evakosta paluunkin jälkeen. Rajalla yksityismajoituksessa olleilla ei taas syntynyt uusia ystävyksiä tai yhteyksiä Ruotsiin.

Leireillä evakkoajan viettäneet olivat eristyneimmässä asemassa suhteessa Ruotsiin ja ruotsalaisiin huolimatta siitä, olivatko he rajan lähellä vai syvemmällä Ruotsissa. Heillä ei syntynyt yhteyksiä paikallisiin eivätkä he olleet tekemisissä ruotsalaisten kanssa muuten kuin leirillä työskennelleiden kautta. Leirillä elämä oli muutenkin hyvin paljon rajatumpaa.

Kokemuksiin vaikutti myös yleinen elämäntilanne ennen evakkoa. Tähän liittyy myös evakkoon lähteneiden ikä. Vanhimmalla muistelijoista oli evakkoon lähtiessä jo kaksi pientä lasta ja hänen miehensä oli kotona heidän lähtiessä evakkoon. Hänen ollessa majoittuneena rajalla hänen arkeaan sielläkin ohjasi lastenhoito. Muilla muistelijoilla ei ollut lapsia tai puolisoa johtuen heidän nuoresta iästään, ja he viettivät evakkoikaansa joko perheestään erossa tai perheen kanssa. Osa oli aluksi erossa päästen myöhemmin perheen kanssa samaan paikkaan, osa taas aluksi oli yhdessä perheen kanssa joutuen myöhemmin eroon. Perheen yhdistäminen ei ole lehden antaman kuvan mukaan ollut kovinkaan helppoa, vaikka lehti on todennäköisesti tehnyt antanut siitä vaikeamman kuvan estääkseen evakkojen pyrkimyksiä päästä perheenjäsentensä luo ilman viranomaisten lupia.

Perheessä erossa oleminen on aiheuttanut huolta heistä varsinkin siitä tilanteesta, kun heidän olinpaikastaan ei ole ollut tietoa eikä heihin ole saanut yhteyttä. Perheessään erosta olleista muistelijoista kaikki eivät itse kokeneet huolta, vaan kertoivat vanhempien kantaneen huolta heistä. Ne perheistään eroon joutuneet, jotka itse päättivät lähteä joko esimerkiksi töihin tai muualle evakkoon tilanpuutteen vuoksi, eivät kokeneet huolta. Osassa näistä tapauksista vaikutti myös se, jos oli ollut jo aiemmin erossa perheestään esimerkiksi töiden vuoksi eli oli alkanut itsenäistymään. Nuorimmilla huoleen johtaneena syynä oli pitkälti ikä, mutta epävarmuus heidän perheensä selviämisestä. Väliaikaisesti evakossa olleilla evakon pituus on vaikuttanut varmasti siihen miten perheestä erossa oleminen on koettu sekä se kuinka lähellä kotipaikkaa he ovat olleet.

Paluuluvan saaminen vaikutti kaikille olleen melko merkityksetön asia, jota ei kunnolla muistettu. Rajan ylitys takaisin tullessa oli vielä merkityksettömämpi kokemus kuin se oli ollut lähtiessä, vaikka Ruotsista palattaessa ero maiden välillä on voinut näyttäytyä huimana, kun on lähdetty Ruotsin yltäkyläisyydestä ja palattu raunioille ja poltettuihin kyliin. Toki esimerkiksi Tornion kautta kulkevat eivät joutuneet kohtaamaan tuhoja heti samalla tavalla kuin pohjoisempaa rajajoen ylittäneet. Rajalle evakkoon jääneiden kokemuksissa kylien tuhoutumisen näkeminen on ollut muistoihin jäänyt kokemus. Rajalla olleet saivat katsoa silmien edessä, kuinka heidän kotiseutunsa on liekeissä ja kaikki tuttu tuhoutuu. Iällä oli kuitenkin vaikutusta siihen, kuinka he suhtautuivat tuhojen näkemiseen. Kauempana evakossa olleet elivät pidemmän aikaa epätietoisuudessa siitä kuinka heidän kodilleen oli käynyt, koska osa rajalla olleista pystyi näkemään oman talonsa olevan vielä pystyssä.

Kaikki, jotka palasivat tuhottuihin kyliin, puhuivat näyn ankeudesta ja kamaluudesta, ja kuvasivat vain piippujen olleen pystyssä. He eivät palanneet enää takaisin paikkoihin, jotka he olivat jättäneet taakseen lähtiessään, vaikka heidän kotitalonsa olisi säästynyt. Rovaniemen maalaiskuntaan palanneista osa näki kauppalaan kohdanneet tuhot ja muutenkin kulkivat ohi tuhottujen kylien. Muistelijoista vain kaksi palasi säilyneisiin kyliin, mikä erottikin heidän paluukokemuksensa muista. Tuhojen näkeminen on voinut vaikuttaa kokemukseen Ruotsista ja siihen, että koetaan pelkästään kiitollisuutta Ruotsin antamasta avusta ilman, että siellä olemisessa olisi ollut mitään moitittavaa.

Hypoteesini siitä, että rajan välittömästä läheisyydestä Ruotsiin menneet eivät kokeneet Ruotsia tai ruotsalaisuutta yhtä vieraina kuin kauempaa tulleet riippuen kuitenkin heidän sijoituspaikastaan, piti tietystä mielessä paikkansa. Rajalle yksityismajoitukseen jääneet eivät kokeneet vierautta, mutta syy oli siinä, että se Ruotsi, joka rajaseudun kylissä oli, oli heille tuttu. Tämä ei kuitenkaan kerro sitä, olisivatko he kokeneet muun Ruotsin vieraana. Ruotsin puolen Tornionlaaksossa kuitenkin lähtökohdaisesti oli paljon Suomesta kotoisin olleita tai sukujuurensa sieltä saaneita. Kielieroakaan ei ollut, mikä lienee helpottanut kanssakäymistä ja yhteyden tuntemista. Tämän lisäksi rajalle jäi evakkoon useita saman kylän asukkaita, jolloin heillä oli ympärillään tuttujakin ihmisiä siinäkin tapauksessa, että he eivät olisikaan tunteneet sijoituskylänsä asukkaita. Heidän kokemukseensa vieraudesta vaikutti todennäköisesti myös yksityismajoituksessa oleminen, koska he pystyivät tuolloin järjestämään arkensa haluamallaan tavalla eivätkä kohdanneet esimerkiksi ruokakulttuureissa olleita eroja. Rajalta olleet syvemmälle Ruotsiin joutuneet sen sijaan joutuivat kohdakkain samanlaisten kielivaikeuksien kanssa kuin muualta evakoidut. He kohtasivat myös samanlaisia eroja ruoassa, kuten kirjeissäkin ilmenee.

Rajalta lähtöisin olleista usea muisteli valtioiden välisen rajan kiristyneen talvi- ja jatkosotien aikana, jolloin heiltä oli alettu vaatia erilaisia dokumentteja rajaa ylitettäessä. Tämä tuo esille

rajan avoimuuden kokemuksen, johon sota-ajat olivat tehneet muutoksen. Kuitenkin rajaa ei koettu Lapin sodan aikaan, koska tuolloin heidät oli otettu vastaan mitään vaatimatta. Rajan avoimuuden ja kiristymisen kokemukset osoittavat osaltaan sitä, että rajan eli joen takaiset kylät olivat osa heidän elinpiiriään. Kiristyksistä puhuttiin hieman negatiiviseen sävyyn heidän elämäänsä rajoittaneena toimenä, ja vaatimuksia saatettiin kiertää eli niitä ei koettu tarpeellisiksi tai perustelluiksi. Osa rajalla olleista koki ruotsalaisten tehneen eroa heidän ja suomalaisten välillä, ja nimenomaan negatiivisessa mielessä. Näihin kokemuksiin kuitenkin on saattanut vaikuttaa myöhemmät kokemukset elämässä.

Ne rajalta lähteneet, joiden kotitalo oli säästynyt, pääsivät palaamaan koteihinsa jo syksyn aikana, kun muilla paluu siirtyi seuraavaan kevääseen. Lähtöpaikka vaikutti siihen evakuoitiinko Ruotsiin vai Pohjanmaalle ja jäikö Ruotsin puolella rajan tuntumaan. Sillä oli siis vaikutusta heidän evakonsa kulkuun, mutta itse kokemuksiin vaikutti enemmän se, minkälaisessa majoituksessa he olivat. Evakkojen sijoittaminen näyttäytyy heidän kertomuksissaan viranomaisten ohjaamina jonnekin päätyminä, joihin sattumillakin on voinut olla vaikutusta. Esimerkiksi ylityspaikan muuttuminen Suomen puolella on vaikuttanut siihen, päätyikö muun perheen tai kyläläisten kanssa samaan paikkaan.

Kokemukset evakosta olivat siis suurelta osin pelkästään positiivisia. Haastatellut olivat kiitollisia Ruotsin antamasta avusta eivätkä halunneet valittaa mistään. Kaikki huolimatta kotipaikastaan kokivat Ruotsin kuitenkin jollain tavalla pelastukseksi tai avuksi. Osalla rajalta kotoisin olleilta kiitollisuus kohdistui pidemmälle ajalle, kun he kokivat Ruotsin läheisyyden olleen heille avuksi yleisestikin sotien aikana ja niiden jälkeen jälleenrakennuksen aikana. Kauempaa evakkoon lähteneillä tällainen kokemus ei luonnollisesti ollut mahdollinen. Kriittisimmät kokemukset tulivat esille kirjeistä, joissa kritiikki kohdistui huonolaatuihin, joskus pilaantuneeseenkin ruokaan ja töihin pääsemättömyyteen. Lehden antama kuva Ruotsin oloista oli pelkkää hyvyyttä ja kiitollisuutta täynnä ohjeistaen samalla evakkoja tyytymään siihen mitä on ja osoittamaan kiitollisuutta.

Muistelijoiden kohdalla huomioon otettavaa on toki se, että haastattelut on tehty yli 70 vuotta tapahtumien jälkeen, ja ne kuvaavat enemmänkin sitä minkälaisia muistoja heille on jäänyt evakosta pitkällä aikavälillä. Aika on voinut niin sanotusti kullata muistoja, mutta ei ole myöskään syytä epäillä, etteikö mahdolliset väärinkohtelun kokemukset olisi jääneet mieleen, jos niitä olisi ollut. Täisaunakin oli jäänyt elävänä mieleen. Laajempi kirjeaineisto olisi kuitenkin mahdollistanut paremmin vertaillun aikalaiskokemuksen ja muistelun välillä.

Evakko aika on sen kokeneille ollut merkittävä hieman riippuen siitä, kuinka kauan he ovat siellä olleet siitäkin huolimatta, että suurin osa ei kokenut evakkoajan muuttaneen heidän elämänsä kukaan. Merkittävydestä kertoo se, että he ovat kokeneet tarpeelliseksi muistella sitä.

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

Kansanperinteen arkisto

Haastattelut

Angeria, Eeva (s. 1920). Haastattelu Pellossa 29.6.2017. (Äänite tekijän hallussa).

Haanpää, Kaisa (s. 1927). Haastattelu Pellossa 18.7.2019. (Äänite tekijän hallussa).

Hast, Marja (s. 1928). Haastattelu Kiirunassa 2.9.2017. (Äänite tekijän hallussa).

Heino-Suutari, Helmi (s. 1927). Haastattelu Rovaniemellä 25.6.2019. (Äänite tekijän hallussa).

Heliste, Ritva (s. 1930). Haastattelu Rovaniemellä 3.7.2019. (Äänite tekijän hallussa).

Huhtala, Suoma (s. 1929). Haastattelu Rovaniemellä 17.6.2019. (Äänite tekijän hallussa).

Koivisto, Saara (s. 1926). Haastattelu Ylitorniolla 2.7.2019. (Äänite tekijän hallussa).

Moisio, Eeva (s. 1927). Haastattelu Rovaniemellä 10.7.2019. (Äänite tekijän hallussa).

Puranen, Nanni (s. 1927). Haastattelu Pellossa 27.7.2017 ja 8.9.2017. (Äänite tekijän hallussa).

Savela, Maire (s. 1927). Haastattelu Rovaniemellä 26.6.2019. (Äänite tekijän hallussa).

Tervahauta, Rauha (s. 1925). Haastattelu Torniossa 9.7.2019. (Äänite tekijän hallussa).

Tekijän yksityisarkisto

Haastattelut

Puolamaa, Olga (s. 1923). Haastattelu Pellossa 28.6.2019.

Julkaisemattomat kirjoitukset

Hast, Marja, ”Isän työkalujen piilotus”.

Hast, Marja, Otsikoimaton kirjoitus.

Moisio, Eeva, ”Evakkoon lähtö -44”.

Kirjeet

Kirje 1., Alfta 6 pv, marraskuu (?), 1944. Hilda Tervahaudalta siskolleen Iida Haposelle.

Kirje 2., Alfta 22 pv, marraskuu (?), 1944. Hilda Tervahaudalta siskolleen Iida Haposelle.

Kirje 3., Alfta 24 pv, marraskuu (?), 1944. Hilda Tervahaudalta siskolleen Iida Haposelle.

Kirje 4., Alfta 11 pv, joulukuu, 1944. Hilda Tervahaudalta siskolleen Iida Haposelle.

Kirje 5., Alfta, joulukuu, 1944. Hilda Tervahaudalta siskolleen Iida Haposelle.

Kirje 6., Alfta 3 pv, tammikuu, 1945. Hilda Tervahaudalta siskolleen Iida Haposelle.

Kirje 7., Långhet 2 pv, helmikuu, 1945. Hilda Tervahaudalta siskolleen Iida Haposelle.

Kirje 8., Långhet 17 pv, helmikuu (?), 1945. Hilda Tervahaudalta siskolleen Iida Haposelle.

Kirje 9., Långhet 4 pv, maaliskuu (?), 1945. Hilda Tervahaudalta siskolleen Iida Haposelle.

Kirje 10., Alfta 18 pv, huhtikuu (?), 1945. Hilda Tervahaudalta siskolleen Iida Haposelle.

Kirje 11., Alfta 18 pv, toukokuu, 1945. Hilda Tervahaudalta siskolleen Iida Haposelle.

Lehdet

Kotimaan Viesti (KV), Tukholma, lokakuu 1944–toukokuu 1945.

Painetut lähteet

Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1943. Tilastollinen Päätoimisto: Helsinki, 1944.

Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1944–1945. Tilastollinen Päätoimisto: Helsinki, 1946.

Ståhlberg, K. J. (toim.), *Julkisen oikeuden lakikirja, lisäosa vuosilta 1939–1943*. Valtioneuvoston kirjapaino: Helsinki, 1943.

Kirjallisuus

Ahto, Sampo, *Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945*. Kirjayhtymä: Helsinki, 1980.

Ahvenainen, Jorma, *Rovaniemen historia II – 1632–1960*. Rovaniemen kaupunki, Rovaniemen maalaiskunta ja Rovaniemen seurakunta: Rovaniemi, 1970.

Annanpalo, Heikki & Tuomaala, Ritva & Tuominen, Marja (toim.), *Saatiin tämä vapaus pitää. Tutkija kohtaa rovaniemeläisveteraanin*. Rovaniemen kaupunki, maalaiskunta ja seurakunta, Lapin yliopiston taiteiden tiedekunta: Jyväskylä, 2001.

Arkistojen Portti, Partisaanien siviiliuhrit 1941–1944, http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Partisaanien_siviiliuhrit_1941-1944, luettu 12.4.2022.

Arkistolaitos, Tornionjoki – väylä valtakuntien välillä, https://arkisto.fi/uploads/Arkistolaitos/Maakunta-arkistot/Oulu/Tornionjoki/8_1.html, luettu 3.5.2022.

Assmuth, Laura, 'Me ja muut. Periferian identiteettejä'. Teoksessa Hirsiaho, Anu & Korpela, Mari & Rantalaiho, Liisa, *Kohtaamisia rajoilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1038. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Tampere 2005, 92–108.

Assmann, Aleida, 'Canon and Archive'. Teoksessa Erll, Astrid & Nünning, Ansgar (toim.), *Cultural Memory Studies : An international and Interdisciplinary Handbook*. De Gruyter: Berlin, 2008, 97-107.

Byström, Mikael & Frohnert, Pär, 'Introduction I'. Teoksessa Byström, Mikael & Frohnert, Pär (toim.), *Reaching a State of Hope – Refugees, Immigrants and the Swedish Welfare State, 1930-2000*. Nordic Academic Press: Lund, 2013, 42–59.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina, 'Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä'. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2006, 25–48.

Gilmour, John, *Sweden, the Swastika and Stalin: The Swedish Experience in the Second World War*. Edinburgh University Press: Edinburgh, 2010.

Haapala, Pertti, 'Kun kaikki alkoi liikkua...'. Teoksessa *Suomalaisen arjen historia. 3. Modernin Suomen synty*. WS Bookwell Oy, Porvoo, 2007, 46–63.

- Hautala-Hirvioja, Tuija, 'Evakkoreissu Ruotsiin – muistamisen arvoiset kokemukset ja tapahtumat', *Faravid* 41/2016. Historian ja arkeologian tutkimuksen aikakauslehti. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys r.y.: Rovaniemi, 2016, 145–162.
- Holstein, James A. & Gubrium, Jaber F., *The Active Interview*. Qualitative Research Methods. SAGE Publications Inc: Los Angeles, 1995.
- Hytönen, Kirsi-Maria, 'Naisten muistot työstä sodan ja jälleenrakennuksen ajalta kertovat jaksamisesta'. *J@rgonia* 24/2014, <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/44653>, 42–48. Luettu 31.3.2019.
- Hytönen, Kirsi-Maria, "'Olen niin lopen väsynyt kaikkeen" – Naisten väsymys talvi- ja jatkosotien kotirintamalla'. Teoksessa Annola, Johanna & Kivimäki, Ville & Malinen Antti (toim.), *Eletty historia. Kokemus näkökulma menneisyyteen*. Vastapaino: Tampere, 2019, 341–366.
- Jokela, Eila (toim.), *Lappi. Eilen – Tänään – Huomenna*. Lapin maakuntaliiton ja Suomen huollon julkaisu. WSOY: Porvoo, 1948.
- Junila, Marianne, *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkaiselo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Bibliotheca Historica 61. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2000.
- Junila, Marianne, 'Sairaanhoito sota-ajoilta nykypäiviin'. Teoksessa Junila, Marianne & Manninen, Turo (toim.), *Lapin sairaanhoidon historia*. Lapin sairaanhoitopiirin kuntayhtymä: Jyväskylä, 2005, 87–241.
- Kaila, Toivo T., *Lapin sota*. WSOY: Helsinki, 1950.
- Kalela, Jorma, 'Muistitiedon näkökulma historiaan'. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2006, 67–92.
- Karttapaikka – Maanmittauslaitos, <https://asiointi.maanmittauslaitos.fi/karttapaikka/>, luettu 12.4.2022.
- Karvanen, Niko, Rovaniemen keskustan liepeiltä löytyi sodanaikainen räjähdde, *Ilta-Sanomat*, 29.7.2021, <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000008158248.html>, luettu 12.4.2022.
- Kielitoimiston sanakirja - Evakko, <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/evakko?searchMode=all>, luettu 8.4.2022.

- Kielitoimiston sanakirja - Pakolainen, <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/pakolainen?searchMode=all>, luettu 8.4.2022.
- Kielitoimiston sanakirja - Siirtolainen, <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/siirtolainen?searchMode=all>, luettu 8.4.2022.
- Kielitoimiston sanakirja - Topparoikka, <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/topparoikka?searchMode=all>, luettu 16.3.2022.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva Kustannus Oy: Helsinki, Jyväskylä, 2006.
- Kulju, Mika, *Lapin sota 1944–1945*. Gummerus: Helsinki, 2013.
- Kuusi, Hanna, 'Tuberkuloosin torjunta ja moderni kansalainen'. Teoksessa Helén, Ilpo & Jauho, Mikko (toim.), *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Gaudeamus: Helsinki, 2003, 33–57.
- Kuvaja, Christer, 'Kieliraja Länsipohjassa Ruotsin ajan lopussa'. Teoksessa Nordberg, Henri (toim.), *Raja 200 – Gränsen 200*. Tornionlaakson vuosikirja – Tornedalens årsbok 2008–2010. Tornionlaakson Neuvosto ja Tornionlaakson maakuntamuseo: Luulaja, 2010, 354–375.
- KvaliMOTV - Aineisto- ja teorialähtöisyys, https://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L2_3_2_3.html. Luettu 18.3.2021.
- KvaliMOTV - 6.3.2 Teemahaastattelu, https://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L6_3_2.html. Luettu 30.3.2019.
- KvaliMOTV - 7.3.2 Sisällönanalyysi, https://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L7_3_2.html. Luettu 18.3.2021.
- Kvist, Henna, *Veljeskansaa vieraana. Kotimaan Viesti -lehden välittämä kuva Lapin läänin evakkojen elämästä Ruotsissa lokakuulta 1944 toukokuulle 1945*. Pro gradu -työ. 2006.
- Lapinlehmä – Arktinen keskus, Lapin yliopisto, <https://www.arcticcentre.org/FI/Lappari/Lapinlehma>, luettu 12.4.2022.
- Lantmäteriet, Min karta, <https://minkarta.lantmateriet.se/>, luettu 12.4.2022.
- Lumio, Jukka, Kurkkumätä (difteria), Lääkärikirja Duodecim, 31.8.2021, <https://www.terveyskirjasto.fi/dlk00579>. Luettu 4.1.2022.

- Lähteenmäki, Maria, *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja - lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Suomen Historiallinen Seura: Vammala, 1999.
- Nehlin, Ann, 'Building Bridges of Trust: Child Transports from Finland to Sweden during the Second World War'. *War & Society* 36:2 (2017), 133–153.
- NSD - Om Norrländska Socialdemokraten, <https://web.archive.org/web/20061209195115/http://www.nsd.se/omnsd.aspx?page=fragor>, luettu 12.4.2022.
- Paasi, Anssi, 'Rajat ja identiteetti globalisoituvassa maailmassa'. Teoksessa Syrjämaa, Taina & Tunturi, Janne (toim.), *Eletty ja muistettu tila*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2002, 154–176.
- Paksuniemi, Merja, *Vahvoiksi kasvaneet - Lapin lapset sodan jaloissa*. Siirtolaisinstituutti, Tutkimuksia A 45, Turku, 2014.
- Petramaa, Ahti & Müller, Eino & Pesonius, Veikko & Soininen, August & Tuovinen, Lauri & Elfvingren, Eero & Raunio, Ari, 'Uudelleenjärjestelyt sekoittavat kenttäarmeijan'. Teoksessa *Jatkosodan historia 4*. Werner Söderström Osakeyhtiö: Porvoo, 1993, 140–155.
- Pohjoissuomenkarja (PSK) – NordGen, <https://www.nordgen.org/fi/vara-lantrasdjur/pohjoissuomenkarja-psk/>, luettu 12.4.2022.
- Portelli, Alessandro, 'Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?'. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2006, 49–64.
- Prokkola, Eeva-Kaisa, 'Border Narratives at Work: Theatrical Smuggling and the Politics of Commemoration', *Geopolitics* 13 (2008), 657–675
- Prokkola, Eeva-Kaisa, 'Rajayhteistyö identiteettityönä. Suomen ja Ruotsin rajan ylittävät yhteistyöprojektit paikallisten asukkaiden kokemana ja kertomana'. *Alue ja ympäristö* 39:1 (2010), 15–26.
- Prokkola, Eeva-Kaisa, 'Tornionlaakso arjen paikkana - kertomuksia Suomen ja Ruotsin rajalta', *Terra* 117:3 (2005), 177–188.

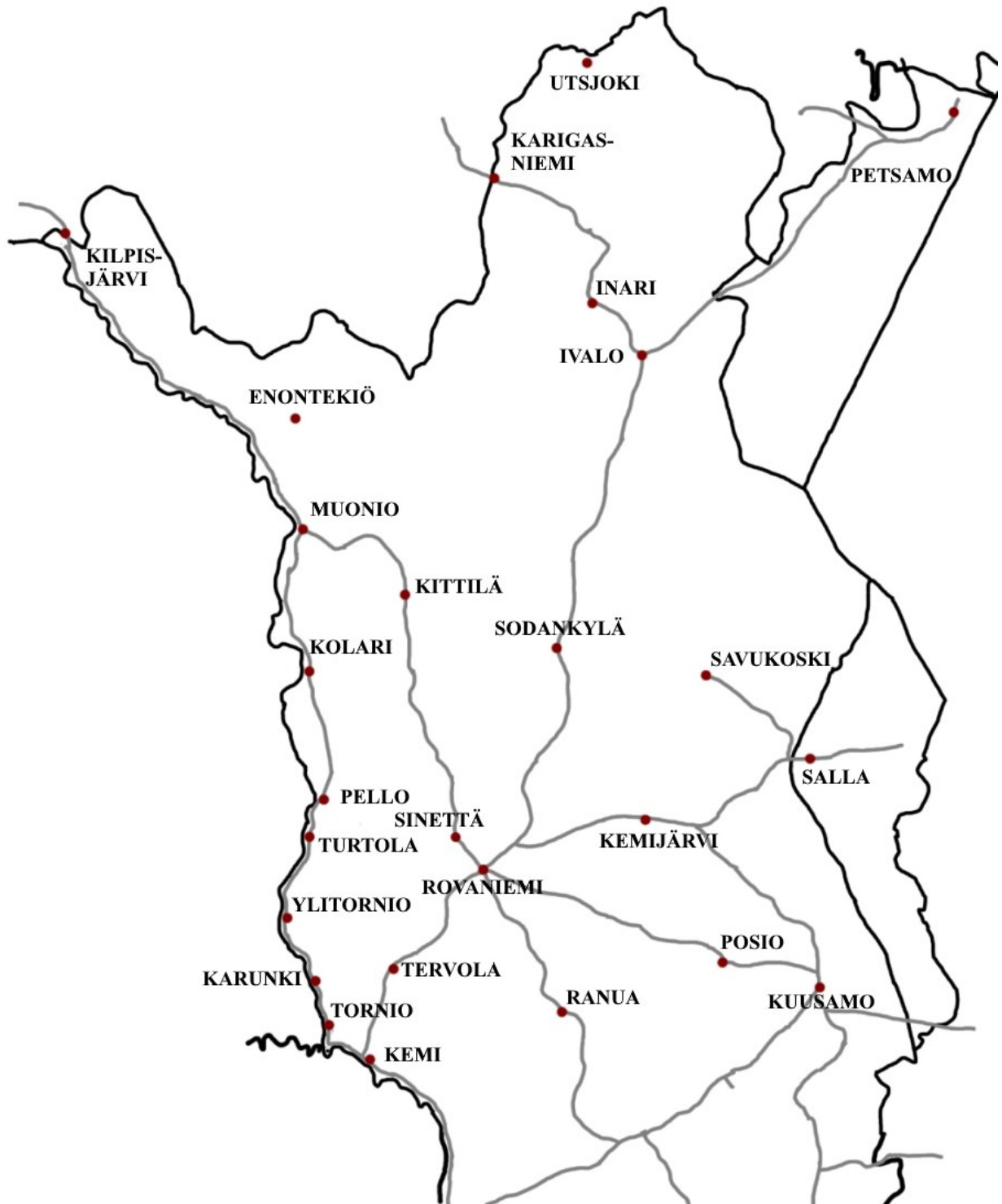
- Raunio, ””Se oli niin pyhä se” – Suomen ja Venäjän välinen raja kuviteltuna ja tuotettuna rajaseudun asukkaiden kertomuksissa”. Teoksessa Rantala, Päivi & Tuominen, Marja (toim.), *Rajoilla. Puheenvuoroja tutkimuksen rajoista ja rajojen tutkimuksesta*. Lapin yliopisto: Rovaniemi, 2005, 99–116.
- Rautio, Erkki, *Pohjoiset pakolaiset. Lapin väestön evakuointi Ruotsiin Lapin sodan aikana 1944–1946*. Pro gradu -tutkielma, Historian laitos, Oulun yliopisto, 1995.
- Ritchie, Donald A., *Doing Oral History. A Practical Guide*. Oxford University Press: New York, 2003.
- Rossi, Leena, ’Muisti, muistot ja muistitietohistoria’. Teoksessa Nivala, Asko & Mähkä, Rami (toim.), *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Cultural History - Kulttuurihistoria 10. Turun yliopisto: Turku, 2013, 49–81.
- Ruotsala, Helena, ’From Crime to Cultural Heritage. Cross-border Activities and Relationships in the Tornio River Valley’, *Anthropological Journal of European Cultures* Vol. 18 Issue 1 (2009), 30–49.
- Ruotsala, Helena, ’Onko suomella sijaa? Suomen- ja meänkielisiä ääniä Haaparannan arjessa’. Teoksessa Inaba, Nobufumi & Luutonen, Jorma & Hamari, Arja & Ahola, Elina (toim.), *Juuret marin murteissa, latvus ylittää Uraliin. Juhlakirja Sirkka Saarisen 60-vuotispäiväksi 21.12.2014*. Suomalais-Ugrilainen Seura: Helsinki, 2014, 267–281.
- Runtti, Susanna, *Lapin läänin evakuointi syksyllä 1944*. Yleisen historian pro gradu –tutkielma, Oulun yliopisto, 1989
- Ruusuvuori, Johanna, ’Litteroijan muistilista’. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen Matti (toim.), *Haastattelun analyysi*. Vastapaino: Tampere, 2010, 424–431.
- Sallinen, Milla, Kaivinkoneen kauhaan osui räjähtämätön sodanaikainen lentopommi Tornion Kaakamossa: "Joen ruoppaus loppui siihen paikkaan", *Lapin Kansa*, 5.4.2021, <https://www.lapin-kansa.fi/kaivinkoneen-kauhaan-osui-rajahtamaton-sodanaikain/3496604>, luettu 12.4.2022.
- Sarjala, Jukka, ’Kansalliskielet Suomen koulujärjestelmässä’. Teoksessa *Kansalliskielten historiallinen, kulttuurinen ja sosiologinen tausta*. Työryhmämuistio. Kielilakikomitea, 2000, 18-28.
- Satokangas, Reija, ’Pohjoinen paikallishistoria – poikkeusko?’. Teoksessa Ahtiainen, Pekka & Teronen, Jukka & Teräs, Kari (toim.), *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suunta-
viivoja*. Vastapaino: Tampere, 2010, 197–216.

- Schacter, Daniel L., *Muisti. Aivot, mieli ja menneisyys*. Terra Cognita: Helsinki, 2001.
- Soikkeli, Anu, 'Tyyppitalojen aika, Lappilaisen asumisen muutos'. Teoksessa Tuominen Marja & Löfgren, Mervi (toim.), *Lappi palaa sodasta – Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Vastapaino: Tampere, 2018, 143–163.
- Suistola, Jouni, 'Ryysyrannan raunioilta hyvinvointivaltion osaksi - Pohjois-Suomi 1939–1985'. Teoksessa Julku, Kyösti (toim.), *Faravidin maa. Pohjois-Suomen historia*. Studia Historica Septentrionalia 9. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys: Rovaniemi, 1985, 312–342.
- Tarkka, Olga, *Lappilaisten evakko- ja sotilasten kokemuksia elämästä ja koulunkäynnistä Ruotsissa Lapin sodan aikana*. Kasvatustieteiden tiedekunnan pro gradu -tutkielma, Lapin yliopisto, 2017.
- Tietoarkisto - Laadullinen sisällönanalyysi, <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/analyysitavan-valinta-ja-yleiset-analyysitavat/laadullinen-sisallonanalyysi/>. Luettu 18.3.2021.
- Tikka, Marko & Nevala, Seija-Leena, *Kielletyt leikit. Tanssin kieltämisen historia Suomessa 1888–1948*. Atena: Jyväskylä, 2020.
- Tuominen, Marja, 'Lapin ajanlasku. Menneisyys, tulevaisuus ja jälleenrakennus historian reunalla'. Teoksessa Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.), *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino: Tampere, 2015, 39–70.
- Tuominen, Marja & Löfgren, Mervi (toim.), *Lappi palaa sodasta - Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Vastapaino: Tampere, 2018.
- Tuominen, Marja & Löfgren, Mervi, 'Taidetta ja kulttuuria Lapin rauhassa'. Teoksessa Tuominen, Marja & Löfgren, Mervi (toim.), *Lappi palaa sodasta - Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Vastapaino: Tampere, 2018, 25–33.
- Ukkonen, Taina, *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2000.
- Ursin, Martti, *Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944–1945 jälkeen*. Studia Historica Septentrionalia 2. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys: Rovaniemi, 1980.
- Ursin, Martti, 'Lapin sodan 1944–1945 heijastuksia Ruotsissa', *Faravid* 7/1983, Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys r.y: Rovaniemi 1983, 255–261.

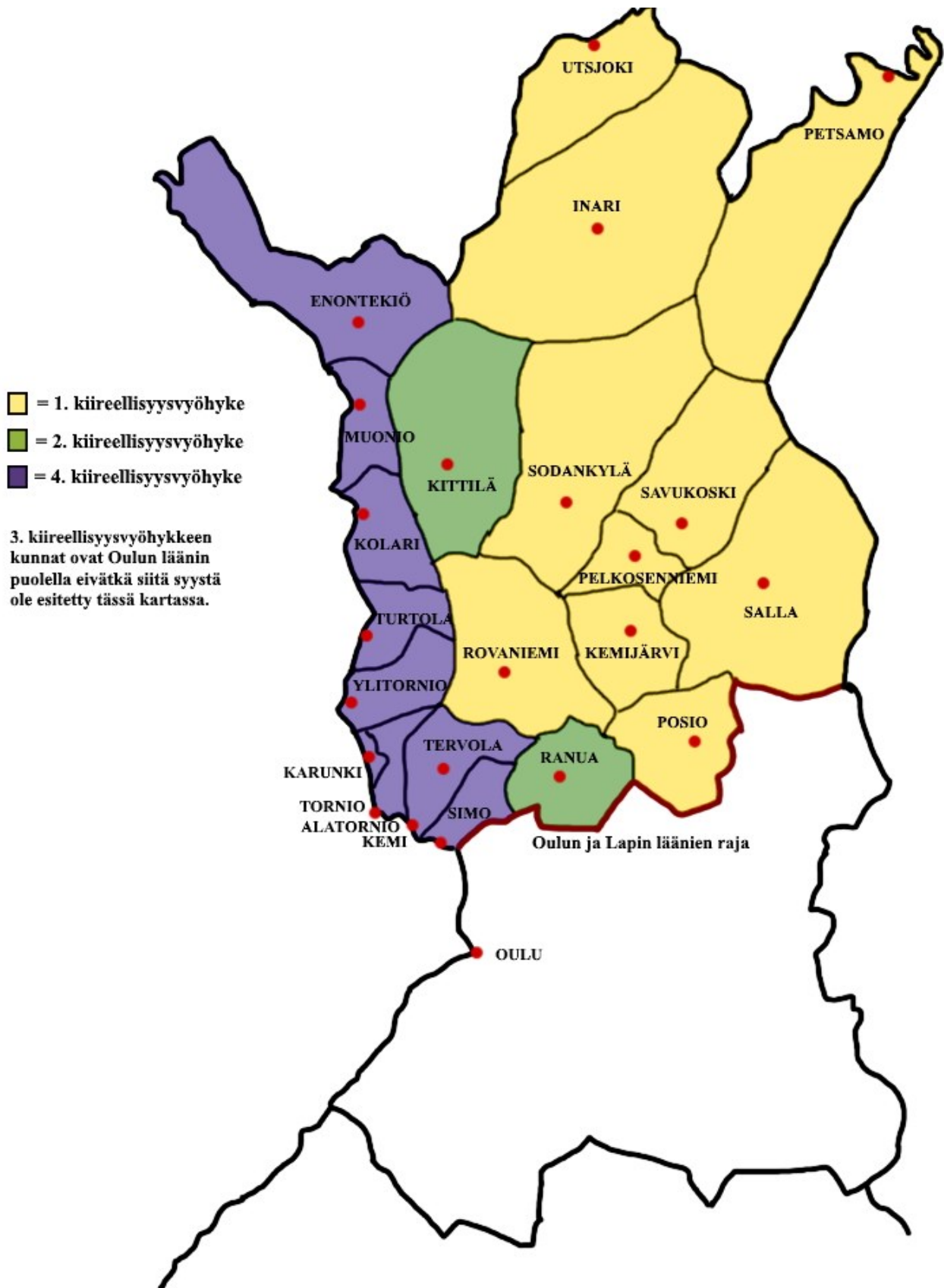
- Vaattovaara, Johanna, 'Jaettu kieli, meän kieli'. Teoksessa Massa, Immo & Snellman, Hanna (toim.), *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 924. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2003, 46–47.
- Virtanen, Leea, 'Henkilökohtainen kerronta'. Teoksessa Järvinen, Irma-Riitta & Knuuttila, Seppo, *Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Pieksämäki, 1982, 171–205.
- Välimaa, Brita-Kaisa, 'Kuuliaisuus, kärsivällisyys ja ymmärtäväisyys - Evakkoihin kohdistetut odotukset Kotimaan Viesti -lehdessä vuosien 1944–1945 aikana', *Hybris, Erikoisnumero: Historiantutkimuksen uudet tekijät*, <https://hybrislehti.net/kuuliaisuus-krsivllisyys-ja-ymmrvisyys-evakkoihin-kohdistetut-odotukset>. Luettu 7.9.2021.
- Åmark, Klas, 'Sweden and the refugees, 1933-45'. Byström, Mikael & Frohnert, Pär (toim.), *Reaching a State of Hope – Refugees, Immigrants and the Swedish Welfare State, 1930-2000*. Nordic Academic Press, Lund, 2013: 60–84.

Liitteet

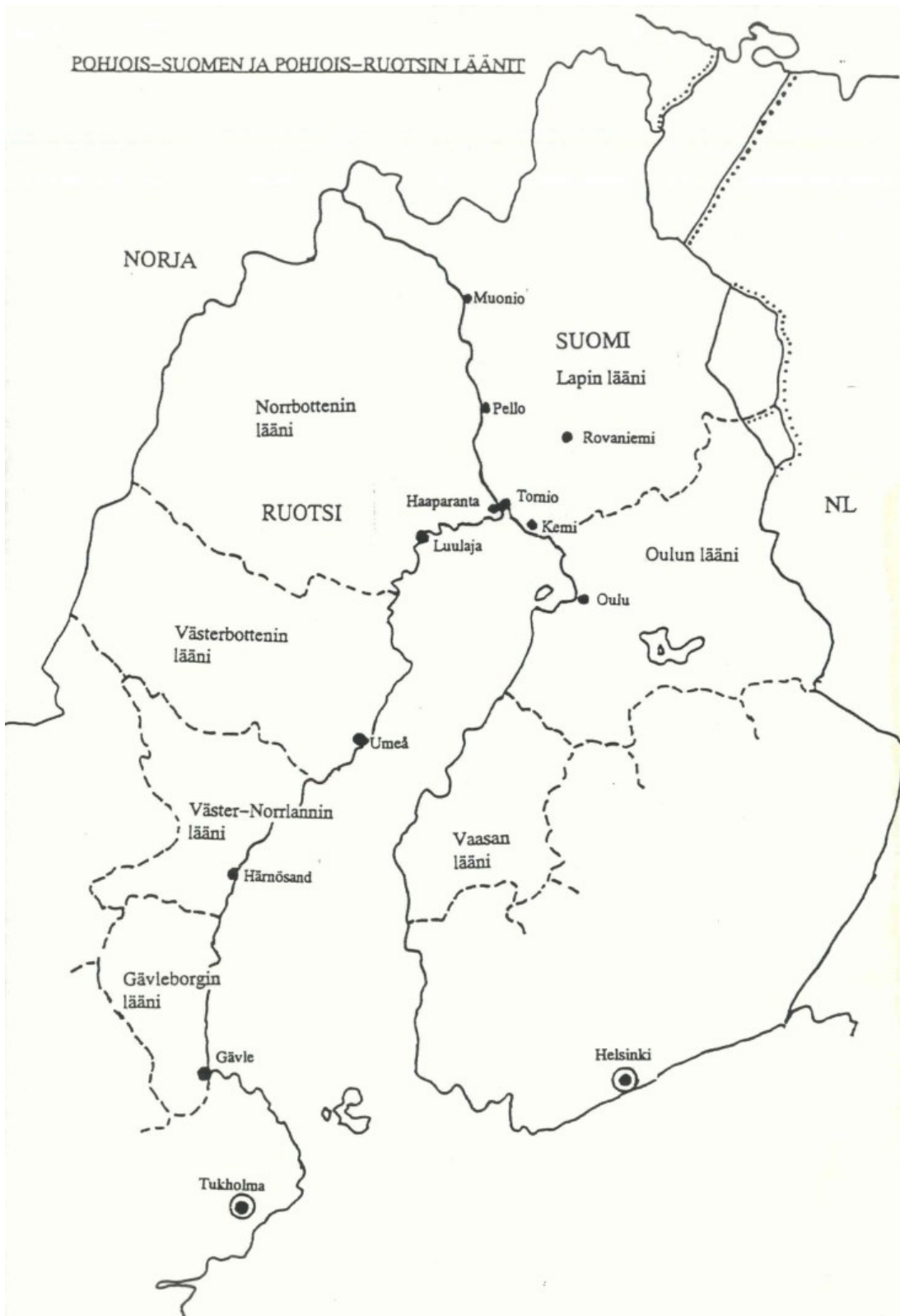
Liite 1. Lapin päätiät

Liite 2. Lapin läänin kiireellisyysvyöhykkeet

Liite 3. Kartta Ruotsin ja Pohjois-Suomen lääneistä

Lähde: "Liite 4. Pohjois-Suomen ja Pohjois-Ruotsin läänit". Rautio, Erkki, *Pohjoiset pakolaiset. Lapin väestön evakuointi Ruotsiin Lapin sodan aikana 1944–1946*. Oulun yliopisto, pro gradu -tutkimus. 1995, s. 271.

Liite 4. Teemahaastattelurunko

- Kuinka nopeasti saatiin tietää suomalaisten ja saksalaisten välisten sotilaallisuuksien alkamisesta ja minkälaisia ajatuksia se herätti?
- Minkälainen oli evakkoonlähtökäsky ja milloin sekä minkälaisessa tilanteessa se tuli? Kuinka yllättävä evakkokäsky oli ja millaisia tunteita/ajatuksia se herätti?
- Minkälaiselta tuntui tieto siitä, että Ruotsiin tulee lähteä?
- Kohdattiinko saksalaisia sotilaallisuuksien alettua?
- Miltä tuntui jättää koti taakseen? Oliko tietoa tai arveluja milloin paluu tapahtuisi?
- Ketä perheeseen tuolloin kuului ja ketkä lähtivät evakkoon samaan aikaan?
- Miten evakkoon lähtö oli järjestetty ja miten rajalle kuljettiin?
- Minkälainen oli rajalle saapuminen ja sen ylittäminen? Mitä ajatuksia/tunteita se herätti?
- Minkälainen oli Ruotsiin saapuminen ja minkälainen vastaanotto siellä oli?
- Oliko Ruotsin tai ruotsalaisten kanssa kohtaamisia ennestään, ja jos oli niin minkälaisia?
- Minkälaisia mielikuvia ruotsalaisista oli ja muuttuivatko ne evakossa ollessa?
- Minkälaisia muistikuvia täisaunasta?
- Mihin aluksi sijoitettiin? Mihin suurimmaksi osaksi ajasta päädyttiin ja ketä muita sijoitettiin samalle alueelle?
- Minkälaista oli olla evakkona muualla?
- Miten kohdeltiin? Kohdattiinko tai koettiin mitään uutta, ennen tuntematonta?
- Mitä evakossa ollessa tehtiin?
- Miten saatiin elintarvikkeita tai varusteita? Koettiin puutetta jostain?
- Kuultiinko evakossa sodan etenemisestä?
- Miten tietoa Suomesta saatiin? Onko muistikuvia Kotimaan viesti -lehdestä?
- Minkälaista oli elämä leireillä?
- Luontiinko esimerkiksi uusia ystävyssuhteita?
- Mitä oli koti-ikävä? Kaivattiinko kotiin?
- Minkälaiseksi tulevaisuus koettiin? Uskottiinko paluuseen?
- Koettiin kielivaikeuksia? Oliko kulttuurieroja?
- Kohdattiinko ruotsalaisia leirillä työskentelevien lisäksi?
- Miten sijoituspaikan paikalliset vaikuttivat suhtautuvan asiaan?
- Kuinka kauan evakossa oltiin?
- Miten paluun mahdollisuudesta kuultiin? Miltä tuntui saada lupa palata ja lopulta palata?
- Miten kotiinlähtö tapahtui?

- Miten ja minkälaiseen tilanteeseen sieltä palattiin? Jäikö joitakin palaamatta?
- Mitä palaamisen jälkeen tapahtui? Mistä aloitettiin ja miten jälleenrakennus aloitettiin?
- Miten tulevaisuus koettiin palaamisen jälkeen?
- Muuttuivatko tulevaisuuden suunnitelmat Lapin sodan vuoksi?
- Koetaanko evakkoajan muuttaneen esimerkiksi käsityksiä elämästä tai muuttuivatko tärkeäksi koetut asiat evakosta paluun jälkeen?
- Onko evakon jälkeen ollut jonkinlaisia yhteyksiä Ruotsiin tai kokemuksia siitä, onko ruotsalaisia kohdattu sen jälkeen?

Liite 5. Haastattelukutsu

HAASTATTELUKUTSU LAPIN SODAN EVAKOILLE

Teen Tampereen yliopistolle historian pro gradu -työtä, jonka aiheena on raja ja Ruotsiin liittyvät kokemukset sinne menneiden evakkojen keskuudessa. Tutkimusta varten etsin haastateltaviksi naisia, jotka ovat syntyneet vuonna 1928 tai aiemmin ja joutuneet juuri Ruotsiin evakkoon. Minua kiinnostaa lisäksi yleisestikin Lapin sodan evakkojen kokemukset. Haastattelukutsua saa välittää eteenpäin evakon kokeneille ja minulta saa tarvittaessa lisätietoa tutkimuksestani. Yhteydenotto ei ole sitova. Jos haastateltava ei halua nimeään esitettäväksi työssä, se voidaan jättää pelkästään omaan tietooni. Haastattelut olisi tarkoitus tehdä tulevan kesän aikana.

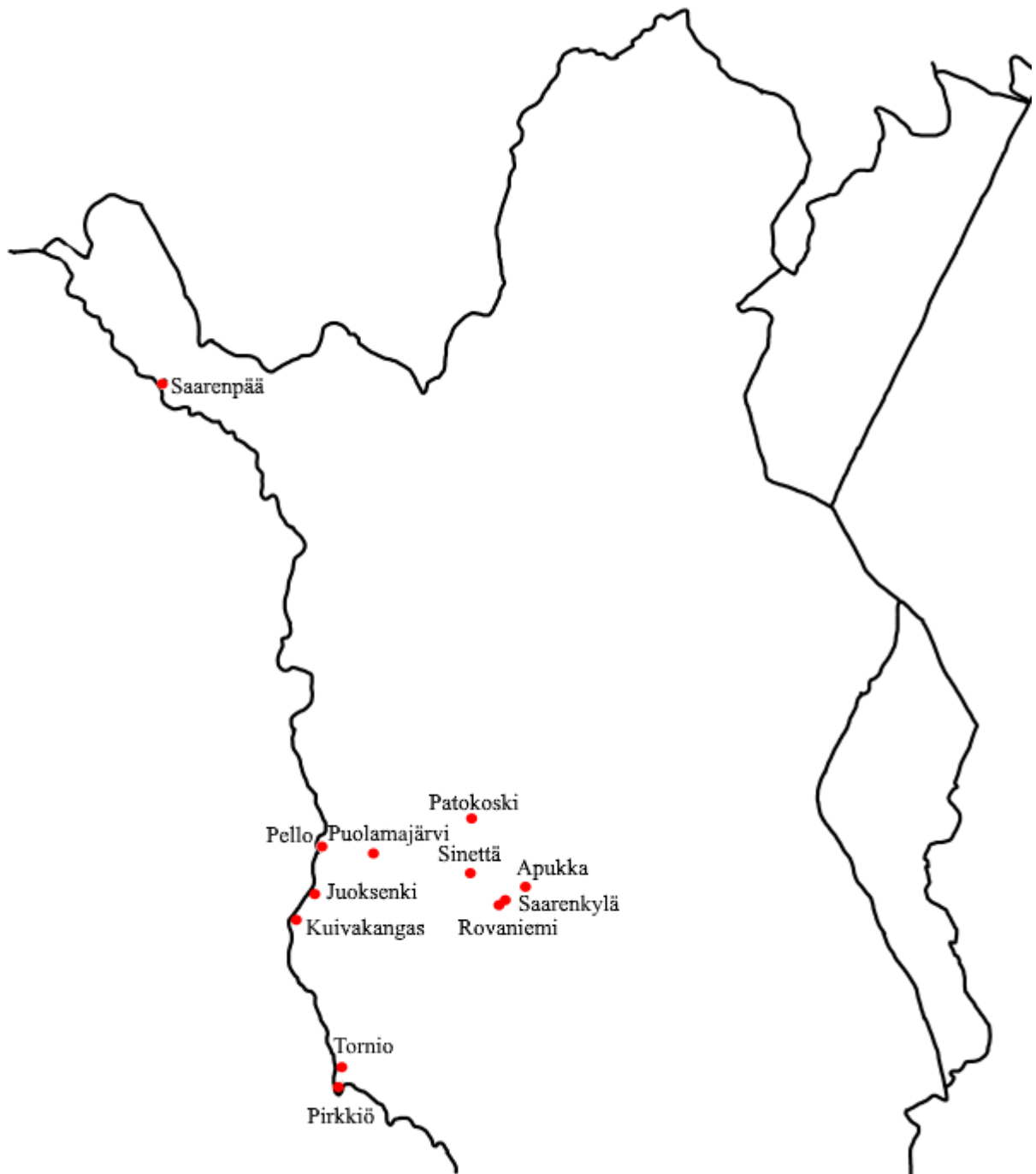
Ystävällisin terveisin ja avusta jo kiittäen:

Brita-Kaisa Välimaa, maisteriopiskelija, Tampereen yliopisto

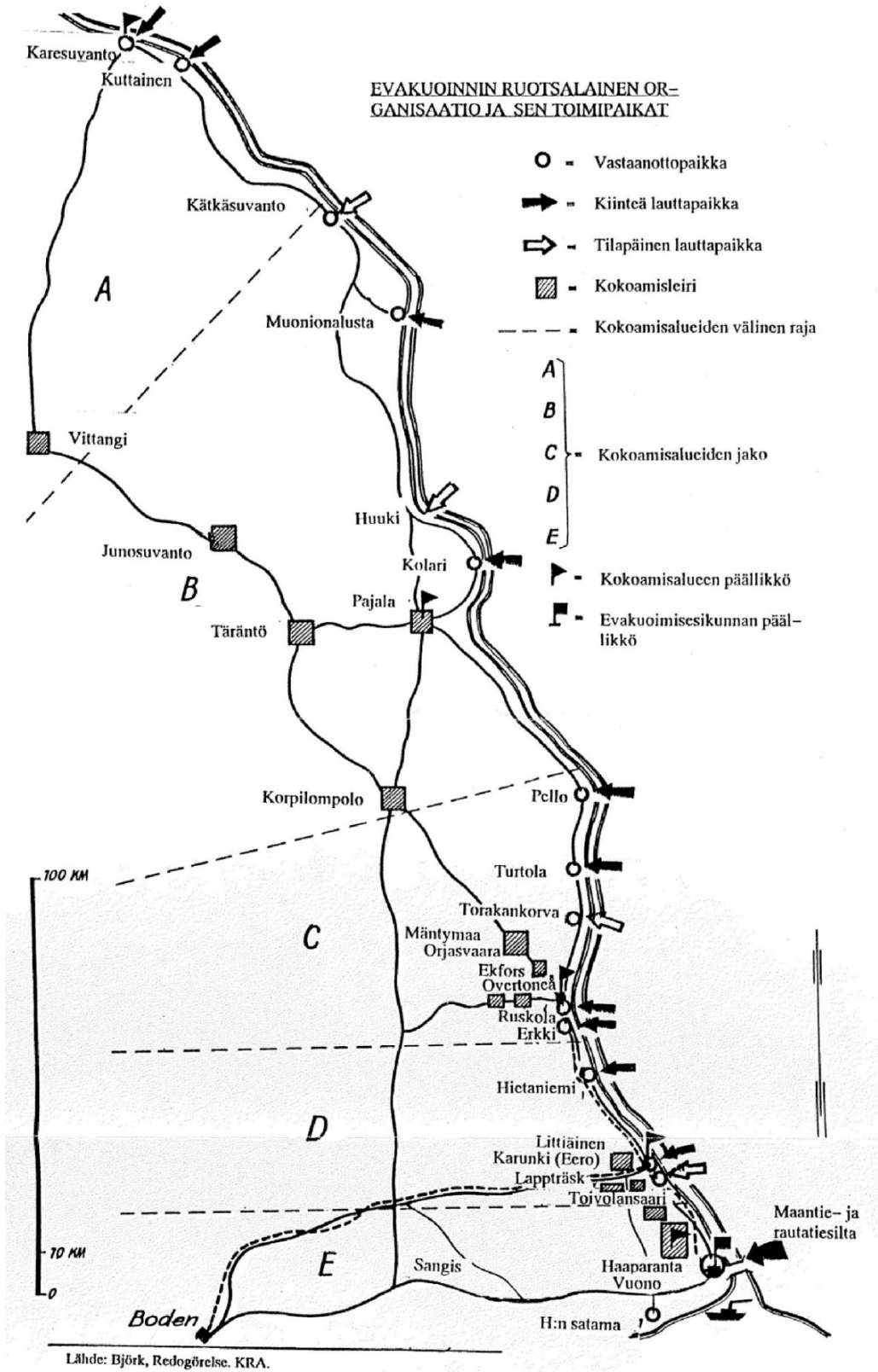
puh. 040 532 9723

sähköposti brita-kaisa.valimaa@tuni.fi

Liite 6. Haastateltujen lähtöpaikat

Liite 7. Kokoamisalueet Ruotsissa, lauttapaikat sekä kokoamisleirit

Lähde: Rautio, Erkki, *Pohjoiset pakolaiset* (1995), 268 (liite 1).